

UNIVERZITET U BEOGRADU

STUDIJE PRI UNIVERZITETU

Studijski program:

Obrazovne politike

Master rad

OBRAZOVANJE KAO FAKTOR RODNE JEDNAKOSTI

Mentor

Prof. dr Vera Radović

Studentkinja

Sanja Stojković

Broj indeksa 9/2013

Beograd, novembar 2019.

UNIVERZITET U BEOGRADU

STUDIJE PRI UNIVERZITETU

Studijski program:

Obrazovne politike

Master rad

OBRAZOVANJE KAO FAKTOR RODNE JEDNAKOSTI

Komisija:

Prof. dr Vera Radović, mentor

Prof. dr Vera Spasenović, predsednik

Prof. dr Vesna Trifunović, član

Datum odbrane: _____

Ocena: _____

OBRAZOVANJE KAO FAKTOR RODNE JEDNAKOSTI

SAŽETAK

Ovo istraživanje se najvećim delom temelji na metodi komparativno-analitičke i teorijske analize dosadašnjih rezultata istraživanja koja se bave pitanjima rodne jednakosti u ključnim aspektima društva, kao što su obrazovanje, javna sfera (odnosno tržište rada) i privatna sfera (odnosno domaćinstvo). Predmet istraživanja je veza između stepena obrazovanja i stepena postignutih rodnih jednakosti u ključnim aspektima društva. Cilj je ispitati na koji način obrazovanje utiče i podstiče rodne jednakosti odnosno kako obrazovanje utiče na razvoj savremenog društva čije se funkcionisanje zasniva na vladavini jednakih prava i jednakih mogućnosti za sve. Rezultati istraživanja pokazuju da je proces vaspitanja i obrazovanja najsigurniji instrument za promociju partnerskih odnosa između muškaraca i žena u svim važnim društvenim segmentima odnosno ključ za postizanje rodne jednakosti.

Ključne reči: rodna jednakost, javna sfera, privatna sfera, obrazovanje, društvo.

ABSTRACT

This research is mainly based on the method of comparative-analytical and theoretical analysis of the research results that address gender equality in key aspects of society, such as education, the public sphere (the labor market) and the private sphere (household). The subject of the research is the connection between education degree and of the achieved gender equality in key aspects of society. The goal is to examine how the education affects and encourages the gender equality, how education affects the development of a modern society whose functioning is based on the principals of equal rights and equal opportunities for everybody. The results of the research show that the process of upbringing and the education is the safest instrument for promoting partnerships between men and women in all important social segments, which is the key for achieving gender equality.

Keywords: gender equality, public sphere, private sphere, education, society.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	4
POPIS SLIKA	6
POPIS TABELA	7
UVOD	9
I METODOLOŠKI PRISTUP.....	11
1. PREDMET ISTRAŽIVANJA.....	12
2. CILJ I ZADACI ISTRAŽIVANJA	13
3. HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA	13
4. METODE ISTRAŽIVANJA	14
II POJMOVNO-TERMINOLOŠKA OBJAŠNJENJA	15
1. OBRAZOVNA JEDNAKOST RODOVA	16
2. EKONOMSKA JEDNAKOST RODOVA	18
III TEORIJSKI PRISTUP	21
1. RODNA JEDNAKOST U OBRAZOVANJU	24
1.1. <i>Rodna jednakost u obrazovanju u Srbiji</i>	28
2. OBRAZOVANJE KAO FAKTOR RODNE JEDNAKOSTI I LJUDSKOG RAZVOJA	32
3. ASPEKTI RODNE (NE)JEDNAKOSTI	33
3.1. <i>Ekonomska (ne)jednakost rodova</i>	34
3.1.1 Tržište rada i organizacija savremenog društva	37
3.1.2 Tržište rada i zapošljavanje žena kao faktor niske stope feriliteta u Srbiji	40
3.2 <i>Aspekt javne sfere – zastupljenost žena na važnim društvenim položajima</i>	44
3.2.1 Žene na važnim društvenim položajima u Srbiji.....	46
3.3 <i>Aspekt privatne sfere - podela rada u domaćinstvu</i>	53
3.4. <i>Rodna (ne)jednakost sa aspekta prava</i>	54
3.4.1 Pravni okviri za postizanje rodne jednakosti u Srbiji.....	56
4. MERE PODRŠKE I PRIMERI DOBRE PRAKSE U EVROPI.....	59
IV ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I IMPLIKACIJE ZA OBRAZOVNE POLITIKE	64
V LITERATURA.....	68
VI PRILOZI.....	75

POPIS SLIKA

1. *Slika 1 - Odnos zastupljenosti muškaraca i žena među poslanicima Narodne skupštine Republike Srbije, strana 51;*
2. *Slika 2 - Odnos zastupljenosti muškaraca i žena među odbornicima na lokalnom nivou, strana 51.*

POPIS TABELA

1. *Tabela 1 – Aspekti i pokazatelji rodne nejednakosti, strana 34;*
2. *Tabela 2 – Rodna raspodela profesionalnih sudija, 2013. godina, strana 49;*
3. *Tabela 3 – Rodna raspodela predsednika sudova, 2013. godina, strana 49;*
4. *Tabela 4 – Rodna podela rukovodioca tužilaštva, 2013. godina, strana 49;*
5. *Tabela 5 – Ministri Vlade Republike Srbije 2002-2008. godine, strana 50;*
6. *Tabela 6 – Rangiranje država prema Indeksu majki u 2014. godini, strana 63.*

UVOD

Rodna (ne)jednakost je fenomen koji odlikuje sva savremena društva, dok su način i stepen izraženosti uslovljeni karakteristikama društvenog konteksta. Otuda je i rodna (ne)jednakost raznovrsna i višedimenzionalna. Različiti stavovi po pitanju rodne (ne)jednakosti polaze od različitih osnova – od „prirodnih“ razlika koje po rođenju određuju ulogu i pripadnost određenoj sferi (ženama majčinstvo i ulogu domaćice, a muškarcima ulogu radnika i hranitelja porodice), preko „učenja“ očekivanih uloga kroz socijalizaciju pa do društvenih konstrukcija rodni uloga. Iako razlike variraju od kulture do kulture, zajedničko za većinu kultura jeste tradicionalna podela rodni uloga koje podrazumevaju određene odgovornosti i vrednovanja.

Pravo na obrazovanje je jedno od osnovnih ljudskih prava i ono je zagarantovano svima, ne samo deci, i to međunarodnim sistemom ljudskih prava koji je proizašao iz Opšte deklaracije o ljudskim pravima - dokument koji je nastao posle II svetskog rata od strane međunarodne zajednice s ciljem rada na boljoj i humanijoj budućnosti. Obrazovanje je istovremeno i globalni faktor ekonomskog rasta i rentabilna investicija na individualnom planu: više obrazovanje obezbeđuje veću produktivnost, s povećanjem produktivnosti pojedinac ostvaruje ekonomsku sigurnost kroz porast prihoda dok istovremeno uvećava i opštedruštveno bogatstvo. Ogromne promene kroz koje prolazi globalna ekonomija, posebno proteklih nekoliko decenija sve više predstavlja prelazak na „nevidljiv“ rad odnosno ka novom obliku društva kojim upravlja „ekonomija znanja“.

Međutim, sve intenzivnije uključivanje žena na sve nivoe obrazovanja kao i porast ekonomske aktivnosti žena otvaraju neka nova pitanja njihovog statusa u društvu, relevantna u pogledu uspostavljanja jednakih šansi i mogućnosti sa muškarcima. Uspešnost žena u obrazovanju ne znači i njihovu uspešnost u sticanju ekonomske sigurnosti i nezavisnosti podjednako, u ostvarivanju željenog razvoja i uspeha u profesionalnom smislu, adekvatnu zastupljenost na značajnim društvenim pozicijama i funkcijama, zatim vrednovanje njihovog rada i rezultata jednako kao i muškarcima. Dodatna pitanja koja mogu da se nametnu iz ženske perspektive jesu pitanja prevazilaženja konfliktnih uloga savremene žene i uspostavljanja balansa između porodice i rada. Bez obzira na značajan napredak u emancipaciji žena do kog je došlo u drugoj polovini 20. veka, ipak i dalje ostaje dosta prostora gde ženama predstoji da se izbore za ravnopravan i jednak status sa muškarcima.

Rodna asimetrija se najbolje uočava kroz ekonomsku participaciju i ekonomske mogućnosti žena na tržištu rada, kroz kvantitativnu i kvalitativnu zastupljenost u društvu i u bitnim njegovim sferama. Brojne definicije diskriminacije dodatno oslikavaju status žena u društvu. Većina istraživanja ukazuje da su najučestaliji oblici diskriminacije žena na tržištu rada razlike u platama, diskriminacije pri zapošljavanju, pri napredovanju itd.

Ključno pitanje je: Kako pomoći savremenoj ženi da popravi svoj status i položaj u društvu? Kako joj omogućiti učestvovanje na tržištu rada kao i u svim drugim sferama društva pod jednakim uslovima i mogućnostima sa muškarcima i pored obavljanja uloge majke?

I METODOLOŠKI PRISTUP

1. Predmet istraživanja

Globalna ekonomija se zasniva na modernim interakcijama i konstantno menja standarde zapošljavanja, traži nezavisne i odgovorne profesionalce sa visokim kvalifikacijama, koji su spremni da se vrlo brzo i lako prilagođavaju ovim inovacijama. Koncept rada se neprestano menja, posebno poslednjih decenija. Ukupne društvene, pre svega socijalne i ekonomske, promene nose potpuno nove mogućnosti u odnosu na izbor posla, sadržaj i karakteristike radnih obaveza. Istovremeno, strukturne promene na tržištu rada koje se materijalizuju kroz konstantno povećanje nivoa neophodnih profesionalnih i, pre svega, obrazovnih kvalifikacija dovode neminovno do povećanja stope nezaposlenosti unutar određenih delova populacije. Stanje nejednake nezaposlenosti zapravo najviše pogađa društvene grupe koje su ovim procesima mnogo izloženije a samim tim i ranjivije. Ove promene ženama su omogućile znatno veći pristup obrazovanju i tržištu rada, nove mogućnosti za radom i dokazivanjem na prestižnijim i dobro plaćenim radnim mestima, dok istovremeno dovode do porasta nezaposlenosti, siromaštva i veće socijalne i ekonomske nesigurnosti koje pogađaju više žene u odnosu na muškarce.

Iz perspektive pojedinca, profesionalni rad postaje aktivnost, na kojoj počiva individualna i društvena egzistencija. Rad pored materijalnih donosi i velike nematerijalne satisfakcije, pa zato nedostatak posla, po pravilu, obara i umanjuje poverenje čoveka u sopstvenu društvenu vrednost i sigurnost. Analize o stanju zaposlenosti žena pokazuju da je za tržište rada generalno karakteristična niska stopa aktivnosti žena, dok se zaposlenost žena povećava se sa stepenom školske spreme. Istraživanja sociologa ukazuju da su ekonomski najviše ugrožene marginalne grupe kojima u najvećem broju pripadaju žene, što posebno dovodi u pitanje ostvarivanje rodne jednakosti u raznim društvenim segmentima.

Početna pretpostavka ovog istraživanja je da rodne politike ne mogu da budu efikasne i efektivne ukoliko ne postoji dublje razumevanje specifičnosti rodnih režima koji su utemeljeni unutar jednog društva ili regiona. Prema mišljenju sociologa, svođenje složene problematike rodnih nejednakosti na praćenje indikatora koji se odnose, na primer, na položaj žena u obrazovanju i u mnogim drugim društvenim segmentima, je nedovoljno i problematično jer stvara iluziju da su za poboljšanje stanja često dovoljna samo jednostavna rešenja, većinom tehničke prirode.

Predmet istraživanja je ispitivanje aspekata rodne jednakosti kroz složene mehanizme delovanja – ispitivanje uzroka, karakteristika i aktuelnih stanja rodnih jednakosti u obrazovanju, na tržištu rada i u drugim važnim sferama društva, na globalnom i nacionalnom nivou, sa primerom dobre prakse u Evropi. Analizirali smo razlike koje postoje između rodova zbog različitog obrazovanja i prava na obrazovanje, nejednakih mogućnosti za muškarce i žene za profesionalnim ostvarivanjem na tržištu rada, dvostruke opterećenosti savremene žene izlaskom iz privatne u javnu sferu i njenog položaja u društvu od davnina do danas.

Istraživanje će se najvećim delom temeljiti na tumačenju i interpretaciji dosadašnjih rezultata istraživanja, odnosno teorijskoj i komparativnoj analizi rezultata istraživanja koji tretiraju problem - kako su rodna i obrazovna jednakost u čvrstoj međuzavisnosti unutar različitih aspekata funkcionisanja društva a posebno u ekonomskom aspektu.

2. Cilj i zadaci istraživanja

Cilj istraživanja je ispitati kako nivo obrazovanja i obrazovanje generalno utiče na rodnu jednakost, odnosno predstavice se i analizirati dosadašnja naučna saznanja o odnosu rodova i pitanjima rodne jednakosti u obrazovanju, a potom i u javnoj i privatnoj sferi života, o njihovoj vezi, čime se omogućava i dublje sagledavanje ove međuzavisnosti.

Osnovni zadaci istraživanja su:

1. Analizirati aspekte rodne jednakosti u obrazovanju sa osvrtom na Srbiju, kao i značaj obrazovanja za rodnu jednakost i razvoj društva,
2. Analizirati aspekte ekonomske jednakosti rodova i podela rada u javnoj (tržište rada) i privatnoj sferi (domaćinstvo) sa osvrtom na Srbiju,
3. Analizirati mere podrške i primer dobre prakse u Evropi.

3. Hipoteze istraživanja

Polazeći od navedenog predmeta istraživanja, definisana je i osnovna hipoteza koja glasi:

Devojčice i dečaci imaju pravo na jednak pristup obrazovanju što dalje uslovljava jednake mogućnosti za postizanje željenog ekonomskog i društvenog statusa.

Iz glavne hipoteze proizilaze sledeće pomoćne hipoteze:

- PH1: Jednakost rodova u obrazovanju podrazumeva da žene i muškarci različitog nivoa obrazovanja imaju jednake mogućnosti pri zapošljavanju kao i jednake mogućnosti pri radu.
- PH2: Jednakost rodova podrazumeva jednake stope zaposlenosti i jednake zarade za iste poslove za muškarce i žene.
- PH3: Unapređenje rodne jednakosti je jedno od ključnih pitanja obrazovnih politika jer omogućava adekvatno korišćenje ženskih ljudskih resursa i direktno doprinosi

eliminisanju siromaštva i postizanju društvenog razvoja, kako na nacionalnom tako i na globalnom nivou.

4. Metode istraživanja

Osnovne metode koje su korišćene u ovom istraživanju su metod teorijske analize i komparativno-analitička metoda.

U proučavanju navedene problematike izvori podataka su bili:

- savremena teorijska i empirijska istraživanja o aspektima rodne jednakosti,
- međunarodna i domaća dokumenta koja definišu stanja rodnih odnosa u različitim sferama društva, s posebnim osvrtom na društvene nauke i istoriju,
- zakonski i ostali pravni, domaći i međunarodni okviri za postizanje jednakosti rodova.

Komparativnom analizom prikazani su rezultati odabranih država u postizanju rodne jednakosti kroz mnoge segmente društva kao iznačaj i pozitivne posledice istog. Ključni segmenti za komparativnu analizu bili su:

- značaj rodne jednakosti u obrazovanju za razvoj društva i državu,
- značaj povećanja stepena uključenosti žena na tržište rada i u važne društvene sisteme.

II POJMOVNO-TERMINOLOŠKA OBJAŠNENJA

Pojam *pol* se odnosi na biološke razlike između žena i muškaraca, dok se pojam *rod* odnosi na društveno konstruisane definicije - uloge žena i muškaraca. Dok se *biološke razlike*¹ između žena i muškaraca uglavnom ne menjaju, društvene uloge i odgovornosti koje im se dodeljuju se razlikuju među kulturama, društvima i istorijskim periodima. Termin *podela rada* se odnosi na označavanje uloga i zadataka pripisanih ženama i muškarcima a na osnovu pretpostavljenih i očekivanih uloga, karakteristika i atributa, umesto sposobnosti i veština. Pojam *moć* predstavlja mogućnost da se ostvari dominacija sopstvenih interesa, ciljeva i vrednosti nad drugima. Termin *privatna sfera* se odnosi na privatni segment života, na porodicu, domaćinstvo, dok se termin *javna sfera* odnosi na društveni segment života, na tržište rada i sl. Svaka od naših uloga u životu, bilo u privatnoj ili javnoj sferi, nosi sa sobom određen stepen (ne)moći koja nam omogućava da činimo određene stvari.² *Rodna jednakost* podrazumeva jednake mogućnosti za žene i muškarce u ostvarivanju osnovnih ljudskih prava, kao što su obrazovanje i rad, što je ključni preduslov za ostvarivanje socijalne pravde. *Patrijarhat ili muško društvo* je oblik društvenog uređenja u kom se organizacija porodice i društva zasniva „okupljanjem“ oko muškog stabla i na vladavini muškarca nad ženom.

Razlike u shvatanju društvenih uloga muškaraca i žena mogu se uočiti u *društvenom, političkom, obrazovnom i ekonomskom kontekstu*.³ S toga su ovi segmenti ključni za analizu i prikaz rodnihi odnosa unutar svakog konteksta i prikazom međuzavisnosti ovih segmenata u istraživanju dolazimo do izvora nastajanja rodnihi nejednakosti u svakom od njih, odnosno do uzroka i posledica rodnihi nejednakosti u ključnim sferama jednog savremenog društva.

1. Obrazovna jednakost rodova

Po učenju mnogih filozofa antičke Grčke i Rima najbolji učitelji žena su bili muževi dok su najbolji učitelji ženske dece bile majke, koje su mogle da obrazuju samo svoju decu i u samo svojoj kući. Kako se smatralo da su manje vredne od muškaraca tako je vladalo i verovanje da one ne poseduju vrline koje su mogle da prenesu deci. Smatralo se da nema društveno priznatih profesija kojima treba da se bave žene. Na ovakvim verovanjima i stavovima o ženama kao o nižim bićima, razvilo se kasnije i srednjevekovno školstvo.⁴

Obrazovanje u samoj osnovi ima za cilj da pruža jednak pristup u sticanju znanja i da ne favorizuje samo jedan pol. S toga se danas obrazovanje posmatra kao najbolji put za postizanje rodne jednakosti. Istraživanje veze rodne jednakosti i obrazovanja možda

¹ Biološke razlike – predstavljaju razlike između žene i muškarca koje se odnose na fizičku građu, snagu i sposobnost žena da rađaju.

² *Jednake mogućnosti*. (2004). Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS). Beograd: OEBS, str.16-18.

³ Hemon Đerić, A. (2014). *Politika jednakih mogućnosti u Evropskoj uniji i Autonomnoj Pokrajini Vojvodini: rodna ravnopravnost i diskriminacija u domenu zaposlenja*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova, str.15

⁴ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.40-41.

predstavlja najbolji izvor rodni studija jer je u obrazovnom sistemu lakše pratiti potrebe i dinamiku uspeha i napredovanja dečaka i devojčica.⁵

Veliki broj mehanizama, instrumenata kao i zakonskih okvira se sprovode u velikom broju država za postizanje rodne jednakosti, prvenstveno u obrazovanju. Dušvena klasa, etnicitet, kultura, religija, seksualna orijentacija, starosna dob i drugo su faktori koji zajedno utiču na postojanje rodni razlika i njihovo održanje. Porodica kao mesto primarne socijalizacije, odnosno roditelji, imaju veoma veliku ulogu u stvaranju ali i ukidanju rodni razlika između mladića i devojaka. Veliki doprinos ukidanju ili bar njihovom smanjenju može da pruži obrazovni sistem na svim nivoima kao i njegovi predstavnici, učesnici pa i vršnjaci dečaka i devojčica.

Međutim, dosta je primera koji ukazuju na to da je zadržana tradicionalna podela predmeta na temelju roda, odnosno podela na one u kojima su uspešniji dečaci u odnosu na devojčice i obrnuto. U školama se kopiraju društvene uloge konstruisane na osnovu predstave o ženskoj i muškoj prirodi kao modelu koji oblikuje i društvo generalno. S toga je neophodno da obrazovni sistem bude pokretač jednakosti i partnerstva između muškaraca i žena na svim nivoima, čime bi se postigla rodna jednakost i tako obezbedio novi društveni poredak. Odgovornost obrazovnog sistema se ogleda u edukovanju svojih korisnika (učenika/učenica, studenata/studentkinja) o jednakom i ravnopravnom, aktivnom učešću u svim sferama društvenog života, na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou. Jednakost žena i muškaraca mora biti naglašena na svim nivoima obrazovanja kako bi se devojčicama i dečacima, od najranijih godina razvijala svest o vrednostima jednakosti i pravde i o značaju izgradnje partnerstva između žena i muškaraca u privatnoj i javnoj sferi.⁶

Slučaj je da zbog višeg nivoa discipline, pažnje, samokontrole i samostalnosti, devojčice dobijaju više ocene u osnovnoj školi. Iako je obrazovni sistem formalno neutralan i rodno pravedan, mnogo toga još uvek podseća na stereotipne podele između dečaka i devojčica. Od školskih lektira i udžbenika u kojima je vidljiva razlika u aktivnostima i “obeležjima” jednog i drugog roda pa sve do školske atmosfere, pristupa nastavnika kao i kućnog učenja od strane roditelja o modelima ponašanja dečaka i devojčica.⁷

Činjenica je da obrazovni sistem sa svojim institucijama utiče na formiranje ličnosti devojčica i dečaka putem postavljenih ciljeva školskog obrazovanja i vaspitanja. Rodna jednakost podrazumeva, kako pravo na jednakost tako i pravo na različitost. To prvenstveno

⁵ Pejić, S. (2015). *Rodne razlike u visokom obrazovanju u zemljama u razvoju*. Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka.

⁶ *Recommendation CM/Rec. 13 of the Committee of Ministers to member states on gender mainstreaming in education*. (2007). Downloaded date 20.07.2018. from <https://www.coe.int/en/web/genderequality/gender-mainstreaming-at-the-council-of-europe>

⁷ Filipović, M. (2013). *Škola i društvene nejednakosti*. Beograd: Hisperia edu, str.136.

znači da muškarci i žene moraju imati jednake mogućnosti za uspeh i/ili neuspeh, jednake prilike da učestvuju u kontroli i posedovanju dobara i resursa.⁸

Nakon školovanja, iako postižu više u obrazovanju, devojčice zarađuju manje na tržištu rada. Nejednakost žena na tržištu rada je neodvojiva od rodne jednakosti u obrazovanju. S toga, obrazovanje je neophodno i ključno za ostvarivanje bilo kog socijalnog statusa. Jednakom pristupu obrazovanju, promocijom jednakih i partnerskih odnosa u svim životnim sferama tokom obrazovanja, jednakim uključivanjem i dečaka i devojčica u sve profesije i nauke postiže se *obrazovna jednakost rodova*, koja dalje implicira rodne jednakosti i jednake mogućnosti na tržištu rada kao i u drugim značajnim sferama društva.

2. Ekonomska jednakost rodova

Jedno od osnovnih ljudskih prava je pravo na rad i zaradu, čime pojedinac obezbeđuje sopstvenu egzistenciju. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima u članu 6. određuje pravo na rad, koje uključuje pravo svake osobe na priliku za zarađivanje za život radom koji je slobodno izabrala i prihvatila.⁹ Kršenje ovog prava tj. nejednako postupanje prema muškarcima i ženama na tržištu rada ima dugu tradiciju koja je uslovlila potrebu za sveobuhvatnim regulisanjem društvenih odnosa radi izjednačavanja njihovog položaja.

Savremena, globalna ekonomija zahteva sve veću fleksibilnost i sve veće kompetencije radne snage. Pa se u tom smislu prognoze brojnih ekonomista i sociologa zasnivaju na uverenju da će se od zaposlenih tražiti da poseduju više sposobnosti, veština i dostignuća za isto radno mesto u odnosu na prošlost. Radnici će posedovati povećan broj veština i kvalifikacija, kako bi se u toku svog radnog veka kretali efikasnije sa jednog radnog mesta na drugo. U današnjem smislu reči, postojana karijera iziskuje veliku posvećenost, fleksibilnosti i sve veću dinamičnost. Većina nas se sa značajnim delom svog raspoloživog vremena pojavljuje na tržištu rada. Od toga koliko smo uspešni na tržištu rada zavisi naše bogatstvo, vrsta i kvalitet proizvoda i usluga koje možemo sebi da priuštimo, ostvarena pozicija na društvenoj lestvici, putovanja, škole koje će pohađati naša deca i mnoge druge mogućnosti i potrebe koje se javljaju tokom života. Ukratko, kao što američki nobelovac za ekonomiju, Pol Samuelson ističe: „za pretežnu većinu stanovništva najamnina je jedina determinanta porodičnog dohotka.“

Podela rada prema polu, zasnovana na hijerarhiji u kojoj je muškarac, baveći se lovom, imao dominantnu ulogu dok je briga o deci i samostalno sakupljanje plodova ženu ostavilo u

⁸ Jarić, I., Jarić, V. (2013). *Rodna ravnopravnost u srednjem stručnom obrazovanju: Stavovi i uloga srednjoškolskih nastavnika/nastavnica i stručnih saradnika/saradnica u unapređivanju rodne ravnopravnosti*. Beograd: GIZ VET, str.18.

⁹ *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*. (1966). Preuzeto 20.07.2016. sa <http://www.ius.bg.ac.rs/prof/Materijali/lubbra/PESK.pdf>

potčinjenom položaju i dan danas. Sa udaljavanjem čoveka od prirode, ovakva podela rada između muškarca i žene suštinski se nije izgubila, već je dobila svoje nove oblike usmerene prema određenim područjima života i rada. Tradicionalno postavljen odnos žene i muškarca predstavljen je čestom antropološkom tezom kao odnosa prirode i kulture, odnosno, odnosa društva (kom pripada muškarac) i prirode (kojoj pripada žena).¹⁰

Sociološka literatura ukazuje na rodnu nejednakost kao razliku u statusu, moći i prestižu između muškarca i žena u raznim društvenim okvirima. Kada se razmišlja o ovim nejednakostima, mogu se postaviti mnoga pitanja: Da li muškarci i žene imaju jednak pristup važnim društvenim resursima – profesiji, karijeri, novcu, moći, vremenu? Zatim, da li raspolažu sa istim mogućnostima, aktivnostima i ulogama i da li se one jednako vrednuju?¹¹ Nažalost, odgovori na sva ova pitanja tek u ponekim društvima i pojedinim njegovim delovima budu shvaćeni i prihvaćeni.

Tendencija žena za izlazak iz privatne sfere, za obavljanje plaćenih poslova, za napredovanje u profesiji i izgradnji karijere nisu naišle na veliku podršku ni na makro ni na mikro nivou. Društvo i kulturne norme su bili neprilagođeni emancipacijskim procesima koji su se odvijali unutar populacije žena. Kao posledica te neusklađenosti, jačali su nepovoljni demografski trendovi, a položaj žena nije suštinski unapređen. Prema tome, stvara se potreba za širim shvatanjem koncepta jednakosti koja obuhvata jednakost šansi za slobodan izbor i profesionalni uspeh za sve podjednako.

Danas, mogućnost za profesionalnim napredovanjem žena su vrlo ograničene, posebno u nerazvijenim zemljama. Kvantitativna poboljšanja maskiraju kvalitativne rodne razlike u mnogim položajima modernog društva. Kada se pogleda šira slika vidi se da situacija nije tako ohrabrujuća. Žene se nalaze u podređenom položaju u pogledu obrazovanja, zdravstvene zaštite, mogućnosti za napredovanjem, socijalnog statusa i prava u odnosu na muškarce.¹²

Žene su manje plaćene zato što u startu plaćaju potencijalni „teret“ porodice koji nose sa sobom (porodiljsko, trudničko i dr. bolovanje). Poveravaju im se poslovi koji se smatraju manje kvalifikovanim jer su „ženski“. Dovedene su do toga da umanje svoje ambicije u pregovorima o plati a da više od muža investiraju u rad u kući.¹³ Zatim, poslove sa fleksibilnim radnim vremenom karakterišu iste ili slične odlike tradicionalno određenih „ženskih“ poslova koji će biti više puta spomenuti. To su: slabo plaćeni poslovi, nesigurni poslovi, poslovi sa ograničenim mogućnostima za napredovanjem i sl. Ključno je da znatno više u ovakvoj grupi poslova dominiraju žene u odnosu na muškarce.¹⁴ Dodatno u ovakve poslove žene „tera“ činjenica da muškarci ne vide kao prioritet obavezu podizanja dece, već to ostaje na njoj kao njena jedina prioritarna potreba i obaveza. Zbog ženskih reproduktivnih

¹⁰ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.120-126.

¹¹ Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta.

¹² Hazl, V., Crnković Pozaić S., Meštrović B. i Taylor A. (2011). *Žene na tržištu rada - sažetak studije*. Preuzeto dana 14.05.2019. sa <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/13759.pdf>, str.4-7.

¹³ Filipović, M. (2013). *Škola i društvene nejednakosti*. Beograd: Hisperia edu.

¹⁴ Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta.

mogućnosti, žena je mnogo više nego muškarac okrenuta ka deci i njihovim potrebama isključivši lične potrebe u potpunosti ili ih gurnuvši u drugi plan. S toga, prvenstveno zbog bioloških razlika, na obavezu podizanja dece žena i muškarac ne mogu gledati „istim očima“.

S toga, mnoge žene su potisnule sve svoje javne potrebe pokleknuvši pred privatnim obavezama koje su potkovane materinskim osećajima i tradicionalnim praksama uz koje odrasta, uz svu podršku muškarca i okruženja da tako bude i ostane. Čak je čest slučaj da i rešenja data s ciljem ostvarivanja rodne jednakosti „drže“ žene i muškarce u njihovim već tradicionalno određenim ulogama. Mnoga postojeća rešenja ne menjaju njihov status i uloge, gde isključivo ženi ostaju nametnute porodične obaveze dok muškarcu ostaje tradicionalno prostor za profesionalni razvoj – za ulogu isključivog ekonomskog izvora porodice.¹⁵

Dakle, *ekonomska jednakost rodova podrazumeva* omogućen pristup ženama kao i muškarcima svim aktivnostima, profesijama i društvenim resursima podjednako, jednake mogućnosti na tržištu rada, jednaku zaradu za obavljanje istih poslova, ravnopravno vrednovanje i postupanje tokom rada, ravnopravne mogućnosti za napredovanjem kao i ravnopravnu podelu poslova i obaveza oko domaćinstva i dece, što dalje obebeđuje ravnopravan pristup novcu, prestižu, statusu, karijeri i raspoloživom vremenu.

¹⁵ Kamenov, Ž., Galić, B. (2011). *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj*. Zagreb: Biblioteka ONA.

III TEORIJSKI PRISTUP

Nemački sociolog, Ulrich Bek, najbolje je opisao ulogu i položaj žene kao i njen zavistan status koji ima u odnosu na muškarce tokom svog života u jednom patrijarhalnom društvu, njeno nezavidno stanje sa rizikom izvesnog pogoršanja:

„...žena posle razvoda ostaje sa decom i bez prihoda, a muž, suprotno tome, sa prihodom i bez dece..“¹⁶

Različiti su stavovi o rodnoj jednakosti i polaze od različitih osnova – od prirodnih, bioloških razlika koje ženama po rođenju određuju ulogu i pripadnost privatnoj sferi (odnosno majčinstvu, domaćinstvu i tako dalje) a muškarcima javnoj sferi (kao hranitelju porodice, radniku i slično), preko „učenja“ očekivanih uloga kroz socijalizaciju i društvenih kontrukcija rodni uloga. U svakom slučaju, iako razlike variraju od kulture do kulture, ono što je činjenica jeste da još uvek u svetu nije poznato društvo u kom su žene dominantnije i moćnije od muškaraca. Zajedničko za većinu kultura jeste tradicionalna podela rodni uloga koje podrazumevaju određene odgovornosti i vrednovanja. Uloge muškaraca uopšteno se više vrednuju i nagrađuju. U gotovo svim kulturama žene su obično snosile i snose veću odgovornost za brigu o deci i radu u domaćinstvu, dok muškarci tradicionalno prehranjuju porodicu i zaduženi su isključivo za finansijsko zbrinjavanje porodice. Domaćice, zbog nejednake raspodele moći koja se stiče novcem, kao izvorom, ostaju „zatočene“ u svojim domovima, zavisne od svog izdržavaoca. Tako polne razlike i dalje ostaju glavni krivci društvenih nejednakosti, najvećim delom utemeljene na biološkim razlikama. Međutim, ove razlike nikada neće moći i ne treba da opravdaju društvene nejednakosti, stratifikacije i diskriminacije koje su vekovima određivale značenja ljudskog društvenog života.¹⁷

Danas, u skladu sa vremenom roditelji iz svih društvenih sredina govore o jednakom stepenu obrazovanja koji žele za svoju decu. Ali, kada govore o budućnosti koju žele za svoju decu, za sinove je uočljivija podrška u pogledu razvoja karijere i profesionalnog (materijalnog) uspeha. Dok je za ćerke takav uspeh takođe poželjan, međutim većinom samo ako ne ugrožava njihovu primarnu ulogu majke tj. odgajanja dece.¹⁸ U gotovo svim izvorima vidljivo je da patrijarhalni oblik društva podrazumeva podređen položaj žene, njen potčinjen položaj muškarcu tj. njegovu dominaciju a njenu zavisnost i podređenost. Postoje tri osnovne kategorije patrijarhata a to su porodica, društvo i država i polazeći od prve ka trećoj dolazi do sve većeg opadanja statusa žena.¹⁹

Dakle, uopštena priča o jednakosti između muškarca i žene u pogledu obrazovanja, profesionalnih ambicija i slično, i dalje se u najvećem slučaju upisuje u jedan tradicionalni okvir podele uloga u porodici koji se ne dovodi u pitanje. Diskriminacija žena se ne odnosi samo na nasilje u porodici gde je ona najdrastičnije primetna, već i u svim drugim segmentima društva kao što su: ekonomija, obrazovanje, zdravstvo i drugi. Reproductivna

¹⁶ Ulrich, B. (2001). *Rizično društvo*. Beograd: Filip Višnjić, str.199.

¹⁷ Domagoj, M., Ivan K. (2014). *Bioetička i ideološka pozadina "rodne teorije"*. Zagreb: Filozofski fakultet, str.7.

¹⁸ Kamenov, Ž., Huić A., Jugović I. (2010). *Uloga iskustva rodno neravnopravnog tretmana u obitelji u percepciji, stavovima i sklonosti rodnoj diskriminaciji*. Revija za socijalnu politiku Zagreb, br.2, str.196.

¹⁹ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.134-136.

prava žena najčešće su na udaru iz verskih ili nacionalnih opravdanja. Političke stranke, verske organizacije i različita udruženja zadržavaju žene u rodno definisanoj ulozi „svetle“ dužnosti majke i obnoviteljke nacije i/ili vere. S toga je za savremenu ženu investiranje u profesionalnu karijeru još uvek je subdonirano ulozi majke i supruge.²⁰

Načelo jednakosti je jedno od najvažnijih opštih pravnih načela i podrazumeva dužnost da se u društvu obezbedi ravnopravan, odnosno jednak tretman pojedinaca u svim segmentima života, bez obzira na urođena i stečena obeležja.²¹ Jedan od okvira rodni jednakosti jeste sagledavanje socio-demografskih razlika između muškaraca i žena povezanih sa specifičnostima rodni modela ponašanja i demografskih fenomena. Time se zapravo za relevantni okvir demografskog razvoja postavlja priroda rodni odnosa i njena održivost, kao neophodan uslov. Demografski pristup omogućava sagledavanje složenosti i raznovrsnosti rodni nejednakosti. Karakteristike socio-demografskog pristupa omogućavaju višestran pristup u tumačenju rodni razlika: kao okvir pozicija i položaja rodova u društvu i kao odraz specifičnosti rodni modela ponašanja.²²

Podele rada prema polu koje se opravdavaju biološkim funkcijama, gde je žena zbog rađanja i dojenja vezana za kuću a zbog svoje fizičke konstitucije ograničena na manje naporne poslove, predstavlja ništa drugo nego sredstvo za održavanje muške dominantnosti i autoriteta. Otuda i činjenica da je u svim kulturama žena prvenstveno „domaćica“ i „majka“ a muškarac „hranitelj“ porodice tj. ekonomski izvor i isključiva veza sa spoljašnjim svetom.²³

Zapravo, feminizam je taj koji je izvršio značajan uticaj i na sociologiju osporavajući tradicionalnu sliku porodice kao harmoničnog mesta sa jednakim pravima i obavezama. Feministički pokret je u prvi plan istakao porodičnu sliku muškarca kao ekonomskog izvora i dominantnog člana porodice, a ženu kao potisnute domaćice u beskrajnom krugu brige o deci i vođenju domaćinstva. Zatim, promene koje su nastale na tržištu rada a koje je takođe izazvao feministički pokret, dovele su u nekom procentu do pojave fleksibilnog ili skraćenog radnog vremena. Ovakvi poslovi su posebno popularni kod žena jer im omogućavaju lakše postizanje balansa između javni i privatni obaveza. Ključno za odabir ovakvih poslova jeste činjenica da je javna sfera života žene usko povezana sa privatnom, pošto žena kao majka ima jak osećaj odgovornosti i zaštite prema svojoj deci, stavljajući ih ispred svega.

Još od davnina žene i muškarci su svojim radom doprinosili opštem ekonomskom razvoju čovečanstva. Međutim, raspodela tog rada je bila nejednaka i prvenstveno se odnosila na muškarce. Vremenom i nastalim promenama, broj zaposlenih žena u Evropskoj Uniji danas dostiže od 35% do 60%, u zavisnosti od zemlje.²⁴ Dok su savremene žene rastrzane između

²⁰ Filipović, M. (2013). *Škola i društvene nejednakosti*. Beograd: Hisperia edu.

²¹ Hemon Đerić, A. (2014). *Politika jednakih mogućnosti u Evropskoj uniji i Autonomnoj Pokrajini Vojvodini: rodna ravnopravnost i diskriminacija u domenu zaposlenja*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova, str.9.

²² Šobot, A. (2014). *Rodna neravnopravnost u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka, str.11.

²³ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.118-119.

²⁴ *Statistics Explained – Employment rates by sex, age group*. (2014). Eurostat. Downloaded date 07.09.2016. from

privatne i javne sfere rada, muškarci su svakako i dalje u velikoj meri više okrenuti javnoj sferi (lokalnim poslovima, politici, vojnoj sferu itd.). Materijalni položaj većine žena još uvek najčešće odražava materijalni status njihovih očeva ili supružnika. Ideja da je ženino mesto u kući, nažalost ne prestaje da živi jer su im tradicionalno prepuštene porodične obaveze.²⁵ Zbog ovakvih uverenja žene češće nego muškarci rade sa pola radnog vremena a češće i prekidaju radni odnos zbog porodijskog odsustva i podizanja dece.²⁶

Prema australijskoj sociološkinji, Rajen Konel, *duboko utkani obrasci odnosa moći između muškosti i ženskosti koji čine društveni rodni poredak se može razlikovati sa tri aspekta društva:*

1. *Rad* – odnosi se na podele poslova u privatnoj sferi (u domaćinstvu, u porodici) i na tržištu rada (nejednake podele u odabiru profesija, neravnopravne zarade, mogućnosti i slično),
2. *Moć* – koja se ispoljava kroz razne društvene odnose kao što su autoritet, nasilje, ideologije i slično, u državi, vojsci, institucijama i porodičnom životu i
3. *Kateksis* – odnosi koji se odnose na dinamike u okviru intimnih, ličnih i emotivnih odnosa pojedinaca.

Rodni odnosi su rezultat svakodnevnih interakcija i praksi. Navedeni aspekti odnosa predstavljaju glavne tačke u kojima se rodni odnosi stvaraju i na koje su oni ograničeni. Svojim struktuiranjem na društvenom nivou stvaraju određeni rodni poredak.²⁷ Analizom stanja rodni odnosa kroz ova tri aspekta dolazimo do stepena prisutne neravnopravnosti između muškaraca i žena i njihovih interakcija u privatnoj i javnoj sferi, odnosno, do patrijarhalno utemeljenih obrazaca odnosa koji dovode do neravnopravne raspodele moći i koji podržavaju rodnu nejednakost.

1. Rodna jednakost u obrazovanju

„Svaki pojedinac ima pravo na obrazovanje.“²⁸ Ostvarenjem tog prava svakome se daje šansa da razvije svoje mogućnosti i da stekne intelektualnu, duhovnu i društvenu

[http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Employment_rates_by_sex_age_group_15%E2%80%9364_2014_\(%C2%B9\)\(%25\)YB16.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Employment_rates_by_sex_age_group_15%E2%80%9364_2014_(%C2%B9)(%25)YB16.png)

²⁵ Babović, M. (2010). *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska unija i Srbija*. Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore, str.232.

²⁶ *Direktive Evropskog parlamenta i veća o ravnoteži između poslovnog i privatnog života roditelja i skrbnika i o stavljanju izvan snage Direktive Vijeća 2010/18/EU*. (2017). Evropska Komisija. Preuzeto dana 15.04.2019. sa

<https://www.consilium.europa.eu/hr/search/?filetypes=PAGE&Keyword=Direktive+Evropskog+parlamenta+i+ve%C4%87a+o+ravnote%C5%BEi+izme%C4%91u+poslovnog+i+privatnog+%C5%BEivota+roditelja+i+skrbnika+i+o+stavljaju+izvan+snage+Direktive+Vije%C4%87a+2010%2F18%2FEU>, str.1.

²⁷ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.173.

²⁸ *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*. (1948). UN. Preuzeto dana 20.06.2018. sa <http://www.sostelefon.org.rs/zakoni/12.%20Univerzalna%20deklaracija%20o%20ljudskim%20pravima.pdf>, str.5.

samostalnost putem usvajanja znanja, veština, vrednosti i stavova. Generacije žena rođenih posle II svetskog rata su napravile značajan prodor u obrazovanje i u Evropi i u SAD-u. Nakon osvajanja jednakosti pristupu visokom obrazovanju 1971. godine u Francuskoj, snažna ekspanzija ženskog školovanja prisutna je u gotovo svim zemljama na svim nivoima obrazovanja. Ova ekspanzija je povezana sa standardom zemlje - što je zemlja bogatija ima više studenata i utoliko i više studentkinja.²⁹

U periodu od 1999-2009. godine, gotovo u svim zemljama sveta zabeležena je veća uključenost devojaka u visokom obrazovanju u odnosu na momke (osim u sub-Saharskoj Africi). Od 2009. godine udeo devojaka u visokom obrazovanju je u konstantnom porastu, tako da u tom pogledu one postaju dominantnije u odnosu na momke sa diplomama visokog obrazovanja i to prvenstveno u zemljama koje imaju bolji životni standard.³⁰ Može se reći da danas naspram prošlosti, devojke imaju veću ili jednaku vladavinu na sva svim nivoima obrazovanja. Najčešće na vreme završavaju osnovnu školu, u gimnaziji su brojnije, uspešnije, imaju bolje rezultate i čine većinu na završenim studijama. Poredeći sa prošlošću, ne samo na društveno-filozofskim fakultetima, danas se broj devojaka povećao u određenoj meri na svim disciplinama visokog obrazovanja.³¹

Dakle sa promenama krajem 20. veka u obrazovanju, došlo je do značajnog jaza između školskih uspeha devojčica u odnosu na dečake. Sve veći je broj devojčica sa diplomama visokog obrazovanja i postdiplomskih studija kako u svetu tako i kod nas. Međutim, bez obzira na ove promene, žene su i dalje podzastupljene u mnogim visoko prestižnim profesijama naročito u onim koje su povezane sa prirodno matematičkim naukama. Visoko obrazovanje je i dalje polje u kojem se manifestuju određene razlike između devojaka i mladića. Devojke su brojnije u strukama društvenih nauka, ekonomiji, pravu, zdravstvu i umetnosti dok mladići i dalje dominiraju u STEM³² polju (inženjerstvo, kompjuterske nauke, matematika, fizika itd.), zbog čega se može slobodno postaviti pitanje: Da li obrazovanje učestvuje u produkciji rodni nejednakosti?³³ Uprkos činjenici da je obrazovanje temelj naše sposobnosti da koristimo sva ostala ljudska prava, danas oko 775 miliona ljudi u svetu ne zna da čita i piše, dok dve trećine nepismenih čine žene.³⁴ Zatim od 123 miliona mladih na svetu (starosti od 15-24 godine), koji ne znaju da čitaju i pišu oko 61% jesu ženskog pola.³⁵ Takođe, postoje istraživanja koja ukazuju i na znatno manji procenat zastupljenosti žena na profesorskim pozicijama i zvanjima u visokom obrazovanju kao i na njihovu nejednakost u visini primanja u odnosu na muškarce na istoj poziciji i sa istim zvanjem.³⁶

²⁹ Filipović, M. (2013). *Škola i društvene nejednakosti*. Beograd: Hisperia edu, str.129.

³⁰ Gender and education statistics. (2010). UNESCO. Downloaded date 20.01.2016. from www.uis.unesco.org/Education/Pages/gender-education.aspx

³¹ Filipović, M. (2013). *Škola i društvene nejednakosti*. Beograd: Hisperia edu, str.123-125.

³² STEM – Science, Technology, Engineering and Mathematics.

³³ Kamenov, Ž., Galić, B. (2011). *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj*. Zagreb: Biblioteka ONA.

³⁴ *Međunarodni dan pismenosti*. (2012). Beogradska otvorena škola. Preuzeto dana sa 20.06.2018. <http://www.mingl.rs/rubrike/apdejti/2/2012/09/07/međunarodni-dan-pismenosti.html>

³⁵ Šuković, D. (2006). *Tržište rada i ekonomske nejednakosti*. Beograd: Institut društvenih nauka, str.153.

³⁶ Nikolić-Ristanović, V., i dr. (2012). *Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo.

U Evropskoj uniji pravo na obrazovanje zajamčeno je Poveljom o osnovnim pravima EU, u kojoj se navodi da “svako ima pravo na obrazovanje i na pristup strukovnom i trajnom usavršavanju” (član 14). Evropski parlament zagovara pismenost i osnaživanje žena na različitim nivoima. To su na primer, promovisanje digitalne pismenosti kroz jednu od najvažnijih inicijativa – Digitalna agenda za Evropu. Evropski parlament radi i na tome da pravo na obrazovanje i jednako postupanje prema ženama i muškarcima postanu prioriteti evropskih politika. Ipak, još uvek postoje društvene prepreke koje su u samom temelju rodni neravnopravnosti, koje i žene i muškarce sprečavaju u odabiru određenih poslova zbog stereotipa o tome što bi „prave” žene i „pravi” muškarci trebalo da budu: na primer, samo manji broj devojaka u školi se odlučuje za naučne i tehničke predmete jer se oni shvataju kao “muški”. S toga, jedan od prvih i osnovnih koraka, za početak promovisanja principa jednakosti između muškaraca i žena kroz koncept pariteta i partnerstva, tokom obrazovanja, jeste eliminisanje i/ili izmena tekstova iz obrazovnih materijala koji na bilo koji način daju ili sugerišu sliku muške superiornosti nad ženama.³⁷ Zbog prethodno navedenog, Evropski parlament kao jednu od svojih inicijativa razvija „Novu strategiju za jednakost muškaraca i žena za razdoblje nakon 2015.”

Sa 189 država potpisnica, UN Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) predstavlja jedan od najšire ratifikovanih međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima. U skladu sa Konvencijom, obećano osnaživanje kroz obrazovanje se ne postiže samo povećanjem svesti o pravima žena i devojčica, nego pre svega, rušenjem snažnih rodni stereotipa i ideologija zasnovanih na ideji da žene treba da budu potčinjene i da im treba uskratiti njihova osnovna ljudska prava. Države članice su obavezane (članom 10) da preduzimaju sve podesne mere radi otklanjanja diskriminacije žena kako bi im se obezbedila jednaka prava kao i muškarcima u pogledu obrazovanja, a posebno da bi na osnovu jednakosti, između ostalog, obezbedile.³⁸

- “jednake uslove u pogledu karijere i profesionalnog usmeravanja...”,
- “dostupnost jednakih nastavnih programa...”,
- “otklanjanje tradicionalnog shvatanja o ulogama muškaraca i žena na svim stepenima i u svim oblicima obrazovanja podsticanjem stvaranja mešovitih odeljenja i drugih vrsta obrazovanja koji mogu doprineti postizanju tog cilja, posebno revizijom udžbenika i školskih programa i prilagođavanjem nastavnih metoda”,
- “jednake mogućnosti pristupa programima trajnog obrazovanja, uključujući programe za obrazovanje odraslih i funkcionalne programe za opismenjavanje, posebno one čiji je cilj da se u što je moguće kraćem vremenu smanji jaz u stepenu obrazovanja između muškaraca i žena”,

³⁷ *Plan of action to correct present imbalances in the participation of men and women in political life.* (1994). Inter-Parliamentary Union Geneva, Paris. Downloaded date 17.07.2018. from <http://archive.ipu.org/wmn-e/planactn.htm>

³⁸ *Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena.* (2019). Kancelarija za ljudska i manjinska prava. Preuzeto dana 10.05.2017. sa <http://www.ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19867>

- “smanjenje stope devojčica koje napuštaju škole i organizacija programa za devojke i žene koje su prerano napustile školu” i
- “dostupnosti posebnih informacija u oblasti obrazovanja radi pružanja pomoći u obezbeđenju zdravlja i blagostanja porodice, uključujući informacije i savete o planiranju porodice”.

Definitivno najveći pokretač ovih preokreta u obrazovanju jesu bili feministički pokreti i inicijative. Ovi pokreti su izazvali niz promena u svim društvenim segmentima, ukazujući na rodne nejednakosti i nepravde koje su se dešavale i koje se i dalje dešavaju svakodnevno. Jer ipak, jednak pristup obrazovanju i jednaka prava nisu problemi koji se tiču samo žena niti problemi koji su prisutni u samo određenim zemljama, to su problemi koji utiču i na muškarce i na žene, unutar Evrope i izvan nje.³⁹ Međunarodni standardi ljudskih prava ukazuju na to da je potreba za obrazovanjem, veštinama i informacijama univerzalna i ključna za ljudski razvoj. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima navodi da će “obrazovanje biti usmereno na puni razvoj ljudske ličnosti i osnaživanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda.” Konvencija o pravima deteta opisuje obrazovanje kao proces usmeren na “razvoj detetove ličnosti, talenata i mentalnih i fizičkih sposobnosti do njegovog/njenog punog potencijala.” Pravo devojčica da imaju pristup i koristi od obrazovanja/školovanja moraju biti posmatrani kao “cilj sam po sebi, umesto sredstva za postizanje drugih ciljeva.” Dakle neosporno je da je uključivanje obrazovnih insitucija je od ključnog značaja za postizanje rodne jednakosti.⁴⁰

U savremenom društvu često su profesija, zanimanje ili poziv jedan od bitnih kriterijuma u izgrađivanju stavova i konačnih sudova prema ljudima.⁴¹ Nažalost, žene i devojke koje žele pristup obrazovanju još se suočavaju sa mnogim poteškoćama i preprekama, od nasilja u porodici, nametnutim obavezama oko porodice i domaćinstva pa do diskriminacije na tržištu rada.⁴² Zatim, sve intenzivnije “osvajanje” obrazovanja i porast ekonomske aktivnosti žena otvorila su neka nova pitanja, relevantna u pogledu uspostavljanja jednakih šansi za žene i muškarce. Iz ženske perspektive nametnulo se pitanje prevazilaženja konfliktnih uloga i uspostavljanja balansa između porodice i rada. Bez obzira koliko su devojke uspešnije u obrazovanju, utoliko su “neuspešnije” na tržištu rada gde se njihovi rezultati i rad nejednako vrednuje i ceni u odnosu na muškarce. Prepreke i otežavajuće okolnosti po ovom pitanju za žene su i dalje u znatnoj meri prisutne, uprkos činjenicama da obrazovanje žena ne osnažuje samo njih same, nego doprinosi društvu u celini.⁴³ Obrazovanje je pokretačka snaga u osnaživanju dece i odraslih da sami oblikuju svoju budućnost, izađu iz siromaštva i uzmu puno učešće u životu svoje zajednice. U tom smislu, pravo na obrazovanje je usko vezano sa pravom na rad. Povećanje obrazovanja žena doprinosi smanjivanju siromaštva i

³⁹ *Pravo na obrazovanje.* (2012). Ombudsman. Preuzeto dana 28.08.2017. sa <http://www.ombudsmanapv.org/rp/index.php/2012-11-27-20-08-51/obrazovanje/11-pravo-na-obrazovanje>

⁴⁰ Petrušić, N. (2008). *Rod, obrazovanje i ljudska prava.* Temida, br.3, 5-41.

⁴¹ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva.* Beograd: Učiteljski fakultet, str.17.

⁴² Petrušić, N. (2008). *Rod, obrazovanje i ljudska prava.* Temida, br.3, 5-41.

⁴³ *Ekonomske koristi rodne ravnopravnosti u EU.* (2017). Evropski institut za rodnu ravnopravnost. Preuzeto dana 20.07.2018. sa http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2017/04/economic_benefits_of_gender_equality_briefing_paper_SRB.pdf

podsticanju ekonomskog razvoja.⁴⁴ Postizanjem rodne jednakosti u obrazovanju, stiču se uslovi za jednak pristup i jednake mogućnosti na tržištu rada a samim tim i ravnopravni uslovi za sticanje bilo kog socijalnog statusa.

1.1. Rodna jednakost u obrazovanju u Srbiji

Po prvi put je 1844. godine u našoj zemlji omogućeno državno institucionalno obrazovanje ženske dece. Prva srednja ženska škola osnovana je 1863. a prva ženska gimnazija tek 1905. godine. Dok su prve studentkinje evidentirane 1887. godine, njihova tek neka brojnost na studijama je obezbeđena mogućnošću da upišu sve muške gimnazije tek 1912. godine.⁴⁵

Posmatrano sa aspekta obrazovanja, još uvek nisu prisutni potrebni oblici rodne jednakosti koji se manifestuju kroz rodno specifične odabire srednjih škola i fakulteta. Orijentacija žena ka pojedinim zanimanjima (i kasnije poslovima), čije obavljanje donosi znatno manje benefite i mogućnosti u odnosu na ona koja obavljaju muškarci, doprinose opstajanju rodne nejednakosti kroz drugačije oblike.⁴⁶ Kultura Srba je patrijarhalna i zasniva se na porodično-srodničkoj organizaciji. Odlike ovakvih odnosa jeste muška dominacija i prema njoj podela rada. Glava porodice je muž ili otac ili sin u odsustvu muža, nikada žena. Domeni aktivnosti žena u porodici se svode isključivo na rađanje i vaspitanje dece kao i na poslove oko održavanja domaćinstva dok se muške dužnosti u najvećoj meri odnose na obezbeđivanje sredstava za život i predstavljanje porodice i porodičnih interesa u društvu i generalno u javnom životu. Ovakva kultura ima samo nekoliko zahteva prema ženi: da bude ćerka, sestra, žena i majka. Najveći status i poštovanje u tradicionalnoj kulturi žena dobija kada se ostvari kao majka, isključivo u legalnom braku, što joj omogućava trajnost braka i ekonomsku sigurnost kao i uvažavanje od strane društva.⁴⁷

Demografske i socio-kulturološke razlike gradskih i seoskih naselja dodatno imaju uticaja na obrazovanje stanovništva. I muškarci i žene imaju bolji obrazovni nivo u gradskim naseljima u odnosu na seoska. Najnepovoljniji obrazovni status imaju žene seoskih naselja – sa najnižim postignutim obrazovanjem ili čak bez osnovnog obrazovanja, dok je nešto bolja njihova situacija u gradskim naseljima.⁴⁸ Danas, oko 10% žena i oko 4% muškaraca koji žive u gradskim naseljima u Srbiji je bez osnovne škole ili ima nepotpunu osnovnu školu. Generalno, među nepismenim stanovništvom više je žena nego muškaraca u skoro

⁴⁴ Širanović, A. (2012). *Što je to pravo na obrazovanje i kako prepoznati kada se ono krši?* Zagreb: Filozofski fakultet, str.1-2.

⁴⁵ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.75-76.

⁴⁶ Mršević, Z. (2011). *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*. Beograd: Institut društvenih nauka, str.29.

⁴⁷ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.138-144.

⁴⁸ Mršević, Z. (2011). *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*. Beograd: Institut društvenih nauka, str.107-110.

svim starosnim grupama. Isti slučaj je i po pitanju kompjuterske pismenosti i korišćenja interneta.⁴⁹

U pogledu osnovnog obrazovanja, ne postoje značajnije razlike između broja dečaka i devojčica upisanih u 1. razred osnovne škole. Međutim, podaci pokazuju da je obrazovni uspeh devojčica mnogo veći nego obrazovni uspeh dečaka i to u toku celog osnovnog i srednjeg obrazovanja. Na nivou srednjeg obrazovanja devojčice čine neznatnu većinu, a rodna nejednakost u obrazovanju više se ogleda u segregaciji prema obrazovnim profilima, koja ukazuje na održavanje patrijarhalnih obrazaca o ženskim i muškim zanimanjima.⁵⁰ Generalno, što se tiče četveorogodišnjeg srednjeg opšteg obrazovanja (gimnazije), devojčice su brojnije (58%) od dečaka (42%). Isto tako više devojčica (52%) završi srednju stručnu četveorogodišnju školu u odnosu na dečake (48%). Devojčice dominiraju u oblastima obrazovanja kao što su lične usluge, hemije, nemetala i grafičarstva, zdravstva i socijalne zaštite; dok dečaci prednjače u oblastima kao što su elektrotehnika, mašinstvo, geodezija i građevinarstvo, saobraćaj, šumarstvo, rudarstvo i slično.⁵¹ Analizom sadržaja udžbenika i druge školske literature zaključeno je da se u njima u velikoj meri projektuju direktno određene osobine i uloge muškaraca i žena, koje se delimično ili potpuno podudaraju sa stereotipima zastupljenim u društvu. Analizom sadržaja bukvara iz 1974. godine utvrđeno je da su zastupljeniji muški likovi predstavljeni u profesijama lekara, inženjera, direktora, avijatičara, kosmonauta i sl., dok su manje zastupljeni ženski likovi predstavljeni kao učiteljice, prodavačice, bolničarke, krojačice i sl.⁵²

Jedan od najčešćih, duboko ukorenjenih stereotipa našeg društva jeste da devojčice treba da budu bolje vaspitane od dečaka, dok dečaci postižu više od devojčica i slično, po kom je život muškarca okrenut ka spoljašnjem svetu a život žena ka kući i porodici. Predrasude kao što su: da žene brže stare i da zbog toga treba ranije da se udaju i rađaju decu, da nemaju smisla za rukovođenje i da je muškarac taj koji je sposobniji i treba da bude obrazovaniji i da radi, zbog čega žene ili nisu ili su bile manje školovane.⁵³ Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku 2008. godine oko 4,3% dece adekvatnog uzrasta nije upisalo osnovnu školu.⁵⁴ S toga, jedan od ključnih „Nacionalnih milenijumskih ciljeva razvoja Republike Srbije“ bio je da se do 2015. godine osigura da sva deca, dečaci i devojčice podjednako, budu u mogućnosti da završe osnovno obrazovanje.⁵⁵

⁴⁹ *Žene i muškarci u Republici Srbiji*. (2014). Republički zavod za statistiku. Preuzeto dana 25.01.2016. sa http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Stanovnistvo/ZeneiMus/ZiM_srpski_web.pdf, str.37.

⁵⁰ Radivojević, R. (2012). *Obrazovni uspeh učenika u srednjim školama u Vojvodini*. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.

⁵¹ *Pravo na obrazovanje*. (2012). Ombudsman. Preuzeto dana 28.08.2017. sa <http://www.ombudsmanapv.org/rp/index.php/2012-11-27-20-08-51/obrazovanje/11-pravo-na-obrazovanje>

⁵² Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.244-245.

⁵³ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.242-248.

⁵⁴ *Napredak u realizaciji milenijumskih ciljeva razvoja Republike Srbije*. (2009). Vlada Republike Srbije. Beograd: UNDP Srbija, str.46.

⁵⁵ *Nacionalni milenijumski ciljevi razvoja Republike Srbije*. (2006). Vlada Republike Srbije. Preuzeto dana 28.08.2017. sa https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/Nacionalni%20milenijumski%20ciljevi_1.pdf

Rezultati PISA⁵⁶ testiranja na kojima je Srbija učestvovala 2012. godine, ukazuju na razlike u postignućima između dečaka i devojčica, u pogledu oblasti za koje su rađena testiranja. Rezultati prosečnih postignuća prikazuju stanje rodni razlika:

- **u pogledu matematičke kompetencije** - U većini zemalja dečaci imaju veće prosečno postignuće od devojčica. U Srbiji prosečno postignuće dečaka u odnosu na postignuće devojčica je bilo za 9 poena⁵⁷ veće. Podaci o rodni razlikama u pogledu ovih kompetencija govore da obrazovni sistem u Srbiji pruža nešto veću podršku dečacima u odnosu na devojčice.
- **u pogledu čitalačke kompetencije** – U svim zemljama devojčice su značajno uspešnije od dečaka, što ukazuje da obrazovni sistemi skoro svih zemalja učesnica zanemaruju čitalačku pismenost dečaka u odnosu na devojčice. U Srbiji postignuće devojčica je bilo za 46 poena veće u odnosu na dečake, što znači da obrazovni sistem Srbije favorizuje devojčice nešto više od obrazovnih sistema zemalja OECD-a.
- **u pogledu naučne kompetencije** – Rezultati pokazuju da obrazovni sistemi 40% zemalja pruža jednaku podršku dečacima i devojčicama, dok obrazovni sistemi 17 zemalja pruža veću podršku devojčicama u odnosu na dečake u pogledu razvijanja ovih kompetencija. Srbija pripada grupi zemalja čiji obrazovni sistem pruža jednaku podršku i dečacima i devojčicama.
- **u pogledu kompetencije za rešavanje problema** – Prema dobijenim rezultatima, u 20 zemalja obrazovni sistem podržava više dečake, dok u 18 zemalja obrazovni sistem pruža jednake šanse a u svega 5 zemalja obrazovni sistem obezbeđuje više šansi devojčicama u odnosu na dečake u sticanju ovih kompetencija. U Srbiji dečaci imaju za 15 poena više prosečno postignuće u odnosu na devojčice, te Srbija spada u grupu zemalja čiji obrazovni sistem pruža veću podršku dečacima u sticanju ovih kompetencija.

Zbog zastupljenost dečaka u većoj meri u oblastima prirodno-matematičkih nauka u odnosu na devojčice koje su usmerenije više na društvenim naukama, veliki broj istraživanja izveštava o rodni stereotipima o STEM oblastima (matematici ili prirodnim naukama) za dečake i s druge strane o društvenim naukama i jezicima za devojčice.⁵⁸ Ova međunarodna testiranja su pokazala i da je uticaj socio-ekonomskog statusa na postignuće učenika starosti 15 godina osnovnih škola daleko niži od proseka zemalja OECD-a, zbog čega se obrazovni sistem naše zemlje može smatrati pravednim.⁵⁹

Interesantan podatak je da je „normalna“ pojava da se zasluge za uspešnost ali i za izrazito neuspešan razvoj dece najčešće pripisuje majkama i da, nasuprot muškarcima, žene imaju

⁵⁶ PISA testiranje (Programme for International Student Assessment) - najveće međunarodno istraživanje u oblasti obrazovanja a realizuje ga kod nas Institut za psihologiju.

⁵⁷ 45 poena odgovara efektu jedne školske godine.

⁵⁸ Jakšić, I. (2017). *Rodni stereotipi o matematičkim i jezičkim sposobnostima u osnovnoj školi: mehanizmi uticaja na obrazovne ishode* (master rad). Beograd: Filozofski fakultet, str.16-17.

⁵⁹ *Napredak u realizaciji milenijumskih ciljeva razvoja Republike Srbije*. (2009). Vlada Republike Srbije. Beograd: UNDP Srbija, str.47.

negativniji stav prema sebi i prihvataju na sebe krivicu za neuspehe ali ne i zasluge za uspehe.⁶⁰

Iako sve više žena danas teži i stiče fakultetske diplome, jedan od faktora rodne nejednakosti jeste rodna razlika u izboru profesionalne orijentacije žena koje ih onemogućavaju da budu na rukovodećim i odlučujućim pozicijama. Izbor zanimanja je važan aspekt za ekonomsku poziciju žene, ali i faktor njenog nezavisnog položaja u pogledu mogućnosti prisustva i uticaja u javnoj sferi. Konfliktna uloga žena na relaciji porodica – profesija omogućava im teži i sporiji put ostvarivanja profesionalne karijere.⁶¹ Visoko obrazovanje upisuju i završavaju više žene nego muškarci u oblasti: obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite, umetnosti i humanističke nauke i društvene nauke, poslovanje i pravo. Muškarci čine većinu u oblastima obrazovanja kao što su: tehnika, proizvodnja i građevinarstvo, prirodne nauke, matematika i informatika, poljoprivreda, veterina i usluge. Najveći procenat žena angažovan je u projektima u oblasti tehnologije i zaštite životne sredine 73,80%, zatim u oblasti sportskih nauka oko 71%, u društveno-humanističkim naukama 65,50%, u oblasti prirodno-matematičkih nauka oko 55%, medicinskih oko 53% i pravno – ekonomskih oko 47%, dok je učešće u tehničkim naukama svega nepunih 11%.⁶² U 2009. godini se prvi put izjednačio broj žena i muškaraca koji su doktorirali.⁶³ Zatim, među članovima SANU preovlađuju muškarci i 2014. godine muškarci svih članova činili su preko 90%, dok u Odeljenju tehničkih nauka i Odeljenju društvenih nauka nema nijedne žene.⁶⁴

Međunarodni standardi ljudskih prava ukazuju na to da je potreba za obrazovanjem, veštinama i informacijama univerzalna i ključna za ljudski razvoj.⁶⁵ S toga, pravo na obrazovanje obezbeđuje pojedincu više slobode i kontrole nad sopstvenim životom kao i mogućnost da kontroliše ili utiče na uticaj društva i okoline. Ostvarivanjem ovih prava pružaju se prilike za ostvarivanje drugih prava i dobrobiti kao što su ekonomska, socijalna i kulturna prava, zatim pravo na izbor zaposlenja, jednaku platu i jednak rad kao i mnoga druga oko nas.

⁶⁰ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.221.

⁶¹ Šobot, A. (2014). *Rodna neravnopravnost u Srbiji – demografsko gledište*. Beograd: Institut društvenih nauka, str.25-29.

⁶² *Pravo na obrazovanje*. (2012). Ombudsman. Preuzeto dana 28.08.2017. sa <http://www.ombudsmanapv.org/rp/index.php/2012-11-27-20-08-51/obrazovanje/11-pravo-na-obrazovanje>

⁶³ *Rodna ravnopravnost, životna sredina i razvoj*. (2013). Fond socijalne i demokratske inicijative. Preuzeto dana 07.09.2018. sa http://documents.rec.org/publications/Rodna_ravnopravnost_zivotna_sredina_i_razvoj.pdf, str.53.

⁶⁴ *Žene i muškarci*. (2014). Republički zavod za statistiku. Preuzeto dana 16.07.2017. godine sa <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2014/pdf/G20146008.pdf>

⁶⁵ *Pravo na obrazovanje*. (2012). Ombudsman. Preuzeto dana 28.08.2017. sa <http://www.ombudsmanapv.org/rp/index.php/2012-11-27-20-08-51/obrazovanje/11-pravo-na-obrazovanje>

2. Obrazovanje kao faktor rodne jednakosti i ljudskog razvoja

Pravo na obrazovanje je jedno od osnovnih ljudskih prava i predstavlja jedan od ključnih činilaca za ostvarivanje drugih prava kao što su: jednaki uslovi u pogledu karijere i profesionalnog usmeravanja, jednakost u oblasti zapošljavanja, odnosno obezbeđivanje osnovnih sloboda u kulturnom, ekonomskom, političkom, socijalnom i građanskom smislu. Obrazovanje je pokretačka snaga u osnaživanju dece i odraslih da sami oblikuju svoju budućnost, izađu iz siromaštva i uzmu puno učešće u životu svoje zajednice. U tom smislu, pravo na obrazovanje je usko povezano sa pravom na rad. Svaki pojedinac/pojedinka ima pravo na obrazovanje, tako da je vlast na svim nivoima, dužna da obezbedi ostvarivanje ovog prava. Pravo na obrazovanje se obezbeđuje i kroz više opštih i regionalnih dokumenata ljudskih prava, na primer, u Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (članovi 13 i 14), Konvenciji o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (član 10) i Konvenciji o pravima deteta (članovi 28 i 29). Na regionalnom nivou pravo na obrazovanje postoji u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (član 2 Prvog protokola). Jedan od važnih dokumenata za “urodnjavanje obrazovanja” je “Preporuka o rodnoj jednakosti u obrazovanju” koji je usvojen na Parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope 1995. godine.⁶⁶ Na Drugom svetskom internacionalnom kongresu o obrazovanju, donetom Rezolucijom je utvrđeno stanje diskriminacije na višim stepenima obrazovanja u okviru kojih se žene koncentrišu na slabije plaćene poslove tj. takozvane ženske discipline.⁶⁷

Danas proces rada, ekonomski život kao i savremena ekonomija u celini, prolazi kroz ogromne promene naročito poslednjih nekoliko decenija zbog čega se formiraju novi zahtevi na tržištu rada. Sadašnja faza razvoja, nastale promene u karakteru i sadržini rada, sve veći prelazak na „nevidljiv rad“⁶⁸, prema Lidbiteru, predstavlja prelaz ka jednom novom obliku društva. „Za opis ovog novog poretka koriste se izrazi kao što su: Postindustrijsko društvo, informatičko doba, nova ekonomija odnosno „*ekonomija znanja*“.“⁶⁹ Na ove savremene zahteve za rad potrebno je osigurati svima jednak pristup i mogućnosti za obezbeđivanje potrebnih ekonomskih koristi. Važno je uočavanje veza obrazovnih karakteristika sa društvenim položajem, bračnim ponašanjem i drugim rodним razlikama u ovom pogledu. Nekada podređen položaj žena u smislu prava da se školuju je bio baziran na stereotipnim idejama o ženinom mestu u kući i njenoj “slaboj” intelektualnoj sposobnosti za druge sfere. Promene po pitanju jednakih prava na obrazovanje dovode do kvalitativnih promena obrazovnih karakteristika ženskog stanovništva, čime unapređuju i svoj društveni položaj i time prave važan iskorak po pitanju ravnopravnijeg odnosa sa muškarcima. Kako je Univerzitetsko obrazovanje jedno od moćnih instrumenata društvenog razvoja, s toga je neophodno promovisanje žena u visokom obrazovanju kao i integrisanje rodne perspektive

⁶⁶ *Recommendation 1281 of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on gender equality in education.* (1995). Inter-Parliamentary Union. Downloaded date 20.07.2018. from <https://rm.coe.int/09000016804d5a99>

⁶⁷ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.29.

⁶⁸ Leadbeater, C. (1999). *Living on Thin Air: The New Economie VII*. London: Viking.

⁶⁹ Šuković, D. (2006). *Tržište rada i ekonomske nejednakosti*. Beograd: Institut društvenih nauka.

u nastavne planove i programe.⁷⁰ U savremenim društvima, univerzitetima se nameće obaveza da svojom delatnošću menjaju društveni kontekst i da budu promoteri rodne jednakosti, što bi omogućilo da muškarci i žene imaju jednaka prava i jednak "tretman" države u svim oblastima života, za realizaciju svih svojih potencijala zarad lične koristi od rezultata i a samim tim i doprinosa za razvoj države. Obrazovanje ženskog stanovništva i uključivanje na tržište rada su pozitivni pokazatelji unapređenja društvenog položaja žena. U siromašnim zemljama, stopa upisanih mladića je uvek veća od stope upisanih devojaka. Između rasta ženskog školovanja i ženskog zaposlenja postoji uzajamni odnos. Razvijenost zemlje je ekvivalent rodnoj jednakosti u obrazovanju.⁷¹ Veća jednakost ima direktne ekonomske koristi jer bi dovela do rasta broja radne snage, povećanja broja radnih sati, a samim tim i rasta produktivnost.

S toga, rodna jednakost nije samo pitanje jednakosti i socijalne pravde već je ključna za postizanje društvenog razvoja i eliminisanje siromaštva. Kako na nacionalnom, tako i na globalnom nivou.⁷² Rodna jednakost je indikator dostignutog stepena razvoja ljudskih prava, univerzalni standard civilnog društva, jedan od osnovnih principa demokratije pri čemu "postizanje demokratije unapred pretpostavlja postojanje stvarnog partnerstva između muškarca i žene u vođenju poslova društva u kome oni rade u uslovima jednakosti i komplementarnosti..."⁷³

Dakle, zbog korelacije siromaštva i obrazovanja odnosno, isplativosti obrazovanja na tržištu rada i željeno pozicioniranje na društvenoj lestvici, obrazovanje predstavlja ključan faktor za postizanje jednakosti, stabilnosti i sigurnosti svakog pojedinca u jednom društvu, što dalje omogućava i stvaranje novog društvenog poretka.

3. Aspekti rodne (ne)jednakosti

Rodna (ne)jednakost je fenomen koji odlikuje savremena društva i predstavlja jedno od ključnih društvenih pitanja u državama, bez obzira na njihovo ekonomsko, političko, kulturno i drugo stanje. Patrijarhalni obrazac stvara hijerarhijski odnos između rodova, koji odlikuje neravno pravan odnosno nejednak tretman žena u odnosu na muškarce. Uprkos promenama koje su uticale na unapređenje položaja žena i ublažavanje rodnog jaza, još uvek nije uspostavljena suštinska rodna jednakost. Najveća postignuta promena odnosa u jednom

⁷⁰ *World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century, Vision and Action*. (1998). UNESCO. Downloaded date 16.07.2018. from http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm

⁷¹ *Ekonomске koristi rodne ravnopravnosti u EU*. (2017). Evropski institut za rodnu ravnopravnost. Preuzeto dana 20.07.2018. sa http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2017/04/economic_benefits_of_gender_equality_briefing_paper_SRB.pdf

⁷² McKinsey&Company. (2015). *Report McKinsey Global Institute*. Downloaded date 16.06.2018. from <https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/how-advancing-womens-equality-can-add-12-trillion-to-global-growth>

⁷³ *Universal Declaration on Democracy. Art.4*. (1997). The Inter-Parliamentary Council. Downloaded date 20.07.2018. from <http://archive.ipu.org/cnl-e/161-dem.htm>

patrijarhalnom društvu i ostvaren pomak u statusu žene jeste da njena uloga više nije usko vezana samo za ulogu majke i domaćice, već joj je omogućeno da preuzme i druge uloge kao npr. što je to bila nekada, tipično i isključivo muška uloga - uloga hranitelja porodice.

Dosadašnja naučno istraživačka saznanja ukazuju na složenost i raznovrsnost postojećih oblika rodne (ne)jednakosti. Osnov polazi od više pokazatelja tj. aspekata posmatranja, a jedni od najznačajnijih su ekonomski, zatim zastupljenost u javnoj sferi, podele uloga u privatnoj sferi (u domaćinstvu) i na kraju pravni aspekt (Tabela 1).

Tabela 1. Aspekti i pokazatelji rodne (ne)jednakosti⁷⁴

ASPEKTI RODNE (NE)JEDNAKOSTI	
Ekonomski	Ekonomska zavisnost, nejednakost u zaradama, rad u domaćinstvu, odabir zanimanja, položaj na tržištu rada
Zastupljenost u javnoj sferi	U politici i u drugim važnim oblastima – zastupljenost žena i vidljivost “ženskih” pitanja
Nejednakost u privatnoj sferi	Podela uloga unutar domaćinstva i u roditeljstvu
Pravni	Prakse ostvarivanja konkretnih prava

Težina svakog od ovih aspekata zavisi od ostvarenog stepena rodne jednakosti u društvu kao i od razvijenosti tog društva.

3.1. Ekonomska (ne)jednakost rodova

Nemački filozof Karl Marks definiše rad kao meru i izvor svih vrednosti. Prema njegovom mišljenju, najznačajniji proizvodni faktor je rad. Direktno ili indirektno, sve proizilazi iz rada. Znanje – savremeni ljudski kapital, takođe je rezultat truda i rada koji ulažemo u učenje i sticanje raznih veština i tehnika pri tom procesu, koje kasnije primenjujemo na tržištu prilikom rada i u samom radu. Princip jednakih mogućnosti znači da svako ljudsko biće treba da ima jednaka prava i mogućnosti da unapredi sopstvene talente, vrline, kao i da mora da postoji zakonski predviđeno jednako plaćanje za rad na istim poslovima. Ovaj princip ne briše nejednakosti koje postoje između ljudi, već svima izjednačava početne mogućnosti i pristup istima.⁷⁵ Kada se ovaj princip posmatra iz ugla rodne jednakosti, on podrazumeva da žene i muškarci imaju jednaka prava, mogućnosti i odgovornosti, između ostalog i u sferi rada, što im omogućava sticanje finansijske nezavisnosti, učešće u političkom odlučivanju kao i u drugim, privatnim i/ili javnim aktivnostima.⁷⁶ Ekonomska isključenost podrazumeva isključenost pojedinaca, grupa i domaćinstava iz bilo kog ekonomskog segmenta zbog čega

⁷⁴ Šobot, A. (2014). *Rodna neravnopravnost u Srbiji – demografsko gledište*. Beograd: Institut društvenih nauka, str.16.

⁷⁵ *Jednake mogućnosti*. (2004). Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS). Beograd: OEBS, str.248.

⁷⁶ Hemon Đerić, A. (2014). *Politika jednakih mogućnosti u Evropskoj uniji i Autonomnoj Pokrajini Vojvodini: rodna ravnopravnost i diskriminacija u domenu zaposlenja*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova, str.13.

oni ostaju uskraćeni da ostvare svoja prava, prava da zadovolje svoje potrebe, da razviju sopstveni kapital i da dostignu zadovoljavajući i/ili željeni standard i kvalitet života. Jer, polazimo od osnovne pretpostavke da:

1. Za pretežnu većinu stanovništva najamnine odnosno dohodak od rada predstavlja izvor glavnih prihoda, bez obzira na pol;
2. Nezaposleni su, po pravilu, najviše ugroženi da zapadnu u siromaštvo a upravo od tržišta rada i kvalifikacija njegovih učesnika zavisi koliko će čekati na posao i da li će uopšte moći da se zaposle i tako sebi obezbede sredstva za egzistenciju i generalno za život, i
3. Pravo na rad kao standard ljudskih prava se odnosi na sve podjednako dok je njegovo kršenje u određenom stepenu u većini zemalja još uvek prisutno. Posebno je u određenoj meri i dalje zastupljen diskriminisan odnos, svesno ili nesvesno utkan u sve društvene segmente, ka nekoliko kategorija društva pa i prema ženskoj populaciji što je i glavna tema ovog istraživanja.

Kao posledica dominantnih obrazaca rodni uloga javlja se jedno od ključnih pitanja rodne jednakosti u vidu uočljivih ekonomskih nejednakosti između žena i muškaraca. Još uvek je u najvećoj meri delokrug delovanja savremenih žena zadržan prvenstveno na porodici i domaćinstvu, što ograničava ili otežava rast njihovog društvenog položaja. Ekonomska neaktivnost žena, isključivo zbog čestog odsustva sa tržišta rada jeste odlika savremenog modela rodni (ne)jednakosti. S toga, izdvojicemo 3 ključna oblika ispoljavanja ekonomskih razlika:⁷⁷

- Prisustvo na tržištu rada i učestvovanje u radu koji donosi materijalne benefite;
- Nejednakost u distribuciji resursa bitnih za postizanje životnog standarda i
- Rodna podela u sferi kućnog rada i odlučivanju o resursima i njihovoj potrošnji unutar domaćinstva.

Često su mehanizmi rodne diskriminacije duboko utkani u institucije društva koje je nastalo na tradiciji i načelima patrijarhata, tako da ni žene ni muškarci često nisu ni u stanju da te mehanizme identifikuju i primete.⁷⁸ Pristalice teze o matrijarhatu (matrilinearnost koja je predstavljala nasleđivanje imovine zakonito i jedino preko žene) smatraju da je isti zamenjen patrijarhatom, kada je došlo do zamene poligamne u monogamne porodice. Ove promene u strukturi porodica su prouzrokovale promene i u ekonomskim odnosima koji su postojali između muškarca i žene, a posebno sa pojavom privatnog vlasništva (npr. nad izvorima hrane, zemlje, sredstvima za rad i slično). Sa razvojem privatne svojine, specijalizacije rada, trgovine i ekonomskih klasa došlo je do promena i položaja žena. Ove promene su ih zadržale u kući, kako bi se bavile brigom i negom dece i tako učinile ekonomski zavisnim od muškaraca.⁷⁹ Ovako dominantna podela uloga žena i muškaraca je dovela do rodni

⁷⁷ Babović, M. (2010). *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska unija i Srbija*. Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore, str.72.

⁷⁸ Petrušić, N. (2008). *Rod, obrazovanje i ljudska prava*. Temida, br.3, 5-41, str.28.

⁷⁹ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.131-134.

nejednakosti u pogledu sticanja ekonomske moći, prestiža i bogatstva.⁸⁰ O neravnopravnoj podeli ekonomske moći najbolje govori činjenica da od dve milijarde siromašnih ljudi na svetu čak 70% čine žene (u situaciji su da žive od manje od 1 dolara dnevno).⁸¹

Zbog nedostatka muške radne snage, I svetski rat je izazvao revoluciju po pitanju zaposlenja i rada žena na poslovima koji su se podrazumevali isključivo za muškarce. Već posle II svetskog rata osetila se promena po pitanju rodnihi podela rada. Međutim, još uvek je zadržana razlika u stopi ekonomske aktivnosti muškaraca i žena.⁸² Usled toga što je privatna sfera isključivo područje angažovanosti žena, one su u drugačijoj, tačnije nezavidnijoj poziciji od muškaraca kada je reč o angažovanju u profesiji i/ili nekoj oblasti javnog života. U kontekstu pojavljivanja promena kod obrazovnih i ekonomskih karakteristika ženskog stanovništva, ovi procesi se mogu smatrati posledicama konfliktnog položaja žena u odnosu na položaj muškaraca.⁸³ Društvena nejednakost rodova u drugoj polovini 20. veka odlikuje se u najvećoj meri „rastrzanošću“ žene između njene privatne i javne sfere života. Slobodno se može zaključiti da je to tačnije cena ženske emancipacije, koja je izražena samo kroz novu formu nejednakosti u odnosu na muškarce.⁸⁴

Promene koje se odnose na pad nataliteta, na porast broja porodica sa malim brojem članova, pomeranje starosne granice za rađanje dece i mnoge druge, ukazuju na to da se vreme koje je žena provodila u kući u određenoj meri smanjilo. Mnoge žene danas stupaju u radni odnos odmah po završetku školovanja i nastavljaju sa radom posle rađanja. Pojava tehničkih aparata je takođe znatno skratila vreme potrebno za obavljanje određenih kućnih poslova. Čak se i raspodela poslova u domaćinstva postepeno menja zbog sve većeg odsustva žene, te s toga muškarci sve više preuzimaju obaveze oko dece i domaćinstva na sebe, iako je još uvek najveći deo porodičnog tereta ostao na ženi. Ekonomska kriza je takođe imala svoj uticaj na povećanje stepena ekonomski aktivnih žena. Sa porastom stope nezaposlenosti muškaraca došlo je do porasta stope ekonomski aktivnih žena. Takođe, s povećanjem procenta razvedenih žena kao i samohranih majki dolazi do povećanja procenta njihovog prisustva na tržištu rada.⁸⁵ Paralelno sa ovim procentima, povećao se i broj žena koje se zapošljavaju isključivo zbog ličnog zadovoljstva i želje za ostvarivanje profesionalne karijere i ekonomske nezavisnosti bez obzira na njen generalni ekonomski status.

Ekonomska potiskivanje žene isključivo se ogleda u njenoj zavisnosti od muža i njegovih primanja u slučajevima gde su žene nezaposlene. Često predstavljaju i rezervnu radnu snagu jer čine većinu među nezaposlenom populacijom. Kod zaposlenih žena česte situacije su da su slabije plaćene za isto radno mesto u odnosu na muškarce, zatim da rade u najvećoj meri na slabo plaćenim radnim mestima, da teže napreduju i slično. Iako danas u znatnoj meri

⁸⁰ Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta.

⁸¹ Bilten o ljudskim pravima. (2016). Ministarstvo Crne Gore za ljudska i manjinska prava, str.45.

⁸² Šobot, A. (2010). *Promene strukturnih karakteristika stanovništva Srbije: Razlike između žena i muškaraca* (originalni naučni rad). Beograd: Institut društvenih nauka, str.275-279.

⁸³ Haintrais, L. (1995). *Managing Professional and Family Life – A comparative study of British and French women*. England: Dartmouth Publishing Company Limited.

⁸⁴ Težnjom za oslobađanjem od položaja zavisnosti i sticanjem ekonomske samostalnosti, žena je opet u neravnopravnom položaju u odnosu na muškarce zbog svoje vezanosti za porodicu u domaćinstvo.

⁸⁵ Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta.

stupaju u svet rada, njihovo pravo na sigurno zaposlenje, sa punim radnim vremenom (i punom platom), ipak se često dovodi u pitanje. Dok je 1972. godine samo 12% zaposlenih žena imalo nepotpuno radno vreme, 1988. godine bilo ih je već oko 23%. Nepotpuno radno vreme je postalo specifična pojava za ulazak žena na tržište rada. Poslovi u tercijarnom sektoru, naročito u administraciji i u trgovini, na kojima se koncentrišu isključivo žene, čine se kao pogodni za nove „fleksibilne“ oblike zaposlenja. Ovaj fenomen, kao i fenomen isprekidanosti u toku perioda izgradnje karijere, povezan je i sa bračnim stanjem i sa brojem i uzrastom dece. Velika većina žena na ovakvim i sličnim radnim mestima izjavljuje da ne može da nađe posao sa punim radnim vremenom.⁸⁶ Zatim, najčešći oblici rodne diskriminacije koja je zastupljena u sferi rada i zapošljavanja su uznemiravanje na radnom mestu i diskriminacija već prilikom samog zapošljavanja.⁸⁷

Promene nastale kod faktora kao što su porast razvoda brakova, ženina odsutnost iz kuće, porast dečije delikvencije, smanjen broj dece u porodici, liberalizacija odnosa između polova i slično, doprinele su ukorenjivanju mišljenja i u naučnom i u laičkom svetu da porodica „propada“ ili „odumire“, dok brojna naučna i druga literatura naprotiv tome ukazuje na to da je povećanje zaposlenosti ženske populacije uglavnom pozitivna pojava, kako za društvo tako i za samu porodicu.⁸⁸ Ovo je način na koji se transformaciona moć obrazovanja, za devojke i žene, može prevesti u održiv razvoj društva kao celine.⁸⁹ Zapravo, najveći i najznačajniji korak za postizanje jednakosti rodova će biti kada društvo prihvati i istakne da problemi rodne (ne)jednakosti moraju biti integrisani u šire politike i strategije na svim ekonomskim, društvenim i političkim nivoima jednog društva, jedne zemlje.

3.1.1 Tržište rada i organizacija savremenog društva

U savremenom dobu, tržište je regulator svih odnosa, uspeha i neuspeha, ljudi, društvenih grupa i celih društava. Kada je u pitanju pristup tržištu rada, osnovno pitanje je: koliko ljudi se u jednom društvu uopšte uključuje u tržište rada, bilo da na njemu već ima zaposlenje ili nastoji da se zaposli. Ovaj deo populacije, prema međunarodnim standardima usvojenim još 1982. godine naziva se *ekonomski aktivnom populacijom*.⁹⁰

Ekonomski aktivna populacija obuhvata sve osobe, oba pola, koje snabdevaju ponudu rada za proizvodnju ekonomskih dobara i usluga definisanih u okviru sistema nacionalnih računa Ujedinjenih nacija tokom određenog vremenskog perioda. Prema tim sistemima proizvodnja

⁸⁶ Filipović, M. (2013). *Škola i društvene nejednakosti*. Beograd: Hisperia edu.

⁸⁷ Nikolić-Ristanović, V., i dr. (2012). *Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo, str.113-121.

⁸⁸ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.197-199.

⁸⁹ *World Atlas of Gender Equality in Education*. (2012). UNESCO. Downloaded date 28.08.2016. from <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/unesco-world-atlas-gender-education-2012.pdf>

⁹⁰ Međunarodni standardi za definisanje ekonomski aktivne populacije, zaposlenosti, nezaposlenosti i podzaposlenosti usvojeni su na 13. Međunarodnoj konferenciji statističara rada, 1982. godine.

*ekonomskih dobara i usluga uključuje svu proizvodnju i obradu primarnih proizvoda bilo za tržište ili ličnu potrošnju, proizvodnju svih drugih dobara i usluga na tržištu i, u slučaju domaćinstva koja proizvode takva dobra i usluge za tržište, odgovarajuću proizvodnju u sopstvenu potrošnju.*⁹¹

Dakle, ekonomski aktivna populacija obuhvata zaposleno i nezaposleno stanovništvo.

Prava radnika obezbeđuju pristojne uslove rada, ali i štite od diskriminacije i izrabljivanja na radnom mestu. Opasni, nezdravi i/ili nepravični uslovi rada, nezaposlenost i zabrane vezane za rad sindikata, osim što vode ličnoj nesigurnosti, takođe, izazivaju nezadovoljstvo i tako stvaraju nestabilnost u društvu. Zato promovisanje standarda dostojanstvenog rada bez izrabljivanja predstavlja preduslov za povećanje ljudske bezbednosti. Međutim, diskriminacija žena na tržištu rada počinje već pri zapošljavanju. Često se pri oglašavanju slobodnih radnih mesta, direktno ili indirektno uočava rodna favorizacija. Zatim, najčešći pojavnici kršenja prava trudnica i porodilja ogleda se u sledećem: poslodavci ne nude nove ugovore o radu na određeno vreme kada saznaju da je žena u drugom stanju, nezakonito otkazuju ugovore o radu na neodređeno vreme i diskriminatorski postupaju prema zaposlenim ženama koje se posle porodiljskog odsustva vraćaju na posao.⁹²

Činjenica je da povećan broj devojaka sa diplomama na tržištu rada ne znači postizanje rodne jednakosti i nestanak rodničkih razlika jer uspeh u obrazovanju i posedovanje diplome nije merilo uspeha u profesionalnom životu. Podaci iz 1991. godine o prosečnom godišnjem prihodu muškaraca i žena u skladu sa stepenom obrazovanosti pokazuju da sa rastom stepena obrazovanosti rastu i razlike u primanjima muškaraca i žena istog nivoa obrazovanja (muškarci imaju za više od 1/3 veća primanja od žena).⁹³

Kako ekonomski aktivne žene danas imaju dvojne uloge – na radnom mestu i kod kuće, ovim se dodatno ispunjavaju uslovi i za druge vrste manipulacija i zloupotreba žena zbog njihovih nezavidnih pozicija. Oženjeni muškarci imaju interes da se posvete karijeri i da investiraju svoje vreme u nju, zanemarujući tako kućne poslove i brigu oko dece, dok žene, zbog posvećenosti porodičnim obavezama, zanemaruju svoju profesiju i žrtvuju svoje profesionalne interese. Takođe, kod udatih žena vreme provedeno na poslu ili uloženo u svoj profesionalni razvoj se smanjuje, posebno kada dobiju decu, dok se kod muškaraca povećava. Čak često pronalaženje i odabir posla ženama je uslovljeno radom i blizinom vrtića, škola, blizinom kuće i slično.⁹⁴

Do pre dve decenije se posvećivala slaba pažnja pitanjima rodne jednakosti u ekonomskim organizacijama. Vodeće uloge i teorije o organizacijama pisali su i vodili isključivo muškarci. Feministički pokreti su ukazivali na to da je rodna (ne)jednakost ne samo

⁹¹ Babović, M. (2010). *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska unija i Srbija*. Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore.

⁹² Nikolić-Ristanović, V., i dr. (2012). *Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo, str.155-156.

⁹³ Correl, J. (2004). *Gender inequality in education*. Downloaded date 22.08.2016. from http://inequality.cornel.edu/events/correll_draft2.pdf

⁹⁴ Filipović, M. (2013). *Škola i društvene nejednakosti*. Beograd: Hisperia edu, str.155-156.

zastupljena u organizacijama već i da su moderne organizacije doprinele toj neravnoteži. U svim sferama društva postojao je duboko ukorenjen seksizam.⁹⁵ Rukovodioci organizacija su uvek bili muškarci dok su žene radile na slabo plaćenim radnim mestima koja su više bila u funkciji pomoći u organizovanju obaveza rukovodiocima, sa minimalnim šansama za napredovanje. Ukratko, nisu imale jednake mogućnosti za stvaranje profesionalne karijere. One su u najvećoj meri “korišćene” za podršku muškarcima u napredovanju njihove karijere. Čak i one žene koje nisu radile bile su posvećene obavezama oko dece i domaćinstva i na taj način oslobađale muškarce dodatnih obaveza i omogućavale im tako više slobodnog prostora i vremena za posvećivanje poslovnim aktivnostima i profesionalnom usavršavanju. Ove “muške” organizacije sa podređenim položajima žena često su “gnezdo” diskriminacije i seksualnog uznemiravanja žena. U ovako obezbeđenim uslovima vršile su se manipulatorske radnje i ucene nad ženama kroz pretnje i psihičku torturu. Često su ženama obećavana unapređenja ako za uzvrat pruže određene seksualne usluge. Zbog uznemiravanja često su napuštale svoja radna mesta usled pritiska koji su osećale i koji im je otežavao funkcionisanje i rad na poslu. Drugim rečima, obezbeđeni su uslovi da često budu žrtve mobinga.⁹⁶

Jedna od tema rasprava koja se pojavila jeste ta, da li žena svojim dolaskom na rukovodeći položaj unosi “ženski” stil i način vođenja organizacije gde je do skoro vladala isključivo “muška” kultura i atmosfera? Međutim, ekonomske promene koje se dešavaju na globalnom nivou nose sa sobom određene potrebe na koje organizacije moraju da odgovore što dodatno otvara vrata ženskim rukovodiocima. Ženski stil rukovođenja karakteriše fleksibilnost, dobra komunikacija, okrenutost ka timskom radu i motivisanju kao i druge “mekše” veštine upravljanja. Ovakve promene u načinu upravljanja će se odraziti i na muškarce koji će morati da prihvate i usvoje odlike ženskog pristupa upravljanju. Prisutan je i stav da žene ne mogu i ne doprinose promenama u načinu upravljanja organizacijama zbog njihovog malog broja na rukovodećim pozicijama, iako je prethodnih godina podignuta svest društva o rodnom pitanjima.⁹⁷ Svakako je na kraju, u većini organizacija i dalje zasupljena rodna razlika sa suptilnijim oblicima seksualnog uznemiravanja, što je posebno karakteristično za manje razvijene zemlje. S toga, unapređenje rodne jednakosti je, kako se navodi u Nacionalnoj strategiji za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti „jedno od ključnih razvojnih pitanja jer omogućava adekvatno korišćenje ženskih ljudskih resursa i direktno doprinosi poboljšanju kvaliteta života svih građanki i građana.“

⁹⁵ Sistem verovanja, stavova, institucija itd. u kojima se razlike u suštinskim vrednostima ljudi prave na osnovu pola i polnih uloga, gde se jedan pol smatra inferiornijim u odnosu na drugi i tako se prema njemu i postupa.

⁹⁶ Mobing je oblik ponašanja na radnom mestu, kojim jedna osoba ili više njih periodično ili permanentno psihički ponižava drugu osobu sa ciljem ugrožavanja njenog ugleda, časti, ljudskog dostojanstva i integriteta, sve do eliminacije sa radnog mesta.

⁹⁷ Pejić, S. (2015). *Rodne razlike u visokom obrazovanju u zemljama u razvoju*. Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka.

3.1.2 Tržište rada i zapošljavanje žena kao faktor niske stope feriliteta u Srbiji

Prednosti podele poslova na muške i ženske objašnjene su njenom opštom rasprostranjenosti. Takva podela rada u čijoj suštini stoji zavisnost žene od muškarca i s toga razvijena muška želja da se vlada drugima, predstavlja prototip za ekonomski klasni sistem.⁹⁸ Žene češće rade za poslodavce i češće pomažu drugim članovima domaćinstva u porodičnom poslu bez novčane nadoknade, dok se znatno ređe od muškaraca upuštaju u preduzetništvo i samozapošljavanje.

U pogledu ekonomskih rodni razlika Srbija je 2013. godine zauzimala 59. mesto od 136 zemalja sveta, što je bio napredak u odnosu na 2012. godinu kada je zauzimala 67. mesto.⁹⁹ Prema uvedenom indeksu humanog razvoja (HDI), korigovanom za mere nejednakosti, pozicija Srbije 2000-2010 godine se svrstava u grupu zemalja sa nižim nejednakostima između muškaraca i žena.¹⁰⁰ Rodni jaz u platama, prema analizi Republičkog zavoda za statistiku 2018. godine iznosio je oko 17%. Uzrok ovog jaza nalazi se u razlikama kod ponašanja žena i muškaraca na tržištu rada. Naime, analiza upućuje da poslodavci različitim obrascima ponašanja različito vrednuju karakteristike muškaraca i žena, iako je u pitanju isto zanimanje, u istoj privrednoj grani. Žene su često u očima poslodavaca viđene kao manje fleksibilne što se tiče dužine rada, spremnosti na obuku, napredovanja i slično. Razlog je da su žene podređene porodičnim obavezama i da ih stavljaju ispred poslovnih obaveza.¹⁰¹ S toga, zbog nejednake opterećenosti roditeljstvom, žena u Srbiji je manje konkurentna na tržištu rada, zatim u starosti imaju manje penzije, pa su često i samohrane majke itd., što sve vodi ka feminizaciji siromaštva. Činjenica je da jednu od najvećih socijalno ugroženih grupa u Srbiji čine žene. One čine čak 74% neplaćene radne snage u ruralnim oblastima zbog čega ostaju uskraćene za pristup socijalnim pravima. Žene su i najzastupljenije u kategoriji „izdržavano lice“ (skoro 58%).¹⁰² Do 2012. godine broj ekonomski aktivnih žena je porastao za 8% u odnosu na period do tada, dok je broj žena u braku sa decom opao za 9%. Zatim, istraživanja potvrđuju zastupljene nepravедnosti: žene su oko 1,5 put češće nezaposlene, čak 3 puta više izdržavana lica i 20 puta češće domaćice i penzionerke. Takođe je utvrđeno da je ekonomski status povezan sa obrazovanjem: 25% žena bez škole su domaćice koje ne traže posao, dok su žene sa visokim obrazovanjem najčešće zastupljene u državnim firmama.¹⁰³ Pored nezavidnog položaja žena po pitanju zaposlenosti, razlikuju se i načini preko kojih jedni i drugi dolaze do radnog odnosa. Muškarci se u velikoj većini slučajeva zaposle putem konkursa i preporuke prijatelja i češće koriste korupciju kao način zaposlenja dok žene više koriste stranačku prednost.¹⁰⁴ Većina poslova koje obavljaju žene u društvu su izvan kriterijuma koji nose prestiž. Izlaskom iz kuće na tržište rada, poslove koje ona

⁹⁸ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.117.

⁹⁹ Šobot, A. (2014). *Rodna neravnopravnost u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka, str.111-112.

¹⁰⁰ Cvejić, S. i dr. (2010). *Studija o humanom razvoju - Srbija 2010*. Beograd: UNDP Srbija.

¹⁰¹ Trendovi, II kvartal 2048. (2018). Beograd: Republički zavod za statistiku, str.19.

¹⁰² Trendovi, II kvartal 2048. (2018). Beograd: Republički zavod za statistiku, str.11.

¹⁰³ Blagojević Hjuson, M. (2012). *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život*. Beograd: UN Women.

¹⁰⁴ Bašić, S. (2012). *Rodne nejednakosti na tržištu rada*. Beograd: Udruženje žena ženama.

obavlja uglavnom se manje cene i poštuju samim tim jer su „ženski“ tj. jer ih obavlja žena. Iako su postale ekonomski aktivnije, još uvek nisu ostvarile zadovoljavajući stepen zaposlenosti niti su ostvarile profesionalnu aktivnost u radnoj snazi na nivou muškaraca.¹⁰⁵ Kao posledica nejednakih životnih prilika i drugačijih mogućnosti, zbog razlike u pogledu zaposlenosti i zarada tokom perioda aktivne zaposlenosti i u periodu penzionisanja, žena rizik siromaštva samo produbljuje i povećava.¹⁰⁶ Zapravo, najvažnija mera rodni razlika se ogleda u vlasništvu jer su žene u Srbiji mnogo ređe vlasnici nepokretne ili pokretne imovine. I ovde je povezanost sa obrazovanjem uočljiva, pošto procenat vlasništva raste sa stepenom obrazovanja. Kao suvlasnice imovine u znatnoj meri prednjače u odnosu na muškarce. S toga, ređe su vlasnice jer su češće suvlasnice. Muškarci takođe češće imaju kredite i uštedećine dok se ovaj slučaj kod žena javlja sa povećanjem stepena obrazovanosti.¹⁰⁷ Sva ova stanja govore da žene sve ukupno imaju znatno manju ekonomsku moć u odnosu na muškarce.

Tokom proteklih nekoliko godina i u Srbiji su uloženi značajni naponi u cilju stvaranja pravnog i institucionalnog okvira za promovisanje, afirmisanje i postizanje rodne jednakosti u različitim segmentima društvenih odnosa. Pravni okvir za zaštitu od diskriminacije na tržištu rada, a posebno za zaštitu žena, značajno je unapređen, što je došlo do izražaja već sa usvajanjem Zakona o radu 2014. godine i sa usvajanjem skupa antidiskriminacionih zakona i antidiskriminacionih odredbi u druge zakonske tekstove. Na taj način je razrađen i Ustavom zagarantovani princip jednakosti muškaraca i žena. Takođe, postoje brojni instituti i organizacije koje se bave istraživanjem socijalnog isključivanja, kao i značajan projekat, između ostalih, podržan od strane Evropske komisije a koji je pokrenuo debate na različitim nivoima i segmentima o ovim pitanjima, čiji se ishod na kraju očekuje da bude u vidu ozbiljnih mera i strategija na nacionalnom nivou. Iako se brojnim donetim strategijama i projektima ističe bavljenje problemima rodne (ne)jednakosti, situacija na tržištu rada je nažalost i dalje krajnje nezavidna. Značajan problem u ostvarivanju povoljnih uslova za uspešnije ekonomsko uključivanje jeste i nedovoljna povezanost politika i institucija obrazovanja i zapošljavanja. Praćenje usklađenosti obrazovanja sa potrebama tržišta i obrnuto nažalost nema, bar ne u ozbiljnoj i dovoljnoj meri. Posebne uslove za socijalnu isključenost i rodnu (ne)jednakost obezbeđuju nedovoljno efikasne institucije i njihovi predstavnici za nadzor i poštovanje zakona u ovim i sličnim sferama. Određena stopa korupcije koja je prisutna svuda, posebno je prisutna u ovakvim institucijama i organizacijama. Sve ovo obezbeđuje mnogima uslove za diskriminatorsko ponašanje, kršenje zakona i osnovnih ljudskih prava o čemu nažalost možemo i svakodnevno pratiti putem medija.

¹⁰⁵ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.160-162.

¹⁰⁶ Mršević, Z. (2011). *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*. Beograd: Institut društvenih nauka, str.107-111.

¹⁰⁷ Babović, M. (2014). *Položaj žena u biznis sektoru u Srbiji*. Beograd: Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, str.37.

Jedno od istraživanja¹⁰⁸ pokazuje da su žene često izložene diskriminaciji prilikom zapošljavanja i diskriminaciji na radnom mestu, odnosno na radu ili u vezi sa radom. Rezultati pokazuju da je, od ukupnog broja žena koje su tražile posao i išle na razgovore za posao, nešto više od polovine bilo susretnuto sa nekim oblikom diskriminacije prilikom zapošljavanja. Dok se skoro 58% zaposlenih žena suočavalo s nekim oblikom diskriminacije na radnom mestu. Ovo istraživanje ukazuje i da obrazovanje i bračno stanje u značajnoj meri utiču na diskriminaciju žena na radnom mestu. Pokazuje i da su žene koje rade u privatnom sektoru u većoj meri bile suočene sa diskriminacijom na radnom mestu nego žene koje rade u državnom sektoru, zatim žene koje su zaposlene na određeno u odnosu na one koje su na neodređeno vreme itd. Posebne grupe žena su u nešto većoj meri izložene diskriminaciji na tržištu rada kao što su: mlade žene, žene nižeg nivoa obrazovanja, razvedene žene i pripadnice manjinskih etničkih grupa. Nažalost, jedan od ključnih razloga što žene teže dolaze do zaposlenja i imaju manju platu jeste porodijsko odsustvo i česta bolovanja.¹⁰⁹ Najprisutniji oblik diskriminacije žena prilikom zapošljavanja je ispitivanje žene o njenom privatnom životu (pitanja o bračnom statusu, da li imaju dece, kakvi su im planovi u tom pogledu i sl.). Ovakvo ponašanje poslodavaca predstavlja direktno kršenje zakonskih propisa kojima je predviđeno da poslodavac ne može prilikom zapošljavanja od kandidata/kandidatkinje da traži podatke o porodičnom i bračnom statusu, o planovima za porodicu i slično.¹¹⁰ Poseban oblik diskriminacije žena prilikom zapošljavanja odnosi se na trudnoću i materinstvo kao prepreku za dobijanje posla, na šta ukazuju i ranija istraživanja ukupnog položaja žena na tržištu rada ali i podaci pojedinih institucija.

Promene ekonomske aktivnosti ženskog stanovništva tokom druge polovine 20. veka odlikuje se intenzivnim prisustvom stručne i obrazovane ženske radne snage na tržištu rada. Izlazak žena na tržište rada i zapošljavanje u različitim delatnostima bili su praćeni promenama u pogledu obrazovanja, prisustva na tržištu rada, promene vrednosti i životnih aspiracija, u pogledu odlaganja rađanja kao i rađanja manjeg broja dece itd. U Srbiji je 2009. godine zabeležena stopa od 1,4 deteta po ženi u reproduktivnom dobu, što je predstavljalo niži prosek od proseka za Evropsku uniju.¹¹¹ Na kraju prve decenije 21. veka Srbija je pripadala grupi država koje su dostigle vrlo nizak nivo rađanja. U bivšoj SFRJ, ispitujući međuzavisnost obrazovanosti majke i broja rođene dece utvrđena je tendencija opadanja broja dece posle prvog rođenog deteta idući od nižih ka višim stepenima obrazovanosti majki, što je u skladu sa opštom tendencijom smanjenja broja dece u porodici.¹¹² Specifičnost Srbije jeste i visoka opšta nezaposlenost kao socijalna okolnost sa negativnim implikacijama u pogledu formiranja porodice i odlučivanja o rađanju. Teško zapošljavanje i nestabilnost u

¹⁰⁸ Nikolić-Ristanović, V., i dr. (2012). *Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo.

¹⁰⁹ Radović, V. Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.201.

¹¹⁰ *Zakon o radu*. (2014). Vlada Republike Srbije. Preuzeto dana 31.08.2016. sa http://paragraf.rs/propisi/zakon_o_radu.html

¹¹¹ Šobot, A. (2014). *O niskom fertilitetu iz ugla ekonomske aktivnosti ženskog stanovništva: mogućnosti i ograničenja u podsticanju rađanja, Stanovništvo, 2/2014*. Beograd: Institut društvenih nauka.

¹¹² Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.201.

pogledu zaposlenosti, dovode u pitanje realizaciju rađanja koje je odloženo usled traženja posla.

Kontinuitet relativno visoke stope ekonomske aktivnosti žena označio je zaposlenost žene kao opšte prihvaćeni obrazac i očekivano ponašanje na individualnom nivou. Otuda je opravdano govoriti o važnosti ekonomskih karakteristika žena u Srbiji za reproduktivno ponašanje, iz ugla mogućnosti i ograničenja u podsticanju rađanja. Pored toga, vidljiva je i neusklađenost između stavova o broju dece koji bi želele da imaju u “idealnim” uslovima, i broja rođene dece. Tako se pad nivoa fertiliteta odvijao paralelno sa promenama socio-profesionalne strukture ženskog stanovništva, porastom učešća na tržištu rada i zapošljavanja. Generalno promene u sferi porodice uočljive su kroz demografske pokazatelje – stopa sklapanja braka imala je tendenciju pada, dok je nestabilnost bračnih zajednica rasla.¹¹³ Otuda je ekonomska aktivnost žena uočena kao jedan od ograničavajućih faktora u odlučivanju o rađanju. Često su faktori kao što su vreme, materijalna sredstva i sl. jedni od glavnih uzorka zašto se želja žena o povećanju broja dece ne ostvaruje.

Istraživanje OEBS-a o radnoj diskriminaciji i jednakoj mogućnosti, sprovedeno u 15 opština u Srbiji pokazalo je da oko 65% žena smatra da je jedna od nacionalnih dužnosti žena da rađaju decu dok je njih 57% poštovanje tradicije i običaja svog naroda videlo kao jedno od osnovnih moralnih zadataka svakog čoveka.¹¹⁴ Stanje podeljenosti u pogledu odnosa prema roditeljstvu i poslu prepoznaje se u stavovima žena vezanim za zaposlenost i tradicionalnu podelu uloga unutar porodice. Međutim, kada je reč o uticaju profesije na porodicu, prevladava neslaganje sa stavom da “uspešne poslovne žene neminovno moraju da zanemare svoju porodicu”.¹¹⁵ Kako sve većim uključivanjem žena na tržište rada vaspitanje dece prestaje da bude „privatna stvar“ porodice, tako se istovremeno s druge strane povećava potreba za predškolskim ustanovama. Mnogi pedagozi osporavaju negativno gledanje na zapošljavanje žena i funkciju predškolskog vaspitanja dece, ističući da od suštinskog značaja nije koliko vremena roditelj provede sa detetom u toku dana već kvalitet provedenog vremena, vaspitne metode koje primenjuje itd.¹¹⁶

U nekim evropskim državama sa većom stopom fertiliteta, beleži se i visoka stopa ekonomske aktivnosti žena, kao i visoka stopa zaposlenost žena sa malom decom. Politike ovih država promovišu unapređenje društvenog položaja žena i podršku porodici kao dva podjednako važna segmenta za podsticanje rađanja. Zapravo, potvrđen je pozitivan uticaj ekonomske aktivnosti i zaposlenosti žena na fertilitet, ukoliko su ispunjeni određeni preduslovi. Kao preduslove, potrebno je obezbediti mogućnosti i oblike zapošljavanja žena kao i institucionalne podrške roditeljstvu, ali i rodnu jednakost unutar porodice.¹¹⁷ Primeri država koje odlikuju više stope fertiliteta i više stope ekonomske aktivnosti žena, svakako

¹¹³ Petrović, M. (2011). *Promene bračnosti i porodičnih modela u postsocijalističkim zemljama: zakasnela i nepotpuna ili specifična druga demografska tranzicija?* Beograd: Filozofski fakultet, str.54.

¹¹⁴ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.147.

¹¹⁵ Šobot, A. (2014). *O niskom fertilitetu iz ugla ekonomske aktivnosti ženskog stanovništva: mogućnosti i ograničenja u podsticanju rađanja*, *Stanovništvo*, 2/2014. Beograd: Institut društvenih nauka.

¹¹⁶ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.203.

¹¹⁷ Šobot, A. (2014). *O niskom fertilitetu iz ugla ekonomske aktivnosti ženskog stanovništva: mogućnosti i ograničenja u podsticanju rađanja*, *Stanovništvo*, 2/2014. Beograd: Institut društvenih nauka.

da su važni kada se o podsticanju rađanja razmišlja iz ugla ekonomske aktivnosti i zaposlenosti žena u optimalnom reproduktivnom dobu. U tom pogledu treba rasvetliti uticaj zaposlenosti i samog posla, kao i odnosa unutar porodice i njenog funkcionisanja. Potrebno je ispitati uticaj nesigurnosti posla i suženih mogućnosti izbora, ali i uticaj rodnog odnosa unutar porodice, kao i uslova koji se tiču mogućnosti usklađivanja rada i roditeljstva. S obzirom na to da nezaposlenost i nesigurnost posla, i u državama koje se odlikuju mnogo povoljnijim socio-ekonomskim uslovima, utiču negativno na odluke o rađanju jer nose veći rizik socijalne ugroženosti i nesigurnost uslova života, dugotrajna ekonomska kriza i visoka opšta nezaposlenost u Srbiji, čine da nezaposlenost ženskog stanovništva bude još veći izazov. Sa stanovišta razvoja društva ključna su dva važna izazova. Na jednoj strani su ojačavanje društvenog položaja žena i rodna jednakost, a na drugoj fenomen nedovoljnog rađanja. Promovisanje rodne jednakosti i suočavanje sa niskim fertilitetom, daju na važnosti vezi između ekonomskih karakteristika žena i visine stopa fertiliteta. Suštinska karakteristika veze između ekonomske aktivnosti ženskog stanovništva i demografskih tendencija jeste konfliktan položaj žene. U uslovima ograničenih mogućnosti kombinovanja rada i roditeljstva, odlučivanje o formiranju porodice i rađanju dece, implicira dvostranu konfliktnost, kada se realizacija svakodnevnih roditeljskih aktivnosti i briga o podizanju dece svodi isključivo na majčinstvo.

3.2 Aspekt javne sfere – zastupljenost žena na važnim društvenim položajima

U patrijarhalnoj kulturi tradicionalno je prisutno verovanje da muškarci zaslužuju veći autoritet i poštovanje, da su nezavisni, dominantni i agresivni, dok žene predstavljaju suštu suprotnost ovim odlikama. Mogućnost za eventualno poštovanje im je obezbeđena kada dobiju decu (prvenstveno mušku) i kada ostare. Tek krajem 19. i početkom 20. veka feminističke organizacije su pokrenule pitanja jednakosti u obrazovanju i radu, pitanja jednakih plata za isti rad itd. dok su tek krajem 20. veka ove teme privukle pažnju evropskih vlada što iz političkih, tako i iz ekonomskih i socijalnih razloga. Definitivno su teškoće sa kojima se žene sreću tokom svog radnog veka raznolike i teške – od težeg zapošljavanja, nižih zarada, težeg usklađivanja porodičnih i radnih obaveza, do težeg napredovanja itd.¹¹⁸ Zastupljenost žena na slabo plaćenim profesijama koje se smatraju “ženskim” i dan danas pravi osnovu za rodnu nejednakost u pogledu zanimanja i odabira profesija. Slabo plaćeni ili “ženski” poslovi ne zahtevaju veliku odgovornost, poseduju ograničenu mogućnost za napredak, dok su “muški” poslovi u vrhu pozicija sa velikim uticajem, odgovornostima, moći i slično. Opet sa razvojem tehničko – tehnološke opreme u organizacijama, ženama su prepuštena uglavnom administrativna i druga radna mesta sa najvećom funkcijom podrške muškim rukovodiocima. Sva „ženska“ zanimanja, pravdajući biološkim razlikama, su

¹¹⁸ Kamenov, Ž., Galić, B. (2011). *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj*. Zagreb: Biblioteka ONA, str.49-58.

određena prema polnoj podeli rada te predstavljaju samo proširenje domaće uloge žena.¹¹⁹ Kako žene obavljaju najveći broj slabo plaćenih poslova, takvo stanje prelazi i na problem siromaštva jer su u tom slučaju one najveći predstavnici. U znatno težoj poziciji su samohrane majke sa malom decom ili detetom, koje su prinuđene na rad sa punim radnim vremenom zbog ekonomskih potreba. One se posebno suočavaju sa mnogim poteškoćama kao što je čuvanje dece, bilo u predviđenim ustanovama, bilo kod drugih članova porodice, rodbine i prijatelja. Kako je situacija na tržištu rada nezavidna, mnogim majkama je jedino rešenje profesionalno čuvanje dece što predstavlja dodatne troškove koji znaju biti dosta visoki, a prethodno smo već rekli da većina radi na slabo plaćenim ženskim poslovima. Spomenućemo i dodatni problem koji se javlja oko ovih pitanja, kao npr. problem prebukiranosti i nedovoljnog broja ovakvih objekata koji u Srbiji predstavljaju problem već duži period.¹²⁰

Jedno istraživanje¹²¹ pokazuje i da su različite sfere prioriteta kada je u pitanju ostvarivanje rodne jednakosti. Po pitanju stavova i mišljenja ispitanika o usklađivanju privatnog i poslovnog života, većina njih se složila da su “žene koje ne rade izolovane od sveta”. Ovakav podatak u velikoj meri govori o, ne samo ekonomskoj neaktivnosti žena, već i o velikom zanemarivanju društvenih, javnih aktivnosti života nezaposlenih žena zbog njihove potpune “utopljenosti” u privatnu sferu. Ono što predstavlja ohrabrujuć podatak jeste taj da je gotovo 100% ispitanika u istom istraživanju iskazalo neslaganje sa stavom da je “Normalno da muškarac učestvuje manje od žene u kućnim poslovima”. Ovi podaci nam govore da postepeno dolazi do slabljenja tradicionalno nametnutih rodni podela odnosno uloga žena i muškaraca. Ovim ispitivanjem je iskazan i nedostatak slobode žena uzrokovan brojnim porodičnim obavezama (oko 74%). Takođe, u velikoj meri vlada uverenje da bi se uvođenjem potrebnog sadržaja u školske predmete znatno probudila svest o rodnoj jednakosti kod budućih generacija, što svakako pozitivno ide u prilog ostvarenju rodne jednakosti.

U periodu posle II svetskog rata, u Sovjetskom Savezu procenat žena u radno aktivnoj populaciji je bio najveći u svetu. Nakon gubitka miliona muškaraca u ratu, morala se koristiti jedino raspoloživa, ženska radna snaga u svim oblastima. Žene su se odlično pokazale u radu na poslovima koji su se tradicionalno smatrali muškim, pa je 1960. godine oko 80% žena bilo među lekarima a oko 30% među inženjerima. Svoje odlično angažovanje žene u savremenom društvu pokazuju i kao deo oružanih snaga.¹²² Zanimljiva činjenica je da žene čine nešto više od 50% ukupne svetske populacije, dok zauzimaju manje od samo 20% svih mesta u Parlamentu.¹²³

¹¹⁹ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.118.

¹²⁰ *Problemi vrtića - prebukiranost i loši uslovi za rad*. (2012). Samostalni sindikat predškolskog vaspitanja i obrazovanja Srbije. Preuzeto dana 20.07.2016. sa <http://www.predskolstvo.rs/mediji.htm>

¹²¹ Jarić, I., Jarić, V. (2013). *Rodna ravnopravnost u srednjem stručnom obrazovanju: Stavovi i uloga srednjoškolskih nastavnika/nastavnica i stručnih saradnika/saradnica u unapređivanju rodne ravnopravnosti*. Beograd: GIZ VET, str.34.

¹²² Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.120.

¹²³ *Bilten o ljudskim pravima*. (2016). Ministarstvo Crne Gore za ljudska i manjinska prava, str.45.

Još od antičkih vremena potiču shvatanja o ženi kao o nižem biću čija se svrha života svodila samo na prelazak iz očevo u muževljevo domaćinstvo, zatim rađanje naslednika i bavljenje isključivo vaspitno-obrazovnim radom dece.¹²⁴ Podsticanje žena na samozapošljavanje, zapošljavanje i generalno ohrabrivanje za obavljanje rukovodećih i menadžerskih poslova jesu čvrste i jasne orijentacije i politike razvijenih demokratskih društava, a sve u cilju postizanja rodne jednakosti u suštinskom smislu. Zatim, sa dolaskom mlađih generacija na tržište rada vidljivo je da rodna jednakost jača. Primećene su i sve kraće pauze koje žene prave tokom svog radnog veka. Međutim, povećanje broja žena sa diplomama visokog obrazovanja povlači sa sobom samo mali deo tog broja zaposlenih žena, pogotovo na bolje plaćenim radnim mestima a ponajmanje na rukovodećim pozicijama. Broj diploma koje žene poseduju i rezultati koje postižu u obrazovanju obrnuto je proporcionalan uspesima i pozicijama koje ostvaruju na poslovnom planu i tržištu rada.

3.2.1 Žene na važnim društvenim položajima u Srbiji

Ustav naše države garantuje pravo na rad i pravo na slobodan izbor zanimanja. Zakonom o radu Republike Srbije se zabranjuje stavljanje osoba koje traže zaposlenje, kao i zaposlene, u nepovoljniji položaj bez obzirom na pol i njihovu rodnu pripadnost, između ostalog. Zakon sadrži antidiskriminacione norme kojima se na opšti način zabranjuje diskriminacija zaposlenih lica, kao i lica koja traže zaposlenje i posebno navodi slučajeve u kojima se najčešće javlja diskriminacija u radnim odnosima.¹²⁵ Nažalost, stanje u Srbiji je kao i u mnogim drugim zemljama - rodna jednakost se uglavnom svodi na zakonske i druge propise, dok je praksa u najvećem slučaju drugačija. Klasifikacija zanimanja Republike Srbije je još samo jedan mali primer muške „okupacije“ tržišta rada u prošlosti jer ne sadrži nazive profesija tj. radnih mesta i u ženskom rodu.¹²⁶ Diskriminacija žena na tržištu rada predstavlja složen društveni fenomen a istraživanje tog fenomena uključuje i sagledavanje drugih faktora koji mogu doprineti diskriminaciji, pored pola. Žene u Srbiji suočavaju se sa različitim vidovima diskriminacije na tržištu rada, kako prilikom zapošljavanja, tako i na radnom mestu.¹²⁷ U kulturama gde su rodni odnosi uređeni po principima patrijarhalnih normi, javljaju se negativne posledice na profesionalnu karijeru žena. Žene čine većinu zaposlenih u najslabije plaćenim delatnostima. Razlike u bračnoj strukturi imaju specifičnu važnost po pitanju rodne jednakosti. U Srbiji je mala razlika po pitanju stava da je okrenutost žene ka porodici uobičajena pojava, dok su neslaganja veća kod stavova koji insistiraju na povezanosti žene sa isključivo porodičnim životom. Neslaganja se javljaju i kod stavova koji isključuju jednaku mogućnost žena na jednakoj angažovanosti unutar porodice i u

¹²⁴ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.78-96.

¹²⁵ *Zakon o radu*. (2014). Vlada Republike Srbije. Preuzeto dana 31.08.2016. sa http://paragraf.rs/propisi/zakon_o_radu.html

¹²⁶ *Klasifikacija zanimanja*. (2011). Republički zavod za statistiku. Preuzeto dana 25.01.2016. sa <http://webzrzs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Metodologije/Klasifikacije/G201113003.pdf>

¹²⁷ Petovar, K., Bradaš, S. i Pantović, J. (2017). *Položaj žena na tržištu rada*. Beograd: Fondacija Friedrich Ebert Stiftung, str.8-15.

profesionalnoj karijeri. Neprihvatanje ovih stavova žena sa jedne strane i njihova okrenutost bračnoj zajednici sa druge strane dovodi do dve vrlo važne osnove u pogledu stvaranja uslova za rodnu jednakost.¹²⁸ Laganim potiskivanjem konzervativnih shvatanja o ženama i njihovoj društvenoj i privrednoj aktivnosti omogućava im sve veće angažovanje i samozapošljavanje na tržištu rada. Period kada žena dobija ugled i status u društvu samo po svom mužu a ne kao zasebna jedinka polako nestaje. Međutim, iako zaposlenost žena manje-više raste, razlike u preduzetništvu i samozapošljavanju žena i muškaraca su još uvek vrlo izražene u Srbiji, o čemu svedoče i statistički podaci. Rodni jaz između preduzetnica i preduzetnika iznosio je 12% u Srbiji 2007. godine.¹²⁹ U 2007. godini muškarci su bili podjednako poslodavci i zaposleni dok su žene bile u dvostruko manjem broju poslodavci u odnosu na broj zaposlenih.¹³⁰ Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, 2014. godine je procenat ukupno zaposlenih žena iznosio svega 42%.¹³¹ Sticanjem bilo kakve ekonomske samostalnosti, ženi se otvaraju mogućnosti za relativno nezavisno delovanje u društvenom životu i za njegovo prilagođavanje svojim specifičnim potrebama.¹³²

Generalno, žene nedovoljno učestvuju u javnom tj. društvenom životu. U tom smislu, neophodno je da budu upoznate sa pravima i pravnim sredstvima koja im stoje na raspolaganju, ukoliko bi im garantovana prava bila uskraćena. Osim toga, važno je obezbediti mogućnosti za naknadno obrazovanje koje bi povećalo šanse za zapošljavanje, a time i njihovu samostalnost. Na taj način bi mnoga pozitivna zakonska rešenja, umesto običnih deklaratornih normi, postala mehanizam za jačanje položaja žena i njihovog aktivnog učešća u procesima odlučivanja. Nejednaka uključenost žena u sve grane privredne, političke, ekonomske i drugih sfera je izrazita. Prema rezultatima Svetske banke, svega 17% žena u Srbiji je bilo zaposleno u industriji 2013. godine.¹³³ Od ukupno aktivnih privrednih društava registrovanih 2014. godine 73% je bilo u vlasništvu muškaraca dok je oko 25% bilo u vlasništvu žena. Iste godine, žene su zauzimale skoro 26% najviših upravljačkih položaja aktivnih privrednih društava.¹³⁴ Prema istraživanju¹³⁵, 2 najvažnija motiva za pokretanje samostalnog posla su ekonomski (potreba za dodatnim sredstvima za izdržavanje porodice) i potrebe žena da kroz ovu aktivnost dokažu svoje sposobnosti, ostvare samoinicijativu i slobodu. Zahvaljujući organizacijama iz cele Srbije, žene su imale priliku da prođu obuke za započinjanje i unapređenje svog poslovanja i tako se upuste u preduzetničke vode. Mnoge organizacije su samostalno organizovale radionice koje su omogućile ženama da se upoznaju

¹²⁸ Šobot, A. (2014). *Rodna neravnopravnost u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka, str.58-63.

¹²⁹ Babović, M. (2014). *Položaj žena u biznis sektoru u Srbiji*. Beograd: Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, str.42.

¹³⁰ Kolin, M. (2009). *Projekat: Rodne nejednakosti na tržištu rada u Srbiji i podsticaji evropskih integracija*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.

¹³¹ *Žene i muškarci u Republici Srbiji*. (2014). Republički zavod za statistiku. Preuzeto dana 25.01.2016. sa http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Stanovnistvo/ZeneiMus/ZiM_srpski_web.pdf

¹³² Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.200.

¹³³ *Employment in industry, female (% of female employment)*. (2013). The World Bank. Downloaded date 15.08.2016. from <http://data.worldbank.org/indicator/SL.IND.EMPL.FE.ZS?end=2005&locations=RS&start=2005&view=map>

¹³⁴ Babović, M. (2014). *Položaj žena u biznis sektoru u Srbiji*. Beograd: Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, str.72.

¹³⁵ Markov, S. (2005). *Žene u Srbiji – preduzetnički izazovi*. Novi Sad: Centar za preduzeće, preduzetništvo i menadžment.

sa ispitivanjem tržišta, načinom formiranja cena zanatskih proizvoda, metodima promovisanja svojih proizvoda ili da za početak prepoznaju u sebi preduzetnički potencijal.¹³⁶ Međutim, glavne probleme u vođenju posla preduzetnice izdvajaju:¹³⁷

- Marginalizovanje i omalovažavanje od strane muških kolega iz poslovnog sveta,
- Problem usklađivanja porodičnih sa poslovnim obavezama i
- Opšti negativan stav i nepoverenje prema preduzetnicama, koji se često javlja i od strane partnera preduzetnica.

Više od polovine ispitanica smatra da je ženama teže u biznisu nego muškarcima i da postoji različit tretman u odnosu na muškarce. Skoro polovina žena na menadžerskim pozicijama (koje nemaju udeo u vlasništvu tog preduzeća) su tokom karijere iskusile neki oblik diskriminacije za razliku od skoro trećine preduzetnica. Objašnjenje može biti da je ženama sa vlasničkim udelom, tj. preduzetnicama, lakše doći do menadžerskog položaja u odnosu na žene koje rade u preduzećima bez ikakvog udela, u kojima se do menadžerskih pozicija moraju „boriti“ sa većim i rodno mešovitim kolektivom.¹³⁸

Što se tiče uključenosti žena u vojnim i policijskim službama Srbije, zastupljene su u Specijalnoj brigadi Srbije kao i u vojnoj policiji specijalne namene pod nazivom „Kobre“. Načelno i formalno, u Srbiji su ženama dostupne sve policijske i vojne službe.¹³⁹ Što se tiče medijskih službi, u velikoj meri prisutna je diskriminacija žena i u ovom domenu, kako u pogledu njihovog položaja u medijskim kućama, tako i u pogledu uloge žena koju promovišu medijski sadržaji.¹⁴⁰

Generalno, prisustvo žena na pozicijama od većeg društvenog značaja nije još uvek u značajnom procentu i u dovoljnoj meri zarad dostizanja željene jednakosti i ravnopravnosti u odnosu na muškarce.

Pravosudni sistem

Brojke koje je Srbija poslala CEPEJ¹⁴¹ (Tabela 2) prikazuju više žena nego muškaraca profesionalnih sudija koji rade u sudovima svih nivoa. Među predsednicima sudova u sudovima prve instance, procenat žena je veći od procenta muškaraca. Ovo se odražava u broju žena kandidata za mesto predsednika suda.

¹³⁶ Kolin, M. (2009). *Projekat: Rodne nejednakosti na tržištu rada u Srbiji i podsticaji evropskih integracija*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.

¹³⁷ Babović, M. (2010). *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska unija i Srbija*. Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore, str.130-131.

¹³⁸ Babović, M. (2014). *Položaj žena u biznis sektoru u Srbiji*. Beograd: Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, str.42.

¹³⁹ Položaj žena u oružanim snagama država zapadnog Balkana. (2014). Beograd: SEESAC, str.80.

¹⁴⁰ *Rodna ravnopravnost – stanje u praksi*. Koalicija za ravnopravnost KORAK. Preuzeto dana 28.08.2017. sa <http://korak-hapi-step.eu/rodna-ravnopravnost-stanje-u-praksi/>

¹⁴¹ The European Commission for the Efficiency of Justice

Tabela 2. Rodna raspodela profesionalnih sudija, 2013. godina

Profesionalne sudije	Ukupno	Muškarci	Žene	% žena
Prva instanca	2228	652	1576	71%
Druga instanca	654	230	424	65%
Vrhovni sud	34	14	20	59%
Ukupno	2916	896	2020	69%

Međutim, kada je reč o predsednicima sudova druge instance, muškarci su u ovom delu daleko brojniji u odnosu na žene (Tabela 3).¹⁴²

Tabela 3. Rodna raspodela predsednika sudova, 2013. godina

Profesionalne sudije	Ukupno	Muškarci	Žene	% žena
Prva instanca	96	34	62	65%
Druga instanca	32	23	9	28%
Vrhovni sud	1	1	0	0%
Ukupno	129	58	71	55%

Većinu nesudijskog osoblja u sudovima čine žene. Od ukupnog broja „ostalog“ osoblja u 2012. godini, skoro 90% su bile žene (prema podacima Srbija poslala CEPEJ). Od ukupnog broja tužilaca, nešto više od polovine čine žene. Iako je procenat žena viši u osnovnim nego u višim javnim tužilaštvima, na svim nivoima osim u Odeljenju za organizovani kriminal, žene čine skoro polovinu svih tužilaca. Nasuprot tome, od ukupnog broja zamenika Specijalnog tužioca za ratne zločine, preko 90% su muškarci (1 žena, 8 muškaraca).¹⁴³ Rad u Odeljenju za ratne zločine nosi određeni stepen prestiža, dok su plate zamenika prosečno tri puta veće u odnosu na plate redovnih tužilaca. Obrazac višeg statusa i plate tužilačkih pozicija koje popunjavaju muškarci mogu se videti u tabeli, odnos rukovodilaca tužilaštava (Tabela 4).¹⁴⁴

Tabela 4. Rodna podela rukovodioca tužilaštva, 2013. godina

Profesionalne sudije	Ukupno	Muškarci	Žene	% žena
Prva instanca	59	39	20	33%
Druga instanca	4	4	0	0%
Vrhovni sud	1	0	1	100%
Odeljenje za ratne zločine i org.kriminal	2	2	0	0%
Ukupno	66	46	21	31%

¹⁴² Rodna ravnopravnost u zapošljavanju u pravosuđu u Srbiji. (2014). Multidonatorski fond za podršku sektoru pravde u Srbiji. Preuzeto dana 28.08.2017. sa <http://www.mdtfjss.org.rs/sjfr/sr/analiza-unutrasnjeg-ucinka/4-3h-rodna-ravnopravnost-u-zaposljavanju-u-pravosudju-u-srbiji>

¹⁴³ Rodna ravnopravnost u zapošljavanju u pravosuđu u Srbiji. (2014). Multidonatorski fond za podršku sektoru pravde u Srbiji. Preuzeto dana 28.08.2017. sa <http://www.mdtfjss.org.rs/sjfr/sr/analiza-unutrasnjeg-ucinka/4-3h-rodna-ravnopravnost-u-zaposljavanju-u-pravosudju-u-srbiji>

¹⁴⁴ Rodna ravnopravnost u zapošljavanju u pravosuđu u Srbiji. (2014). Multidonatorski fond za podršku sektoru pravde u Srbiji. Preuzeto dana 28.08.2017. sa <http://www.mdtfjss.org.rs/sjfr/sr/analiza-unutrasnjeg-ucinka/4-3h-rodna-ravnopravnost-u-zaposljavanju-u-pravosudju-u-srbiji>

Prema podacima za 2012. godinu koje je Srbija podnela CEPEJ, ne postoje posebne odredbe koje bi olakšale rodnu jednakost u okviru procedura za regrutovanje ili napredovanje sudija ili tužilaca. Ovo možda odražava činjenicu da većinu sudija i tužilaca čine žene.

Politička scena

Pored kvantitativnih razlika u zaposlenosti između muškaraca i žena, ključna je i kvantitativna razlika. Prvi poslovi koje su obavljale žene nisu bili oni u kojima se donose odluke značajne za upravljanje zemljom o čemu svedoči nizak procenat njihovog učešća u državnoj upravi.¹⁴⁵ Što se tiče položaja žena na političkoj sceni, one su aktivne i prisutne u nekoliko stranaka kod nas koje predviđaju njihovo učešće u organima sa 30%. Međutim, kako ne postoji nikakva zakonska ni druga obaveza o postavljanju tog procenta žena nakon izbora u zakonodavnim telima, slika parlamenta ne odgovara predizbornoj “ideologiji”. Prema mišljenju javnosti, žene u Srbiji zauzimaju tek 6-o mesto na skali.¹⁴⁶ Odnos žena i muškaraca ministara dat je u Tabeli 5.

Tabela 5. Ministri Vlade Republike Srbije 2002-2008. godine¹⁴⁷

Godina	Žene	Muškarci
2002	4	15
2004	2	15
2006	1	15
2007	4	19
2008	5	20

Prema istraživanjima Republičkog zavoda, samo 5% žena su predsednice opština/gradonačelnice, a 29% žena su odbornice u skupštinama opština/gradova. Žene su retko na pozicijama velikih odgovornosti, velike moći i uticaja na političkoj sceni u Srbiji.¹⁴⁸

Odredba Ustava o sastavu Narodne Skupštine Republike Srbije (član 100) glasi: „U Narodnoj Skupštini obezbeđuje se ravnopravnost i zastupljenost polova i predstavnika nacionalnih manjina u skladu sa zakonom.“ Međutim, Zakon o izboru narodnih poslanika ne određuje precizno učešće žena u Narodnoj Skupštini, ali Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika unosi izmenu člana 40. stav 1 Zakona o izboru narodnih poslanika i glasi: „Na izbornoj listi među svaka tri kandidata po redosledu na listi (prva tri mesta, druga tri mesta i tako do kraja liste) mora biti najmanje po jedan kandidat pripadnik onog pola koji je manje zastupljen na listi (član 8). U slučaju Narodne Skupštine Republike Srbije manje zastupljen pol su žene. Zakon ne propisuje da se u slučaju prestanka mandata lica manje zastupljenog pola njegovo mesto popuni licem manje zastupljenog pola. Zakon o zabrani diskriminacije u članu 32 govori o ravnomernoj zastupljenosti polova i ističe da

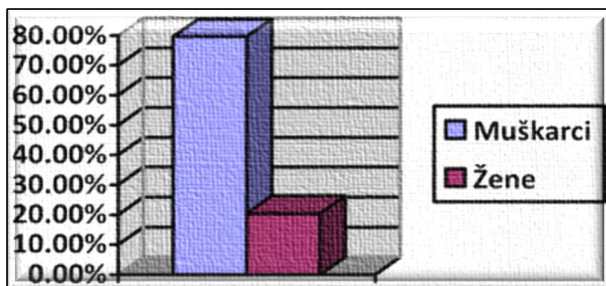
¹⁴⁵ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.162.

¹⁴⁶ Cvejić, S. i dr. (2010). *Studija o humanom razvoju - Srbija 2010*. Beograd: UNDP Srbija.

¹⁴⁷ *Muškarci i žene*. (2008). Republički zavod za statistiku. Preuzeto dana 09.11.2015. godine sa <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/36/38/MuZe08s.pdf>

¹⁴⁸ *Muškarci i žene*. (2008). Republički zavod za statistiku. Preuzeto dana 11.11.2015. godine sa <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/36/38/MuZe08s.pdf>

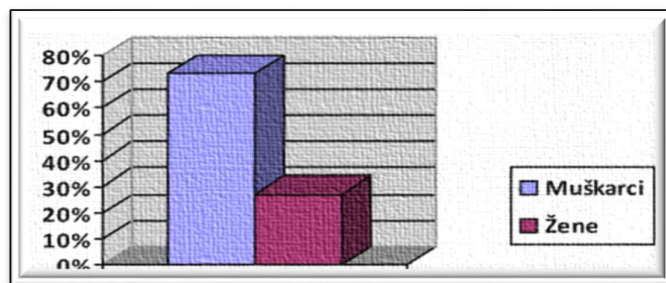
ovlašćeni predlagač predlaže najmanje 30% predstavnika manje zastupljenog pola prilikom imenovanja članova upravnih i nadzornih organa u javnim službama. U periodu od 2008 do 2012 godine bilo je oko 20 % poslanica u Narodnoj Skupštini. Taj broj je nakon maja 2012 godine porastao na 34% što pokazuje napredak u primeni pomenutih zakona (Slika 1).¹⁴⁹

Slika 1

Odnos zastupljenosti muškaraca i žena među poslanicima Narodne skupštine Republike Srbije

Što se tiče žena kao predstavnica građana na lokalnom nivou, Zakon o lokalnoj samoupravi ističe u članu 11 da će se Statutom lokalne samouprave odrediti broj odbornika skupštine jedinice lokalne samouprave, ali ne naglašava ravnomernu zastupljenost polova u sastavu tih skupština. Zakon o ravnopravnosti polova članom 39 o obavezama organa lokalne samouprave ističe da organi jedinica lokalne samouprave, u okviru svojih nadležnosti, obezbeđuju ravnopravnost polova i ostvarivanje jednakih mogućnosti. Na lokalnom nivou među odbornicima je 31% žena što takođe predstavlja značajan korak u dosadašnjoj praksi (Slika 2).

Slika 2

Odnos zastupljenosti muškaraca i žena među odbornicima na lokalnom nivou

Ovo stanje govori da i u drugim oblastima političkog života, a posebno u izvršnoj vlasti, na svim nivoima postoji neophodnost afirmativnog pristupa u cilju postizanja pune rodne jednakosti i punog učešća žena. Ovi podaci pokazuju da je u Vladi, u periodu od 2008 do 2011, bilo svega 5 ministarki u 24 ministarstva. U periodu od 2008 do 2012 godine, od 159 predsednika opština, samo u 7 opština su žene bile predsednice. U diplomatiji, Republika Srbija ima 10 žena ambasadori i 4 žene generalne konzulke, odnosno oko 9%.

¹⁴⁹ Rodna ravnopravnost – stanje u praksi. Koalicija za ravnopravnost KORAK. Preuzeto dana 28.08.2017. sa <http://korak-hapi-step.eu/rodna-ravnopravnost-stanje-u-praksi/>

U Srbiji je pravni položaj žene bio zasnovan na vladavini muškaraca tj. na pripadanju žene muškarcu i na ekonomskoj zavisnosti od muškarca. U 19. vekom zapošljavanje građanskih žena je bilo moguće samo u sferama koje su bile bliske porodici i prvenstveno smatrane za „primerene ženi“. Iako je pod uticajem industrijalizacije došlo je do zapošljavanja žena u fabrikama, ovaj ideološki pravac shvatanja žene nije do danas potpuno promenjen. Najviše mesta za rad obrazovanih žena našlo se u školama i drugim kulturno-vaspitnim ustanovama. Obrazovni sistem kod nas, kao i sve ostale segmente društva nije zaobišlo delovanje patrijarhalne kulture. S toga, jedna od univerzalno ženskih poslova čije se opravdanje i neophodnost potkrepljuju biološkim razlikama, jeste i vaspitanje i socijalizacija dece. U nekadašnjoj Jugoslaviji, od ukupno 35% zaposlenih žena 1979. godine, njih 59% je bilo zaposleno u osnovnom obrazovanju, dok je 2000/2001. godine u učiteljskom kadru činilo 82% žena. Od osnivanja Učiteljskog fakulteta 1993. godine pa do 2003/2004. školske godine procenat upisanih studentkinja iznosio je oko 90%. Međutim, iako su učitelji visoko obrazovani profesionalni radnici koji obavljaju važan društveni posao, ova profesija ne zauzima visoko mesto u hijerarhiji profesija.¹⁵⁰

Kako se proteklih decenija govori o napretku rodne jednakosti u obrazovanju kao i o postignućima dvojica kako u obrazovanju, tako i o njihovim uspesima na nacionalnim testovima, s druge strane počinju se potencirati pitanja o krizi muškog identiteta tj. neslaganja u pogledu objektivnosti i neutralnosti obrazovnog sistema. Pojavljuju se određeni antifeministički pokreti koji u prvi plan stavljaju loša postignuća dečaka što prepisuju „feminiziranim“ obrazovnim sistemima koji ne odgovaraju osobinama dečaka i ne pružaju adekvatne modele muškosti. Svoje stavove argumentuju dominacijom žena među nastavničkim osobljem, zatim ranijim sazrevanjem devojčica, te specifičnosti socijalnih i emocionalnih potreba dečaka, zatim to što se njihovo ponašanje klasifikuje kao disciplinski problem umesto da se pažnja posveti više stvarnim emocionalnim potrebama i interesima dečaka.¹⁵¹ Suština socijalnog učenja je da se ponašanja i stavovi žena i muškaraca, pored prve identifikacije sa roditeljima, usvajaju, stiču i/ili menjaju tokom svog obrazovnog procesa. S toga nedostatak muškaraca u obrazovnom sistemu tj. u sekundarnim oblicima socijalizacije (jaslice, vrtići, škole...) predstavlja problem zbog toga što u tom procesu vaspitanja i socijalizacije ne učestvuje muškarac tj. otac-učitelj kao otac-uzor u porodici.¹⁵² Zapravo, brojčana dominacija žena u obrazovnom sistemu ne predstavlja feminizaciju obrazovanja. Istraživanja pokazuju da su one u malom broju zastupljene na upravljačkim mestima u obrazovnom sistemu.¹⁵³ Opređenjem žena za profesije u obrazovanju (u najvećoj meri kao učiteljice/nastavnice) ne može se smatrati potpuno adekvatnim i pozitivnim za razvoj deteta samo zato što se opredeljenja žena za ovakav poziv smatra

¹⁵⁰ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.23-117.

¹⁵¹ Kamenov, Ž., Galić, B. (2011). *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj*. Zagreb: Biblioteka ONA, str.53.

¹⁵² Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.211.

¹⁵³ Kamenov, Ž., Galić, B. (2011). *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj*. Zagreb: Biblioteka ONA, str.12.

nastavkom njihovog materinstva. Takođe, zastupljenost žena sa povećanjem nivoa obrazovanja opada.¹⁵⁴

Povećanje učešća žena u procesima odlučivanja o javnim poslovima na svim društvenim nivoima i u svim oblastima, predstavlja podsticaj za dalji razvoj demokratije i društva, te je pretpostavka da rodna jednakost bude uključena u kreiranje društvenih politika kao doprinos ostvarivanju demokratije, transparentnosti institucija, vladavina prava, pravde, razvoja i mira.¹⁵⁵ Sve dok je zastupljenost žena na ovakvim položajima u znatno manjoj meri u odnosu na muškarce, šansa da se njihov glas „čuje“ u jednakoj meri je mala. Tek podjednakim uključivanjem žena i muškaraca u ove procese je moguće brisanje tradicionalno nametnutih stereotipa i ostvarivanje potrebnih promena u cilju ostvarivanja rodne jednakosti i novog društvenog poretka.

3.3 Aspekt privatne sfere - podela rada u domaćinstvu

„Put kojim bi muž i žena trebalo da idu je put međusobnog razumevanja i što je glavno, da stalno dopunjuju jedno drugo.“¹⁵⁶

Favorizovanje muške dece i muškaraca generalno uobičajeno je i prisutno u patrijarhalnim porodicama. Kroz takav oblik rodne socijalizacije, žene se još od malih nogu dovode u situaciju da cene više muškarce od žena pa i od samih sebe i da to prihvataju kao „prirodno“ stanje stvari u porodici, budućim odnosima i u društvu uopšte. Na to se dodatno nadovezuje učenje „ženskih“ uloga kroz prvu identifikaciju koju smo već spomenuli u radu, a to je identifikacija sa roditeljima, odnosno sa majkom čije je mesto prvenstveno u kući, u privatnoj sferi. Po ovom modelu socijalizacije, od žene se očekuje da bude poslušna, skromna, požrtvovana za decu i porodicu, domaćica i da muškarcu mora da prepusti brigu o prihodima i svim značajnim i javnim poslovima.

Žena je još uvek neravnopravna u odnosu na muškarca u mnogim segmentima, jer tradicionalni kulturni model sporo ruši utemeljene predrasude i dovodi ženu u poziciju dvostruke radne opterećenosti – na poslu i kući. Glavni uzrok ove dvostruke radne opterećenosti jeste neravnopravna raspodela kućnih obaveza i obaveza oko odgajanja dece. Kuća postaje sve više mesto potrošnje dok rad u kući čini nevidljiv i neplaćen ogroman deo društvenog rada, dok se za „rad i posao“ računa samo onaj za koji se prima plata.¹⁵⁷ Iako su se određeni kućni poslovi olakšali i ubrzali savremenim tehnologijama, vreme za obavljanje

¹⁵⁴ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.110.

¹⁵⁵ Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova. (2008). Ministarstvo rada i socijalne politike. Preuzeto dana 15.06.2018. sa http://www.atina.org.rs/sites/default/files/nacionalna_strategija%20za%20poboljsanje%20polozaja%20zena%20i%20unapredjivanje%20rodne%20ravnopravnosti.pdf

¹⁵⁶ Autor, JugMedia. (maj 2013). *Prof. Jerotić o večnom putu čoveka, braku i vaspitanju dece*. JugMedia vesti. Preuzeto dana 28.08.2017. sa <http://jugmedia.rs/profesor-jerotic-vecnom-putu-coveka-braku-vaspitanju-dece/>

¹⁵⁷ Petrušić, N. (2008). *Rod, obrazovanje i ljudska prava*. Temida, br.3, 5-41, str.31.

ovih poslova ostalo je i dalje jednako nekadašnjem. Čak šta više, danas su se pojavile nove obaveze koje su nadomestile skraćeno vreme upotrebom nekih od aparata. Iako se povećava broj zaposlenih žena, većinu kućnih poslova i dalje one obavljaju.¹⁵⁸ Iako možda ima dodatnu pomoć u kući, žena mora držati sve na oku odnosno i dalje voditi domaćinstvo. Žene mnogo više vremena potroše sa decom i dosta češće nego muškarci prednost porodici daju u odnosu na karijeru. Takođe, žena je više zastupljena u zalaganjima oko porodičnih aktivnosti - održavanju kontakata i veza sa prijateljima, više se žrtvuje za decu, više obavljaju nabavku za domaćinstvo, organizuje i usklađuje ostale članove porodice. Žene svoju ulogu majke sagledavaju bitnijom od uloge oca zbog čega otac ni u jednoj aktivnosti u domaćinstvu ne dominira. Kako su žene oduvek isključivo bile vezane za kuću, decu i porodicu (privatnu sferu) tako se i njihova sve veća prisutnost na tržištu rada (javna sfera) predstavlja u najvećoj meri samo kao proširenje njihove domaće uloge.¹⁵⁹ S toga, zaposlene žene sve više upadaju u jaz između svoja dva segmenta života jer roditeljstvo predstavlja dugotrajan i složen proces koji iziskuje posvećenost dok karijera traži sličan odnos.

Na kraju, može se izvesti oprezan zaključak da je ženina privatna sfera bazirana u najvećoj meri samo na domaćinstvo i sve njegove potrebe, njen najveći fokus je samo na porodici, zbog čega njena privatna sfera ne sadrži ili najmanje sadrži njene lične obaveze i potrebe. Naravno, ovakvo pesimističko gledanje ne odražava uvek realnu sliku stvarnosti, ali svakako predstavlja jednu od situacija u kojoj se savremena žena nalazi.

3.4. Rodna (ne)jednakost sa aspekta prava

Pravo je ukupnost pravnih normi, načela i instituta kojima se uređuju odnosi u određenoj društvenoj zajednici (pravo u objektivnom smislu). Njima su uređeni životni odnosi među ljudima, ali i odnosi ljudi prema društvenoj zajednici u kojoj žive i čijim pravilima se podvrgavaju. Pravo u subjektivnom smislu, su prava i obveze koje pojedincu (subjektu prava) daju i nameću propisi objektivnog prava.

Pravni sistem kroz istoriju konstruišu muškarci, iako zakoni imaju jasne pretenzije da predstavljaju interese svih bića, žene su kroz donošenje i formulisanje zakona i njihovih primena od strane muškaraca stavljene na stranu, učutkivane, lose tumačene, depriviligovane i podređene, neadekvatno zaštićene od nasilja i diskriminacije raznih vrsta. Prilikom donošenja zakona i njihovog praktičnog sprovođenja ženama kroz istoriju nikada nije bilo dozvoljeno da predstavljaju same sebe. Žene su uvek bile predstavljane od strane muškaraca i to predstavljanje nije bilo nepristrasno, pošteno i tačno. Pravna zavisnost od muškarca u

¹⁵⁸ Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta.

¹⁵⁹ Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.130.

nekim periodima je bila totalna, pri čemu nikada nije prestajala da teži da bude maksimalna.¹⁶⁰

Teorija roda ispituje osnovne pravne principe koji su relevantni za sve pravne oblasti, posmatrajući ih kroz specifičnosti muških i ženskih potreba i zahteva, kroz njihov uzajamni odnos u društvenom i pravnom ambijentu. Pravna teorija roda uočava da patrijarhalno oformljeno društvo i svet nije dobar i pogodan ambijent za žene. Glavne oblasti izučavanja pravne teorije roda su neke od osnovnih načela ljudskih prava, kao što su: jednakost pravne zaštite, ukidanje diskriminacije u obrazovanju, u zaposlenju, u napredovanju i plaćanju, kao i prava na zaštitu od različitih oblika nasilja kom su svakodnevno izložene, silovanja, bračnih zloupotreba itd. Teorija roda ne zamenjuje mušku teoriju već pronalazi svoje mesto pored nje.

Pravni filozof, Lon Fuller je definisao nekoliko tačaka karakteristika pravnih sistema koji, ukoliko se identifikuju u nekoj od njih, isti se može smatrati da ne postoji ili ne zaslužuje da bude poštovan. Ključne osnove nekog pravnog sistema za njegovo nepoštovanje su:

- Ako njegova pravila i norme ne važe za sve građane na isti način,
- Ako postoje norme koje su tajne ili neobjavljene i
- Ako jedno piše u zakonu a drugo se stvarno primenjuje i dešava.¹⁶¹

Na osnovu ovih osnova za validnost jednog pravnog sistema, pravna država ne može biti legitimna bez pravnog sistema na kom se temelji vladavina zakona i prava. A pravo je nezamislivo bez osnovne pravde i minimuma moralnosti. Neki smatraju da moral određuje osnovne vrednosti tj. ciljeve društva, dok pravne norme obezbeđuju uslove, kao sredstvo, za obezbeđivanje moralnih ideala. Zato je evidentno da između pravde i moralnosti i prava postoji čvrsta i neraskidiva veza. Naravno, borba protiv patrijarhalnog pravnog sistema nije moguća ako ne postoji čvrsta pravna osnova. S toga, treba se služiti svim mogućim neosporivim pravnim sredstvima i činjenicama, kao što su razni međunarodni pravni standardi, pravda ili pravičnost kao osnovni princip pojma prava, čime se otvaraju vrata rodnoj teoriji prilikom kritika specifičnosti patrijarhalnog pravnog sistema. Upravo teorija roda ukazuje na to da je društvo oblikovano patrijarhalno i iznosi činjenice da muškarci upravljaju njime. Savremeni koncept rodne jednakosti u društvu rezultira jednakost u praksi privatnog i u svim delovima javnog života.¹⁶² Međutim, istorijski gledano, za sada najveće izjednačavanje rodova jeste postignuto u pogledu ostvarivanja pojedinačnih prava, kao što je pravo na obrazovanje, zatim pravo na političko izjašnjenje i glasanje, pravo na rad itd.

¹⁶⁰ Mršević, Z. (2018). *Ka feminističkoj jurisprudenciji*. Beograd: Centar za ženske studije.

¹⁶¹ Mršević, Z. (2011). *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*. Beograd: Institut društvenih nauka, str.28-29.

¹⁶² Šobot, A. (2009). *Od prava žena za žene do prava na rodnu ravnopravnost*. Beograd: Institut društvenih nauka, str.126.

3.4.1 Pravni okviri za postizanje rodne jednakosti u Srbiji

Milenijumskom deklaracijom Ujedinjenih nacija, rodna jednakost je definisana kao jedan od ključnih razvojnih ciljeva i političkih zadataka na globalnom i nacionalnom nivou. Prvi član Deklaracije o ljudskim pravima postavlja globalnu osnovu i polaznu tačku za izradu svih zakona, mera i politika u svrhu naglašavanja jednakosti svih ljudskih bića u savremenim društvima, bez obzira na bilo koje vidljive i nevidljive razlike.¹⁶³ Tim putem, s početkom 21. veka, krenulo se i u Srbiji. Tri osnovna cilja za povećanje socijalne uključenosti definisana su u prvom reformskom dokumentu Program reformi Republike Srbije iz 2001. godine. To su:

- Uspostavljanje moderne države, zasnovane na vladavini prava i borbi protiv korupcije i organizovanog kriminala;
- Oporavak privrede kroz rekonstrukciju tržišta i
- Borba protiv siromaštva i unapređenje socijalne zaštite za ugrožene grupe.

Ostvarivanje pune jednakosti žena i muškaraca nije moguće bez adekvatnih strateških dokumenata, zakona i institucionalnih mehanizama koji doprinose ubrzanju društvenog napretka žena i uklanjanju prepreka (političkih, društvenih, ekonomskih i kulturnih) za uspostavljanje istinske jednakosti i podsticanje implementacije ljudskih prava žena kao nedeljivog i sastavnog dela ljudskih prava i osnovnih sloboda. Mehanizmi za ostvarivanje rodne jednakosti uspostavljaju se isključivo sa ciljem da promovišu, unapređuju i obezbedi ravnopravno i jednako učešće žena i muškaraca u svim sferama javnog života, da obezbedi zabrane diskriminacije, kao i da afirmiše unapređenje položaja žena.

Ustav Republike Srbije¹⁶⁴ sadrži više odredbi od značaja za rodnu jednakost. Pored toga što utvrđuje da je država zasnovana na vladavini prava, socijalnoj pravdi, nečelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima i slobodama i pripadnosti evropskim principima i vrednosti, Ustav obezbeđuje ravnopravnost žena i muškaraca i princip jednakih mogućnosti (član 15). Rodno senzitivni karakter imaju odredbe Ustava kojima se izričito zabranjuje ropstvo i položaji slični ropstvu, trgovina ljudima i prinudni rad, pri čemu se seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica u nepovoljnom položaju kvalifikuje kao prinudni rad. Tu spadaju i odredbe kojima se pravo azila prznaje i zbog straha od progona zbog pola.¹⁶⁵

¹⁶³ Jarić, I., Jarić, V. (2013). *Rodna ravnopravnost u srednjem stručnom obrazovanju: Stavovi i uloga srednjoškolskih nastavnika/nastavnica i stručnih saradnika/saradnica u unapređivanju rodne ravnopravnosti*. Beograd: GIZ VET, str.7.

¹⁶⁴ *Ustav Republike Srbije*. (2006). Vlada Republike Srbije. Preuzeto 20.03.2016. sa http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf

¹⁶⁵ O ovim pravima se govori u drugom delu Ustava – Ljudska i manjinska prava slobode.

Značajne odredbe za rodnu jednakost sadržane su u antidiskriminacionim zakonima koje je Srbija donela. Od velikog je značaja Zakon o zabrani diskriminacije¹⁶⁶ koji predviđa i definiše posebne pojmove i oblike nejednakosti i mere afirmativne akcije, uređuje poseban sudski postupak za zaštitu, definiše prekršaje za takvo ponašanje i garancije drugih institucija za sprečavanje diskriminacije.

Zakon o ravnopravnosti polova¹⁶⁷ uređuje uslove za vođenje politike jednakih mogućnosti ostvarivanja prava žena i muškaraca, donosi propise i posebne mere za sprečavanje i otklanjanje diskriminacije zasnovane na polu, trudnoći ili roditeljstvu, bračnom ili porodičnom statusu.

Zakon o radu¹⁶⁸ je od velikog značaja za radne odnose u kojima se zabranjuje bilo kakav oblik diskriminacija zaposlenih i osoba koje traže zaposlenje, a na osnovu ličnog svojstva individua (trudnoća, bračni status, porodične obaveze i dr.). Zakonom se definiše i neposredna ili posredna diskriminacija, ne samo u vezi sa zapošljavanjem i prestankom radnog odnosa, već i u pogledu uslova rada i ostvarivanja prava u vezi sa radom, i ista se zabranjuje.

Za uspostavljanje znatne jednakosti žena i muškaraca u Srbiji, od primarnog značaja je Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne jednakosti za period 2009–2015.¹⁶⁹ Njome je utvrđena politika države u cilju eliminisanja diskriminacije žena, poboljšanja njihovog položaja i integrisanja principa rodne jednakosti u sve oblasti delovanja institucija sistema. Ovaj strateški dokument je prvi korak ka usaglašavanju nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnim standardima i ka ispunjavanju obaveza u procesu evropskih integracija. Kako se navodi u uvodnom delu ovog veoma značajnog političkog dokumenta Vlade Republike Srbije, Strategijom se „utvrđuje celovita i usklađena politika države u cilju eliminisanja diskriminacije žena, poboljšanja njihovog položaja i integrisanja principa rodne ravnopravnosti u sve oblasti delovanja institucija sistema” a u skladu sa „politikom jednakih mogućnosti proklamovanom u Ustavu Republike Srbije”.

Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu¹⁷⁰ definiše zlostavljanje na radu, zabranjuje sve vidove ovakvog ponašanja, predviđa mere za sprečavanje zlostavljanja i unapređenje odnosa na radu, kao i postupak zaštite lica izloženih zlostavljanju na radu i u vezi sa radom. Ovim zakonom eksplicitno se zabranjuje bilo kakav vid zlostavljanja na radu i u vezi sa radom, kao i zloupotreba prava na zaštitu od zlostavljanja. S druge strane, poslodavci se obavezuju na stvaranje zdrave i bezbedne radne sredine, odnosno dužni su da organizuju rad na način

¹⁶⁶ *Zakon o zabrani diskriminacije*. (2009). Vlada Republike Srbije. Preuzeto 20.03.2016. sa http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zabrani_diskriminacije.html

¹⁶⁷ *Zakon o ravnopravnosti polova*. (2009). Vlada Republike Srbije. Preuzet 20.03.2016. sa http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ravnopravnosti_polova.html

¹⁶⁸ *Zakon o radu*. (2014). Vlada Republike Srbije, Beograd. Preuzet 20.03.2016. sa http://paragraf.rs/propisi/zakon_o_radu.html

¹⁶⁹ *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti za period 2009–2015*. (2009). Vlada Republike Srbije. Preuzeto 20.03.2016. sa http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/Nacionalna_strategija_cir.pdf

¹⁷⁰ *Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu*. (2010). Vlada R. Srbije. Preuzeto dana 20.03.2016. sa http://paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_zlostavljanja_na_radu.html

kojim se sprečava pojava zlostavljanja. Ovim zakonom definiše se i pojam zlostavljanja na radu, pod kojim se podrazumeva „svako aktivno ili pasivno ponašanje prema zaposlenom ili grupi zaposlenih kod poslodavca koje se ponavlja, a koje za cilj ima ili predstavlja povredu dostojanstva, ugleda, ličnog i profesionalnog integriteta, zdravlja, položaja zaposlenog i koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje, pogoršava uslove rada ili dovodi do toga da se zaposleni izoluje ili navede da na sopstvenu inicijativu raskine radni odnos ili otkaže ugovor o radu ili drugi ugovor”. Pod zlostavljanjem se podrazumeva i podsticanje ili navođenje drugih na ponašnja koja su definisana na ovaj način. Zakon detaljno reguliše prava i obaveze poslodavca i zaposlenog, kao i postupak za zaštitu u slučaju zlostavljanja, kako na nivou poslodavca, tako i na nivou sudske zaštite.

Konkretna ponašanja koja predstavljaju zlostavljanje na radu predviđena su Pravilnikom o sprečavanju zlostavljanja na radu.¹⁷¹ Ovim aktom u članu 12 se predviđa i pojedinačno je objašnjeno 6 grupa ponašanja koja predstavljaju zlostavljanje na radu:

- Ponašanja koja se odnose na nemogućnost odgovarajućeg komuniciranja..;
- Ponašanja koja mogu da dovedu do narušavanja dobrih međuljudskih odnosa..;
- Ponašanja koja mogu da dovedu do narušavanja ličnog ugleda zaposlenog..;
- Ponašanja koja mogu da dovedu do narušavanja profesionalnog integriteta zaposlenog..;
- Ponašanja koja mogu da dovedu do narušavanja zdravlja zaposlenog..;
- Ponašanja koja bi se mogla smatrati seksualnim uznemiravanjem - ponižavajući i neprimereni komentari i postupci seksualne prirode...

Pored navedenih zakona i strategija, doneti su i razni institucionalni mehanizmi koji sprovode i nadgledaju proces unapređenja rodne jednakosti. To su:

- Odbor za ravnopravnost polova Narodne skupštine Republike Srbije (osnovan 2002. godine),
- Savet za ravnopravnost polova Vlade Republike Srbije (osnovan 2004. godine),
- Zaštitnik građana,
- Odsek za unapređenje rodne ravnopravnosti u okviru Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (formiran 2014. godine) i
- Kordinaciono telo za rodnu ravnopravnost (osnovano 2014. godine).

Veliki broj dosadašnjih istraživanja i dostupnih podataka a neke od njih smo i koristili u ovom istraživanju, ukazuju na mali stepen postignute rodne jednakosti u našem društvu, osnovanom na čvrstim patrijarhalnim načelima. Veliki broj donetih zakona, politika, mehanizama, institucija i pravilnika ukazuje na to da je, iako jasno definisan strateški cilj

¹⁷¹ *Pravilnik o sprečavanju zlostavljanja na radu.* (2010). Vlada R. Srbije. Preuzeto dana 20.03.2016. sa http://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_pravilima_ponasanja_poslodavaca_i_zaposlenih_u_vezi_sa_prevencijom_i_zastitom_od_zlostavljanja_na_radu.html

našeg društva, rodna jednakost nažalost još uvek u najvećoj meri predstavlja „mrtvo slovo na papiru“.

4. Mere podrške i primeri dobre prakse u Evropi

Koraci za uspostavljanje rodne jednakosti bi bili, od strane muškaraca: veće angažovanje oko dece i domaćinstva, veće uključivanje u „ženske“ poslove, veća naklonjenost ka ženama i prema ponašanjima i sadržajima „ženske“ prirode itd., dok bi od strane žena to bila veća angažovanost u profesionalnom svetu i na „muškim poslovima, veća odlučnost, inicijativa, manji osećaj inferiornosti i krivice u odnosu na muškarce itd.¹⁷² Dakle, ključni značaj za postizanje rodne jednakosti bi donele politike i mere na nacionalnom nivou, koje su direktno upućene na glavne probleme žena koje smo zaključili u radu. To bi bile mere koje bi ženama omogućile:

1. Ispunjenje privatnih i poslovnih obaveza;
2. Rodnu jednakost u privatnoj i javnoj sferi;
3. Suzbijanje diskriminacije i seksualnog uznemiravanja;
4. Okretanje glave i odbijanje žena zbog trudničkog i porodijskog odsustva.

Za početak, neke od konkretnih ideja za mere podrške s ciljem postizanje rodne jednakosti, u domenu ispunjenja privatnih i poslovnih obaveza, potrebno je da pruže mogućnost:

- *Fleksibilnog radnog vremena* – što omogućava zaposlenima, posebno ženama da biraju svoje radno vreme u skladu sa svojim privatnim tj. porodičnim potrebama u različitim dobima života. Prednost je i u tome što je na ovaj način, zbog veće i brže fluktuacije ljudi u okviru organizacije, omogućen unos „svežine“ u vidu savremenih metoda i načina rada novih ljudi, dok istovremeno stižu znanja i iskustva od svojih prethodnih ili starijih kolega;
- *Rada od kuće* – što znatno može da doprinese rodnoj jednakosti i poboljšanju ženske pozicije isto kao i fleksibilno radno vreme. Pojedini menadžeri se protive fleksibilnom radnom vremenu pod objašnjenjem uticaja koji će ono ostavljati na kolege u smislu smanjenja morala i motivacije dok posmatraju raniji izlazak s posla. Međutim, u ovakvim slučajevima neophodno je prisustvo svesti o značaju ovakvih potreba i stepen međusobnog razumevanja kod ljudi zarad postizanja jednakih profesionalnih mogućnosti;
- *Deljenje (jednog) radnog mesta* – podrazumeva dvoje zaposlenih na istom radnom mestu sa po pola radnog vremena i sa po pola zarade. Ovakvim uslovima se može omogućiti i

¹⁷² Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet, str.243-244.

rad oba roditelja na istom radnom mestu, zbog čega bi mogli da se lakše organizuju i dogovaraju oko raspodele preuzimanja privatnih obaveza;

- *Roditeljsko odsustvo* – određeni broj dana ili meseci u godini koji bi svaka organizacija omogućila svojim zaposlenim za obavljanje porodičnih obaveza ili rešavanje problema.

U prilog ovim konkretnim merama podrške idu pretpostavke da svaka osoba, ukoliko je rasterećena porodičnim problemima ili joj je omogućeno samo dovoljno vremena za njihovo rešavanje, mora biti zbog toga produktivnija i efikasnija prilikom obavljanja svojih poslovnih obaveza.

S obzirom na rastući broj zaposlenih samohranih roditelja u Evropi (2014 godine između 70% i 90%, u zavisnosti od starosne grupe)¹⁷³, većina zemalja se suočila sa potrebom definisanja ozbiljnijih pristupa i mera, strategija i politika s ciljem pružanja podrške ovim roditeljima. Odlike “ženskih” poslova su zajedničke za većinu država u Evropi (tako i za Srbiju). To su slabo plaćeni poslovi, nesigurni, sa malom odgovornošću, ograničenim mogućnostima za profesionalnim usavršavanjem i sl. Povećan broj samohranih majki predstavlja, kao što smo već spomenuli i problem siromaštva. Jer kako teže ulaze na tržište rada (posebno one mlade sa slabijim kvalifikacijama), suočavaju se sa više izazova i obavljaju slabije plaćene poslove, što ih često dovodi na ivicu siromaštva. Generalno gledajući, životni standard ovih grupa je dosta niži u odnosu na opštu populaciju.

Jedan od najboljih primera dobre prakse za podršku roditeljima izdvaja se Finska. Sistem podržava roditeljstvo, žene, samohrane roditelje i opšte očuvanje porodice, iako se nosi sa čak 20% samohranih roditelja u odnosu na sve porodice.¹⁷⁴ Finska je jedna od zemalja u Evropi u kojoj je položaj samohranih majki ocenjen kao najbolji prema rezultatima istraživanja iz 2014. godine.¹⁷⁵ Politika ove države je strogo usmerena na podršku samohranim roditeljima za stvaranje sigurnog okruženja za odrastanje dece, te im se s tim ciljem osigurava materijalna i psihološka podrška. Prisutan je značajan fokus na usklađivanje privatnih i javnih obaveza, obezbeđivanje adekvatne visine primanja, usluge koje su im potrebne u slučaju roditeljskog odsustva i još mnogo toga.

Što se tiče finansijske podrške, porodicama u Finskoj je omogućeno nekoliko vidova podrške koju ostvaruju prema sledećim osnovama:¹⁷⁶

- *Porodiljska jednokratna nadoknada* – ovaj vid podrške može da ostvari svaka žena posle pet meseci trudnoće. Može biti u vidu novca (140€) ili u vidu paketa (sadržaj paketa je

¹⁷³ *Single parents and employment in Europe*. (2014). European Commission. Downloaded date 01.09.2016. from http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/140502_gender_equality_workforce_ssr3_en.pdf

¹⁷⁴ *Istraživanje o samohranim roditeljima, drugim tipovima porodice i neformalnoj zaposlenosti u Srbiji*. (2014). Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. Beograd: Ipsos strategic marketing, str.90.

¹⁷⁵ *State of the World's Mothers*. (2014). Save the children Federation, Inc. USA. Downloaded date 01.07.2016. from <https://www.savethechildren.org/content/dam/usa/reports/advocacy/sowm/sowm-2014.pdf>, pg.70.

¹⁷⁶ *Istraživanje o samohranim roditeljima, drugim tipovima porodice i neformalnoj zaposlenosti u Srbiji*. (2014). Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. Beograd: Ipsos strategic marketing, str.90-91.

veće vrednosti i sadrži garderobu i druge proizvode potrebne za prve dane novorođenčeta),

- *Dečiji dodatak* – na ovakvu novčanu podršku ostvaruje svaka porodica koja ima dete/decu mlađu od 17. godina, bez obzira na njene novčane prihode koje ostvaruje. Iznos varira od broja dece, od 104€ za prvo dete pa naviše sa blagim povećanjem iznosa za svako sledeće dete,
- *Nadoknada za porodicu* – ova nadoknada se isplaćuje u proseku do navršena tri meseca starosti deteta. Njena visina zavisi od niza faktora i okolnosti ali sigurno je da ne može biti niža od 24€ po radnom danu,
- *Roditeljski dodatak* – ovakva novčana podrška se isplaćuje po isteku porodijskog odsustva i isplaćuje se po osnovu odsustva jednog od roditelja. Minimalni iznos za ovu nadoknadu je 23€ po radnom danu i isplaćuje se od trećeg do devetog meseca starosti deteta – ukupno 6 meseci,
- *Nadoknada za brigu o detetu* – odnosi se na decu koja ne pohađaju predškolsku ustanovu a čiji roditelj neplaćeno odsustvuje sa posla kako bi vodio brigu o detetu. Ova nadoknada se isplaćuje u visini od 341€ za jedno dete u porodici dok za drugu decu sleduje iznos od 102€. Nadoknada se isplaćuje do 3. godine starosti deteta, s tim što ima izuzetaka i za stariju decu (predškolskog uzrasta). Ova nadoknada iznosi 66 evra,
- *Podrška stanovanju* – ova podrška ima nekoliko vidova. Uključuje novčanu nadoknadu koja se obezbeđuje iz državnih fondova, dok visina tih primanja zavisi od visine porodičnih primanja, visine troškova za stanovanje, broja članova porodice itd. drugi vid se ogleda kroz pružanje raznih subvencionih i drugih olakšica – državne kredite za stanovanje, poreske olakšice uz stambene kredite itd.,
- *Socijalna pomoć* – ovakav vid pomoći primaju najugroženije porodice. U pitanju su porodice sa nedovoljnim primanjima ili bez primanja. Visina iznosa pomoći se određuje na osnovu visine porodičnih primanja (ukoliko postoje) i osnovnih troškova porodice (za stanovanje, hranu, odeću, zdravstvo itd.). Ova primanja obezbeđuju lokalne samouprave.
- *Nadoknada za odgoj* – ovaj vid pomoći je posebno predviđen za samohrane roditelje bez dovoljne finansijske podrške. Namenjena su deci do 18 godina starosti. Isplaćuje se iz državnih fondova i to po više osnova: kada roditelj ne plaća propisanu alimentaciju, takođe u slučaju kada je dogovorena alimentacija niža od predviđenog iznosa ove naknade, kada roditelj ne uspeva da obezbedi potrebna sredstva za izdržavanje dece, u slučaju neutvrđenog očinstva, u slučaju usvajanja deteta od strane samohranog roditelja i u drugim slučajevima. Kada se nepoštuje plaćanje predviđene alimentacije, država isplaćuje taj iznos a isti naplaćuje od strane roditelja koji nije ispoštovao ovu zakonsku obavezu.
- *Nadoknada za nezaposlene* – ova primanja ostvaruju svi ekonomski aktivni pojedinci, registrovani u službi za zapošljavanje, sa starosnom dobi od 17 do 64 godine. Ovo pravo ostvaruju nezaposleni da li su roditelji ili ne. Mesečni iznos ove nadoknade je 660€ (33€ po radnom danu u mesecu). Visina nadoknade se povećava sa svakim članom maloletnog

deteta. U okviru ove nadoknade, predviđene su i posebne pomoći i podrške mladima koji pristupaju tržištu rada.

Podrška roditeljima omogućena je i kroz različite tipove roditeljskog odsustva koje im je na raspolaganju. Odsustvo zbog brige o detetu ima pravo samo jedan roditelj. U pitanju je neplaćeno odsustvo u trajanju do treće godine starosti deteta i po njegovom završetku, poslodavac je u obavezi da ponudi isto ili slično radno mesto onom pre odsustva. Postoje i drugi vidovi ostvarivanja ovog prava, delimično ili u potpunosti, shodno okolnostima i situacijama – npr. prelazak na skraćeno radno vreme koje zaposleni mogu da koriste do kraja druge godine osnovnog školovanja, zatim posebni vidovi ukoliko je u pitanju slučaj sa detetom sa posebnim potrebama itd.¹⁷⁷

Posebnu podršku za brigu o deci nakon završetka roditeljskog odsustva, država obezbeđuje uslugu čuvanja dece do polaska u školu. Za decu školskog uzrasta (osnovnog i srednjeg obrazovanja) obezbeđen je besplatan dnevni obrok, dok je za decu prvog i drugog razreda osnovne škole obezbeđena i besplatna vannastavna aktivnost. Po povratku na posao, roditelji imaju tri mogućnosti za čuvanje dece koje im obezbeđuje država:

- Prva je besplatno pohađanje predškolske ustanove ili čuvanje dece u kući negovatelja čija usluga je takođe besplatna jer spada u opštinske usluge,
- Upis dece u privatne predškolske ustanove ili usluga čuvanja dece, što se plaća ali za ove svrhe se dobija nadoknada u iznosu od 174€ mesečno i
- Odsustvo zbog brige o detetu koje je prethodno pomenuto.¹⁷⁸

Slični primeri dobre prakse i održivih sistema višestruke podrške roditeljima za očuvanje porodične sigurnosti i obezbeđenje adekvatnih uslova za odgoj dece mogu se videti i u Norveškoj i Švedskoj, što govori ocena stanja položaja majki – *prema indeksu majki* - iz istraživanja “State of the World’s Mothers 2014“, objavljena od strane Save the children organizacije (Tabela 6).

¹⁷⁷ Istraživanje o samohranim roditeljima, drugim tipovima porodice i neformalnoj zaposlenosti u Srbiji. (2014). Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. Beograd: Ipsos strategic marketing, str.92.

¹⁷⁸ Odsustvo zbog brige o detetu ima pravo samo jedan roditelj. U pitanju je neplaćeno odsustvo u trajanju do treće godine starosti deteta i po njegovom završetku, poslodavac je u obavezi da ponudi isto ili slično radno mesto onom pre odsustva. Postoje i drugi vidovi ostvarivanja ovog prava, delimično ili u potpunosti, shodno okolnostima i situacijama – npr. prelazak na skraćeno radno vreme koje zaposleni mogu da koriste do kraja druge godine osnovnog školovanja; zatim ukoliko je slučaj sa detetom sa posebnim potrebama itd.

Tabela 6. Rangiranje država prema Indeksu majki u 2014. godini.¹⁷⁹

TOP 10 NA RANG LISTI		POSLEDNJIH 10 NA RANG LISTI	
Pozicija	Naziv zemlje	Pozicija	Naziv zemlje
1.	Finska	169	Obala slonovače
2.	Norveška	170	Čad
3.	Švedska	171	Nigerija
4.	Island	172	Siera Leone
5.	Holandija	173	Centralna Afrička Republika
6.	Danska	174	Gvineja Bisao
7.	Španija	175.*	Mali
8.	Nemačka	175.*	Nigerija
9.*	Austrija	177	Država Kongo
9.*	Belgija	178	Somalija

* Zemlje su vezane.

Interesantan podatak je da Norveška izdvaja čak neverovatnih 3,7 milijardi evra godišnje na subvencionisanje korišćenja predškolskih ustanova, a u ovu sumu spadaju i subvencije za samohrane roditelje.¹⁸⁰

Glavne probleme i nedostatke za postizanje rodne jednakosti koje smo zaključili u ovom istraživanju su, u najvećoj meri dvostruka opterećenost savremene žene, koja prvenstveno zbog porodičnih obaveza i obaveza oko domaćinstva nije u ravnopravnom položaju u odnosu na muškarca, te ne poseduje jednake uslove za postizanje profesionalnog i nezavisnog, odnosno željenog ekonomskog i društvenog statusa. Finska, zemlja standarda zavidnog nivoa nam svojom praksom predstavlja primer pozitivnih i potrebnih mera za otklanjanje uzroka rodni neravnopravnosti u ključnim društvenim aspektima, a sve u cilju podrške očuvanja porodice i ostvarivanja rodne jednakosti jednog razvijenog, savremenog društva istovremeno.

¹⁷⁹ *State of the World's Mothers*. (2014). Save the children Federation, Inc. USA. Downloaded date 01.07.2016. from <https://www.savethechildren.org/content/dam/usa/reports/advocacy/sowm/sowm-2014.pdf>, pg.8.

¹⁸⁰ *State of the World's Mothers*. (2014). Save the children Federation, Inc. USA. Downloaded date 01.07.2016. from <https://www.savethechildren.org/content/dam/usa/reports/advocacy/sowm/sowm-2014.pdf>, pg.94.

IV ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I IMPLIKACIJE ZA OBRAZOVNE POLITIKE

Sa razvijanjem industrije došlo je do podele rada u kući i na radnom mestu. Muškarci su mnogo više vremena provodili u javnoj sferi dok su se žene bavile održavanjem domaćinstva i gajenjem dece. Tek kasnije, uključivanjem ženske dece u sistem redovnog obrazovanja došlo je do novih, dodatnih uloga za žene uključivanjem u javne sfere društvenog rada i života. Prestale su da budu samo majke i domaćice dok su očevi dobili priliku da učestvuju u odgajivanju i vaspitanju dece. Došlo je do povećanja zajedničkog rada u obezbeđivanja sredstava i zadovoljavanju potreba dece i domaćinstva. Povećan broj devojaka proteklih decenija sa diplomama ipak ne znači i njihovu jednaku raspoređenost u svim naučnim oblastima kao i u svim društvenim sferama. Iako se tokom 20. veka prava žena ubrazano razvijaju i njihov položaj unapređuje, žene imaju niže plate od muškaraca, manje su zastupljene na rukovodećim mestima kao i na značajnim društvenim položajima, teže pronalaze posao i duže ostaju nezaposlene, a često su stavljene pred izbor između roditeljstva i karijere. Podaci do kojih se došlo u ovom radu govore da je u poslednjim decenijama više od polovine radno sposobnih žena bilo izloženo i nekom obliku diskriminacije na tržištu rada. Ako se tome dodaju podaci o posrednim saznanjima ispitanica o diskriminaciji drugih, njima poznatih žena, onda se nameće zaključak da je diskriminacija žena na tržištu rada veoma rasprostranjena.

Međutim, specifičnost rodni uloga i modela ponašanja jeste posledica definisanih obrazaca koji određuju ženske i muške sfere delovanja kao i sadržaje aktivnosti. Nejednak položaj žena u odnosu na muškarce, opravdan biloškim razlikama, smatra se društvenom nepravdom koja se ispoljava kao rodna diskriminacija i danas u svim društvenim sferama. Ovakva podređenost čini žene "marginalnom društvenom grupom" jer nemaju iste šanse i jednake mogućnosti kao i muškarci, čak i kada imaju iste kvalifikacije. Rodni stereotipi koji se javljaju svuda oko nas, bez obzira na nivo obrazovanja, socio-ekonomski status, etničko ili rasno poreklo, ukorenjeni su u našoj kulturi i možemo se sa njima svakodnevno susresti u štampi, običajima, jeziku, navikama itd. Nejednaka raspodela moći između žena i muškaraca u društvu, žene izostavlja iz glavnih društvenih tokova u mnogim zemljama savremenog sveta. Izvor ovakvog stanja leži samo u tradicionalnoj kulturi i patrijarhalnoj savesti.

Društvena i ekonomska sigurnost, u smislu prava društvenog blagostanja koja počiva na načelima jednakosti i solidarnosti a koja ima za cilj, između ostalog, da se socijalno ugroženim grupama društva pomogne, predstavlja važan aspekt ljudske bezbednosti. Rad ne samo da obezbeđuje preživljavanje i blagostanje u smislu mogućnosti izbora i prilike svake individue da dobije više od onoga što joj je dostupno, nego je i povezan sa učešćem čoveka u društvu. Usko je povezan sa samoodređenjem ljudskog bića, samopoštovanjem, samoostvarenjem, a time i sa osećanjem ljudskog dostojanstva. S toga, pitanje zaposlenosti žena nije samo ekonomsko već i sociološko pitanje. Visoka stopa ženske ekonomske aktivnosti postala je svetski priznati komparativni parametar razvijenosti.

Jedan od osnovnih koraka za postizanje rodne jednakosti, kako na mikro tako i na makro nivou, jeste podstaći i podržati ženu kada pokuša da se oslobodi tradicionalne uloge žene i majke i pokuša da pronađe svoj identitet na tržištu rada kao što to rade i muškarci. To prvenstveno podrazumeva i podsticanje i podršku muškarcima za većim uključivanjem oko

poslova u domaćinstvu i obaveza oko odgajanja i vaspitanja dece. Dakle razbijanje stereotipnih socijalnih obrazaca ponašanja kod roditelja na osnovu kojih deca prvenstveno formiraju svoj identitet i shvatanje o sopstvenom i suprotnom polu kroz tzv. identifikaciju sa roditeljima. Postići promene vaspitnih obrazaca koje prvo usvajamo „po uzoru na roditelje“, kasnije na prijatelje, učitelje, vršnjake itd. Zatim, od suštinskog značaja su neophodne promene u obrazovnim sistemima koje će tokom socijalizacije i obrazovnog procesa dece dovesti do otklanjanja predrasuda i stereotipnih obrazaca ponašanja i očekivanja od žena i muškaraca.

S toga, kako smo kroz rad zaključili, da bi se obezbedio novi društveni poredak rodne jednakosti u punom smislu i jednakih mogućnosti za žene i muškarce, neophodno je da obrazovanje bude pokretačka snaga za stvaranje jednakosti i partnerstva između dečaka i devojčica na svim nivoima. Shodno tome, postizanje ovog cilja bi bilo moguće kroz sledeće implikacije za obrazovne politike:

1. Revizija udžbenika (svih nivoa obrazovanja) i brisanje svih oblika prikazanih rodne stereotipa o podeli zanimanja na tradicionalno „muška“ i „ženska“,
2. Politike koje bi zaustavile bilo kakvo kopiranje društvenih uloga u školama koje su konstruisane na osnovu tradicionalne predstave o ženskoj ili muškoj prirodi,
3. Promovisanje na svim nivoima obrazovanja, od ranijih godina, partnerstva i saradnje između muškaraca i žena u svim sferama društva (javnoj i privatnoj),
4. Politike i mere koje bi promovisale i obezbedile upis u srednje i visoko obrazovanje žena i muškaraca u oblasti koje su stereotipno podeljene samo za jedne ili druge, čime bi se postigla što veća jednakost u ovakvim oblastima,
5. Uska saradnja obrazovnog sistema sa ustanovama koje su organi predstavnici privrednog sektora i tržišta rada, kao što su Privredna komora Srbije, Nacionalna služba za zapošljavanje, razna ministarstva i sl.
6. Uska saradnja obrazovnog sistema sa medijskim kućama putem kojih bi uticali na razvijanje svesti stanovništva različitih starosnih grupa o značaju rodne jednakosti u svim segmentima društva i uticali na razbijanje predrasuda kao i tradicionalno nametnutih stereotipnih uloga za muškarce i žene.

Neosporivo je da je najsigurniji instrument za uključivanje žena u glavne društvene tokove obrazovanje kroz čiji proces se ostvaruje promocija i uspon žena u društvu. Ukoliko se uklone „prepreke“ koje su uticajem patrijarhalnog sistema implementirane i u obrazovni sistem, a koje smo kroz rad utvrdili da postoje u više oblika, ključ za afirmaciju i napredak žene u društvu, odnosno njeno izdizanje na istoj ravni sa muškarcem leži isključivo u obrazovanju. Primeri siromašnih zemalja najbolje pokazuju značaj obrazovanja za postizanje rodne jednakosti, kao i neosporne korelacije između stepena obrazovanja sa statusom žena u društvu ili postignutog stepena rodne jednakosti sa razvijenošću datog društva/zemlje.

Kako se kategorija roda prepliće i prelama kroz višestruke uloge obrazovanja s toga je od ključnog značaja pratiti na koji se način ženske i muške uloge implementiraju i ostvaruju u obrazovnom sistemu, tokom samog perioda obrazovanja i nakon njega. Sistemskim praćenjem prisutnog stepena rodnog jaza na svim nivoima obrazovanja, rešavajući probleme roda stvaranjem novih, osvešćenih generacija među kojima vladaju partnerski i odnosi isključive saradnje između muškaraca i žena u svim sferama života ravnopravno, obrazovanje stvara temelje za novi društveni poredak i njegovu dalju održivost, baziran na načelima prava, demokratije, jednakost i blagostanja svih svojih članova, bez obzira na pol.

V LITERATURA

1. Babović, M. (2010). *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska unija i Srbija*. Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore.
2. Babović, M. (2014). *Položaj žena u biznis sektoru u Srbiji*. Beograd: Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja.
3. Bašić, S. (2012). *Rodne nejednakosti na tržištu rada*. Beograd: Udruženje žena ženama.
4. *Bilten o ljudskim pravima*. (2016). Ministarstvo Crne Gore za ljudska i manjinska prava.
5. Blagojević Hjuson, M. (2012). *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život*. Beograd: UN WOMEN.
6. Correl, J. (2004). *Gender inequality in education*. Downloaded date 22.08.2016. from http://inequality.cornel.edu/events/correll_draft2.pdf
7. Cvejić, S. i dr. (2010). *Studija o humanom razvoju - Srbija 2010*. Beograd: UNDP Srbija.
8. *Direktive Evropskog parlamenta i veća o ravnoteži između poslovnog i privatnog života roditelja i skrbnika i o stavljanju izvan snage Direktive Vijeća 2010/18/EU*. (2017). Evropska Komisija. Preuzeto dana 15.04.2019. sa <https://www.consilium.europa.eu/hr/search/?filetypes=PAGE&Keyword=Direktive+Evropskog+parlament+ve%C4%87a+o+ravnote%C5%BEi+izme%C4%91u+poslovnog+i+privatnog+%C5%BEivota+roditelja+i+skrbnika+i+o+stavljanju+izvan+snage+Direktive+Vije%C4%87a+2010%2F18%2FEU>.
9. Domagoj, M., Ivan K. (2014). *Bioetička i ideološka pozadina "rodne teorije"*. Zagreb: Filozofski fakultet.
10. *Ekonomske koristi rodne ravnopravnosti u EU*. (2017). Evropski institut za rodnu ravnopravnost. Preuzeto dana 20.07.2018. sa http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2017/04/economic_benefits_of_gender_equality_briefing_paper_SRB.pdf
11. *Employment in industry, female (% of female employment)*. (2013). The World Bank. Downloaded date 15.08.2016. from <http://data.worldbank.org/indicator/SL.IND.EMPL.FE.ZS?end=2005&locations=RS&start=2005&view=map>
12. Filipović, M. (2013). *Škola i društvene nejednakosti*. Beograd: Hisperia edu.
13. *Gender and education statistics*. (2010). UNESCO. Downloaded date 20.01.2016. from www.uis.unesco.org/Education/Pages/gender-education.aspx
14. Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta.

15. Haintrais, L. (1995). *Managing Professional and Family Life – A comparative study of British and French women*. England: Dartmouth Publishing Company Limited.
16. Hazl, V., Crnković Pozaić S., Meštrović B. i Taylor A. (2011). *Žene na tržištu rada - sažetak studije*. Preuzeto dana 14.05.2019. sa <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/13759.pdf>
17. Hemon Đerić, A. (2014). *Politika jednakih mogućnosti u Evropskoj uniji i Autonomnoj Pokrajini Vojvodini: rodna ravnopravnost i diskriminacija u domenu zaposlenja*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova.
18. *Istraživanje o samohranim roditeljima, drugim tipovima porodice i neformalnoj zaposlenosti u Srbiji*. (2014). Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. Beograd: Ipsos strategic marketing.
19. Jakšić, I. (2017). *Rodni stereotipi o matematičkim i jezičkim sposobnostima u osnovnoj školi: mehanizmi uticaja na obrazovne ishode* (master rad). Beograd: Filozofski fakultet, str.16-17.
20. Jarić, I., Jarić, V. (2013). *Rodna ravnopravnost u srednjem stručnom obrazovanju: Stavovi i uloga srednjoškolskih nastavnika/nastavnica i stručnih saradnika/saradnica u unapređivanju rodne ravnopravnosti*. Beograd: GIZ VET.
21. *Jednake mogućnosti*. (2004). Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS). Beograd: OEBS.
22. Kamenov, Ž., Galić, B. (2011). *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj*. Zagreb: Biblioteka ONA.
23. Kamenov, Ž., Huić A., Jugović I. (2010). *Uloga iskustva rodno neravnopravnog tretmana u obitelji u percepciji, stavovima i sklonosti rodnoj diskriminaciji*. Revija za socijalnu politiku Zagreb, br.2, str.195-215.
24. *Klasifikacija zanimanja*. (2011). Republički zavod za statistiku. Preuzeto dana 25.01.2016. sa <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Metodologije/Klasifikacije/G201113003.pdf>
25. Kolin, M. (2009). *Projekat: Rodne nejednakosti na tržištu rada u Srbiji i podsticaji evropskih integracija*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.
26. *Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena*. (2019). Kancelarija za ljudska i manjinska prava. Preuzeto dana 10.05.2017. sa <http://www.ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19867>
27. Leadbeater, C. (1999). *Living on Thin Air: The New Economie VII*. London: Viking.
28. Markov, S. (2005). *Žene u Srbiji – preduzetnički izazovi*. Novi Sad: Centar za preduzeće, preduzetništvo i menadžment.

29. McKinsey&Company. (2015). *Report McKinsey Global Institute*. Downloaded date 16.06.2018. from <https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/how-advancing-womens-equality-can-add-12-trillion-to-global-growth>
30. *Međunarodni dan pismenosti*. (2012). Beogradska otvorena škola. Preuzeto dana sa 20.06.2018. <http://www.mingl.rs/rubrike/apdejt/2/2012/09/07/međunarodni-dan-pismenosti.html>
31. *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*. (1966). Preuzeto 20.07.2016. sa <http://www.ius.bg.ac.rs/prof/Materijali/lubbra/PESK.pdf>
32. Milojević I., Markov, S. (2011). *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu i Centar za rodne studije ACIMSI.
33. Mršević, Z. (2011). *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*. Beograd: Institut društvenih nauka.
34. Mršević, Z. (2018). *Ka feminističkoj jurisprudenciji*. Beograd: Centar za ženske studije.
35. *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova*. (2008). Ministarstvo rada i socijalne politike. Preuzeto dana 15.06.2018. sa http://www.atina.org.rs/sites/default/files/nacionalna_strategija%20za%20poboljsanje%20polozaja%20zena%20i%20unapredjivanje%20rodne%20ravnopravnosti.pdf
36. *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti za period 2009–2015*. (2009). Vlada Republike Srbije. Preuzeto 20.03.2016. sa http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/Nacionalna_strategija_cir.pdf
37. *Nacionalni milenijumski ciljevi razvoja Republike Srbije*. (2006). Vlada Republike Srbije. Preuzeto dana 28.08.2017. sa https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/Nacionalni%20milenijumski%20ciljevi_1.pdf
38. *Napredak u realizaciji milenijumskih ciljeva razvoja Republike Srbije*. (2009). Vlada Republike Srbije. Beograd: UNDP Srbija.
39. Nikolić-Ristanović, V., i dr. (2012). *Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo.
40. Oppenheim, M. (1995). *Gender and family change in industrialized countries*. New York: Oxford University Press.
41. Pejić, S. (2015). *Rodne razlike u visokom obrazovanju u zemljama u razvoju*. Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka.
42. Petovar, K., Bradaš, S. i Pantović, J. (2017). *Položaj žena na tržištu rada*. Beograd: Fondacija Friedrich Ebert Stiftung.

43. Petrović, M. (2011). *Promene bračnosti i porodičnih modela u postsocijalističkim zemljama: zakasnela i nepotpuna ili specifična druga demografska tranzicija?*. Beograd: Filozofski fakultet.
44. Petrušić, N. (2008). *Rod, obrazovanje i ljudska prava*. Temida, br.3, 5-41.
45. *Plan of action to correct present imbalances in the participation of men and women in political life*. (1994). Inter-Parliamentary Union Geneva, Paris. Downloaded date 17.07.2018. from <http://archive.ipu.org/wmn-e/planactn.htm>
46. *Položaj žena u oružanim snagama država zapadnog Balkana*. (2014). Beograd: SEESAC.
47. Popović, D., Duhaček, D. (2009). *Od ciriškog kruga do studija roda: rodna ravnopravnost i visoko obrazovanje u Srbiji*. Beograd: FPN.
48. *Pravilnik o sprečavanju zlostavljanja na radu*. (2010). Vlada Republike Srbije. Preuzeto dana 20.03.2016. sa http://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_pravilima_ponasanja_poslodavaca_i_zaposlenih_u_vezi_sa_preveniranjem_i_zastitom_od_zlostavljanja_na_radu.html
49. *Pravo na obrazovanje*. (2012). Ombudsman. Preuzeto dana 28.08.2017. sa <http://www.ombudsmanapv.org/rp/index.php/2012-11-27-20-08-51/obrazovanje/11-pravo-na-obrazovanje>
50. *Problemi vrtića - prebukiranost i loši uslovi za rad*. (2012). Samostalni sindikat predškolskog vaspitanja i obrazovanja Srbije. Preuzeto dana 20.07.2016. sa <http://www.predskolstvo.rs/mediji.htm>
51. Radivojević, R. (2012). *Obrazovni uspeh učenika u srednjim školama u Vojvodini*. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.
52. Radović, V.Ž. (2007). *Feminizacija učiteljskog poziva*. Beograd: Učiteljski fakultet.
53. *Recommendation 1281 of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on gender equality in education*. (1995). Inter-Parliamentary Union. Downloaded date 20.07.2018. from <https://rm.coe.int/09000016804d5a99>
54. *Recommendation CM/Rec. 13 of the Committee of Ministers to member states on gender mainstreaming in education*. (2007). Downloaded date 20.07.2018. from <https://www.coe.int/en/web/genderequality/gender-mainstreaming-at-the-council-of-europe>
55. *Rodna ravnopravnost – stanje u praksi*. Koalicija za ravnopravnost KORAK. Preuzeto dana 28.08.2017. sa <http://korak-hapi-step.eu/rodna-ravnopravnost-stanje-u-praksi/>
56. *Rodna ravnopravnost u zapošljavanju u pravosuđu u Srbiji*. (2014). Multidonatorski fond za podršku sektoru pravde u Srbiji. Preuzeto dana 28.08.2017. sa

<http://www.mdtfjss.org.rs/sjfr/sr/analiza-unutrasnjeg-ucinka/4-3h-rodna-ravnopravnost-u-zaposljavanju-u-pravosudju-u-srbiji>

57. *Rodna ravnopravnost, životna sredina i razvoj*. (2013). Fond socijalne i demokratske inicijative. Preuzeto dana 07.09.2018. sa http://documents.rec.org/publications/Rodna_ravnopravnost_zivotna_sredina_i_razvoj.pdf
58. *Single parents and employment in Europe*. (2014). European Commission. Downloaded date 01.09.2016. from http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/140502_gender_equality_workforce_ssr3_en.pdf
59. Širanović, A. (2012). *Što je to pravo na obrazovanje i kako prepoznati kada se ono krši?* Zagreb: Filozofski fakultet.
60. Šobot, A. (2009). *Od prava žena za žene do prava na rodnu ravnopravnost*. Beograd: Institut društvenih nauka.
61. Šobot, A. (2010). *Promene strukturnih karakteristika stanovništva Srbije: Razlike između žena i muškaraca. (Originalni naučni rad)*. Beograd: Institut društvenih nauka.
62. Šobot, A. (2014). *O niskom fertilitetu iz ugla ekonomske aktivnosti ženskog stanovništva: mogućnosti i ograničenja u podsticanju rađanja*, *Stanovništvo*, 2/2014. Beograd: Institut društvenih nauka.
63. Šobot, A. (2014). *Rodna neravnopravnost u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka.
64. *Stanovništvo*. (2008). Republički zavod za statistiku. Preuzeto dana 09.11.2015. sa <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/36/38/MuZe08s.pdf>
65. *State of the World's Mothers*. (2014). Save the children Federation, Inc. USA. Downloaded date 01.07.2016. from <https://www.savethechildren.org/content/dam/usa/reports/advocacy/sowm/sowm-2014.pdf>
66. *Statistics Explained – Employment rates by sex, age group*. (2014). Eurostat. Downloaded date 07.09.2016. from [http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Employment_rates_by_sex_age_group_15%E2%80%9364_2014_\(%C2%B9\)\(%25\)_YB16.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Employment_rates_by_sex_age_group_15%E2%80%9364_2014_(%C2%B9)(%25)_YB16.png)
67. Šuković, D. (2006). *Tržište rada i ekonomske nejednakosti*. Beograd: Institut društvenih nauka.
68. *Trendovi, II kvartal 2048*. (2018). Republički zavod za statistiku.
69. Ulrih, B. (2001). *Rizično društvo*. Beograd: Filip Višnjić.

70. *Universal Declaration on Democracy. Art.4.* (1997). The Inter-Parliamentary Council. Downloaded date 20.07.2018. from <http://archive.ipu.org/cnl-e/161-dem.htm>
71. *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima.* (1948). UN. Preuzeto dana 20.06.2018. sa <http://www.sostelefon.org.rs/zakoni/12.%20Univerzalna%20deklaracija%20o%20ljudskim%20pravima.pdf>
72. *Ustav Republike Srbije.* (2006). Vlada Republike Srbije. Preuzeto 20.03.2016. sa http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf
73. *World Atlas of Gender Equality in Education.* (2012). UNESCO. Downloaded date 28.08.2016. from <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/unesco-world-atlas-gender-education-2012.pdf>
74. *World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century, Vision and Action.* (1998). UNESCO. Downloaded date 16.07.2018. from http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm
75. *Zakon o radu.* (2014). Vlada Republike Srbije. Preuzeto dana 31.08.2016. sa http://paragraf.rs/propisi/zakon_o_radu.html
76. *Zakon o ravnopravnosti polova.* (2009). Vlada Republike Srbije. Preuzet 20.03.2016. sa http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ravnopravnosti_polova.html
77. *Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu.* (2010). Vlada Republike Srbije. Preuzeto dana 20.03.2016. sa http://paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_zlostavljanja_na_radu.html
78. *Zakon o zabrani diskriminacije.* (2009). Vlada Republike Srbije. Preuzeto 20.03.2016. sa http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zabrani_diskriminacije.html
79. *Žene i muškarci u Republici Srbiji.* (2014). Republički zavod za statistiku. Preuzeto dana 25.01.2016. sa http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Stanovnistvo/ZeneiMus/ZiM_srpski_web.pdf

VI PRILOZI

1. Izjava o autorstvu, o istovetnosti štampane i elektronske verzije i o korišćenju

Ime i prezime autora

Broj indeksa

Izjavljujem

1) da je završni rad pod naslovom

- rezultat sopstvenog stručnog i istraživačkog rada;
- da rad u celini ni u delovima nije bio predložen za sticanje druge diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova;
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršio/la autorska prava i koristio/la intelektualnu svojinu drugih lica;

2) da je štampana verzija mog završnog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predao/la radi pohranjivanja u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog naziva, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

3) da ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moj završni rad koji je moje autorsko delo.

Rad sa svim priložima predao/la sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moj završni rad, pohranjen u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu i dostupan u otvorenom pristupu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio/la.

1. Autorstvo (CC BY)
2. Autorstvo – nekomercijalno (CC BY-NC)
3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada (CC BY-NC-ND)
4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima (CC BY-NC-SA)
5. Autorstvo – bez prerada (CC BY-ND)
6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima (CC BY-SA)

(Molimo da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci. Kratak opis licenci je sastavni deo ove izjave).

U Beogradu, _____

Potpis autora

1. Autorstvo. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence, čak i u komercijalne svrhe. Ovo je najslobodnija od svih licenci.

2. Autorstvo – nekomercijalno. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.

3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela. U odnosu na sve ostale licence, ovom licencom se ograničava najveći obim prava korišćenja dela.

4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela i prerada.

5. Autorstvo – bez prerada. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.

6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima. Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela i prerada. Slična je softverskim licencama, odnosno licencama otvorenog koda.

Obrazac 6.

2. Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije završnog rada

Ime i prezime autora _____

Broj indeksa _____

Studijski program _____

Naslov rada _____

Mentor _____

Izjavljujem da je štampana verzija mog završnog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predao/la radi pohranjenja u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog naziva, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

U Beogradu, _____

Potpis autora

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moj završni rad pod naslovom:

koja je moje autorsko delo.

Završni rad sa svim prilogima predao/la sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju završni rad pohranjen u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu i dostupan u otvorenom pristupu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio/la.

1. Autorstvo (CC BY)
2. Autorstvo – nekomercijalno (CC BY-NC)
3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada (CC BY-NC-ND)
4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima (CC BY-NC-SA)
5. Autorstvo – bez prerada (CC BY-ND)
6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima (CC BY-SA)

(Molimo da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci. Kratak opis licenci je sastavni deo ove izjave).

U Beogradu, _____

Potpis autora
